

KORUNK

EGY ENGELS-SZÖVEGRŐL ÉS
ÉRTELMEZÉSÉRŐL • DIMITRIE
GUSTIRA EMLÉKEZVE • ROMÁN
VÁROSSZOCIOLÓGIAI KUTATÁ-
SOK • MAX WEBER ÉLETMŰ-
VE • MOZDULÓ KÖLTÉSNET •
SZOCIALISTA KÉPZŐMŰVÉSZEK
A VILÁG DOLGAI RÓL • A LE-
GENDA SZÉTFOSZLÁSA • SZA-
BADOKTATÁS TEMESVÁROTT •
VERES PÉTER-LEVELEK • A SZÉ-
KELYKERESZTÚRI MÚZEUM EM-
LÉKKÖNYVÉRŐL • • • • •

1975 • 10

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirat

- ROTH ENDRE • Nemzedékek (A KISZ-kongresszus tiszteletére) 737
CSEHI GYULA • Egy Engels-szövegről és értelmezéséről 742
HORVÁTH IMRE • Értékem, Hivatásom, A sziget (versek) 749
FABIÁN ERNŐ • Román városszociológiai kutatások 750
HORVÁTH ALPÁR • Apokrif énekek éneke III. 755
BALÁZS SANDOR • Dimitrie Gustira emlékezve 756
GEORGE EM. MARICA • Max Weber életműve 759
KÁNTOR LAJOS • A legenda szétfoszlása 765
PALOCSAY ZSIGMOND • Késő bánat, Ózike, Szenvedély, Toll, Átokűző, Egy ifjú zongoristához (versek) 769
ZAHARIA STANCU • Perzsaorszlán, Ének, Ahogy a másvilágra érek (versek, Bán Péter fordításai) 770

JEGYZETEK

- ERDŐS I. PÁL • Szocialista képzőművészek a világ dolgairól (interjú, lejegyezte Gyöngyösi Gábor) 771
ANISZI KÁLMÁN • Mindenható egyenlőség 773
SZÁVAI GÉZA • Az epika elveszettnek hitt lehetősége 774

FÓRUM

- BÁLINT ÁKOS—VERES ISTVÁN • Mozduló költészet 776

DOKUMENTUMOK

- FAZAKAS ISTVÁN • Veres Péter levelei Küküllőkeményfalvára 781
SZIJ REZSŐ • József Attila-dalok Kolozsvárott 1938-ban 785

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

- FODOR LÁSZLÓ • 30 év telt el az RKP 1945-ös konferenciája óta 787
BÜCHL ANTAL • A szabadoktatás kezdetei Temesvárott 789

IFJÚSÁG—NEVELÉS

- FINNA GÉZA • Termelés és kutatás egy iskolai mezőgazdasági szövetkezetben 793

SZEMLE

- EGRI LÁSZLÓ—MAGYARI ANDRÁS—KÖNCZEI ÁDÁM • A székelykeresztúri múzeum emlékkönyve 798
HERÉDI GUSZTÁV • Dokumentum és tanúság 805
KATONA ÁDÁM • Egy összeesküvés epilógusa 807
MÓZES ATTILA • A lehetőségek prózája 808

LÁTÓHATÁR, SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

- Bakó-Hetei Rozália, Erdős I. Pál, Kabán József

KORUNK

- ALAPITOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).
Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rác Győző
Szerkesztőségi főtítkár: Ritoók János
Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.
Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).
Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

Nemzedékek

Sokan hajlamosak arra, hogy a nemzedékek viszonyát dramatizálják. A magunk részéről rögtön le kívánjuk szögezni; e viszony a közéletnek kétségtelenül fontos, ám korántsem központi kérdése. Így van ez a jelenben, így volt bármely más történelmi korszakban. Az emberi társadalmat a zoológiai közösségektől megkülönböztető ismérvek egyike, hogy előbbiben több nemzedék — pontosabban: legalább három nemzedék — szimultán együtt él. Az antagonista társadalmakban minden osztály és réteg tagjai — az egy időben élő — különböző nemzedékekhez tartoznak. Egyetlen társadalomban sem a nemzedékek a csoporttagozódás legfontosabb elemei; a leglényegesebb társadalmi feszültségek, konfliktusok, harcok nem a nemzedékek közöttiek. Ezt a marxista gondolkodás részéről régóta hangoztatott álláspontot ma már sok nem marxista szociológus is magáénak vallja. A hatvanas évek ifjúsági mozgalmai a tőkés világban ismét bizonyították, hogy nem létezik csupán nemzedéki elvekre épülő hathatós társadalmi mozgalom. Soha semmilyen forradalom nem volt pusztán egy nemzedék műve, hanem mindig osztályoké, rétegeké, néptömegeké; a társadalom konzervatív vagy ellenforradalmi erői nem azonosíthatók egyszerűen a felnőttek vagy az idősök nemzedékével, hanem meghatározott osztályokból és (vagy) rétegekből állanak. Századunk jobboldali mozgalmi nemegyszer fordultak az ifjúság egy részéhez, nem is mindig eredménytelenül, de a generációs demagógia végül is az ifjúságnak a néptömegekhez tartozó többsége érdekeivel ellentétes akciókra vezetett. A kommunista mozgalom, mint ismeretes, sosem nemzedéki, hanem mindig osztályelvű épült; szocialista társadalomban lehetővé válik a nemzedékek aktív együttműködése.

Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy a nemzedékek viszonyában nem nyilvánulhatnak meg feszültségek. Lewis Feuer amerikai szociológus szerint a nemzedékek közötti konfliktus, az osztálykonfliktustól eltérően, az emberi psziché tulajdonságaiból fakad. Valóban, közhelyszámba megy, hogy a különböző nemzedékekhez tartozó személyek pszichofiziológiai tulajdonságai különböznek, hogy ezek az eltérések feszültségekhez vezethetnek. Az ifjak élettapasztalata, gondolkodásmódja, viselkedése mindig különbözött és különbözni is fog a felnőttekétől vagy az öregektől. Ezek a különbségek elsősorban a mindennapi élet közvetlen interperszonális kapcsolataiban nyilvánulnak meg. Társadalmi feszültségeket általában nem okoznak, konfliktusokat még kevésbé; csupán különleges körülmények között — történelmi fordulópontok, strukturális társadalmi változások küszöbén — fejeznek ki általánosabb társadalmi ellentéteket. Érthető, hogy a felnőttek és idősök nemzedékei jobban kötődnek a régi viszonyokhoz és intézményekhez, mint az ifjúság, amely ténylegesen még nem illeszkedett be ezekbe a viszonyokba és intézményekbe. Tekintettel kell itt lennünk a társadalmi változások fölgyorsult ritmusára, az életmód szüntelen megújulására napjainkban, a holnap kérdéseinek állandó jelenlétére a mában. Kenneth Keniston amerikai szociológus arról ír, hogy egyes társadalmakban a változások korában, mikor az ifjak másként kényszerülnek élni, mint az előző nemzedékek, tehát nem azonosulhatnak szüleikkel, elkerülhetetlen a *generational gap*, a nemzedéki törés, szakadás. Radovan Richta cseh tudós is megjegyzi, hogy korunkban meg nem értés állhat elő a nemzedékek között, mivel két-három évtized alatt az életmód gyökeresen megváltozik. Kétséges, hogy valóban *gyökeresen* változik-e két-három évtized alatt. Lényeges azonban, hogy ezek már nem lélektani, hanem szociológiai kérdések. Már nem az egyén biopszichikai fejlődésében gyökerező magatartás-különbségeket emelnek ki, nem az ifjak, felnőttek és öregek „örök” ellentétét, hanem a jelenkori társadalom vonásait, amelyeknek persze lélektani komponensei s következményei is vannak.

Az oly gyorsan változó társadalomban, mint a jelenkori, az aktív életbe lépők életmódja nem másolhatja a szülők nemzedékének életmódját, a nagyszülőkét még kevésbé. A viselkedési modellek elkerülhetetlen különbözősége feltétlenül hozzájárul a nemzedéki különbözőségek tudatosításához. A különbségtől a feszültségig pedig nem túl hosszú az út.

Az ipari társadalomra általában jellemző — és szocialista rendünkben sajátos jegyekkel rendelkező — társadalmi mobilitás nagymértékben befolyásolja az ifjúság eltávolodását szülei helyzetétől, életmódjától. A faluról városba, a mezőgazda-

ságból az iparba kerülő ifjak nem élhetnek a szüleiktől eltanulható viselkedési minták szerint, bonyolult társadalmi tényezők hatására alakítják ki új, sajátos magatartás-modelljüket.

Ugyanabban az irányban hat a közoktatás fejlődése. Korunkban ment végbe az emberiség eddigi történetéből ismert legnagyobb ugrás szülők és gyermekek iskolázottsági szintje között. Különösen vonatkozik ez a fejlődő országokra — a szocialista Romániára is —, amelyekben a háború előtt a közoktatás alacsony szinten állt. Az 1938—1939-es tanévben az általános, szakmai, pedagógiai, műszaki iskolákba, valamint az elméleti liceumokba beiratott tanulók száma összesen 1 664 014 volt, az 1974—1975-ös tanévben ez a szám már 3 891 306-ra, tehát több mint kétszeresére nőtt. Ugyanakkor a főiskolai hallgatók száma 26 489-ről 152 728-ra emelkedett, tehát megötszöröződött (*Anuarul statistic al R.S.R. 1975. 422—423.*). A háború előtti évek ifjainak mai gyermekei (vagy unokái) sokkal nagyobb számban járnak iskolába, mint a megelőző nemzedékekéi, és átlagosan sokkal magasabb szintű képzésben részesülnek. Lehetetlen, hogy a mai ifjúság magasabb szintű képzettsége ne járjon együtt új, az előző nemzedékekétől eltérő elvárásokkal, gondolkodással, viselkedésmintákkal.

Az iskolázottsági szint emelkedésével együtt növekszik az ifjúság szocializálási folyamatának időtartama. Az életre való felkészülés időszaka a legtöbb esetben túlnő az egyén biopszichikai érettségének korán. Törvényeink szerint a nagykorúságot 18. évének betöltésekor éri el a fiatal. Ebben a korban azonban sok ifjú még líceumi vagy szakiskolai tanuló, társadalmi státusa pedig nagyrészt a gyermekével közös, amennyiben a tanulót társadalmilag éretlennek, önálló munkára alkalmatlannak tekintik. Az iskolai fegyelem mindenféle kötöttsége egyaránt vonatkozik a tízéves és a tizennyolc éves tanulóra, mindkettőt egyformán kiskorúnak tekintik, bár az előbbi még gyermek, az utóbbi pedig jogilag nagykorú, érett ifjú. Az egyetemi hallgatót már senki sem tekinti gyermeknek, mégsem nyerheti el maradéktalanul a felnőtt státusát, amíg *pedagógiai szituációban* van. A pedagógiai szituáció idejének meghosszabbodása — ami az ifjúság magasabb fokú képzéséhez szükséges — feszültségek forrása, lehet, mert a gyermek- és serdülőkorból már kinőtt ifjak, érthető módon, elégedetlenek az olyan bánásmóddal, amely éretlenségük feltételezésén alapul. Igaza van Niculae Bellunak, aki egy, az ifjúságunk erkölcsi eszményeinek szentelt empirikus kutatás kapcsán azt írta, hogy ideje a régi, *paternális szellemet* kiiktatni az ifjúság kérdéseinek felfogásából. Minthogy a „pedagógiai szituáció” idejének meghosszabbodása elkerülhetetlen, szükséges, hogy azok a felnőttek, akik — mint szülők és mint hivatásos oktatók — maguk is részesül a pedagógiai szituációnak, tudatosítsák az ifjúság *társadalmi*, „eretlensége” és biopszichikai „érettsége” közötti különbséget, és ennek megfelelően aránylajk magatartásukat, hozzájárulva ily módon az esetleges feszültségek megelőzéséhez vagy levezetéséhez. I. Sz. Kon szovjet szociológus írja, hogy a serdülő fokozott mértékben igyekszik felszabadulni a szülői gyámság alól, arra törekszik, hogy egyenlőségi alapon építse ki viszonyát szüleivel; a kialakulóban lévő személy önállósági törekvéseit letörni igyekvő, a csupán autoritásra épülő nevelési rendszer konfliktusokhoz vezet; a demokratikus elvekre épülő neveléssel a konfliktusok elkerülhetők. Mindezek a megállapítások még nyilvánvalóbban helytállóak az ifjak vonatkozásában. Az a paternális-autoritárius magatartás, amely az oktatói-nevelői tevékenység alanyait minden szempontból éretlennek tekinti, s az átadott ismeretek és viselkedésminták passzív, kritikátlan elfogadását követeli, idejétmúlt és kevésbé hatékony. Lehetséges és szükséges is, hogy olyan oktatási-nevelési viszonyok jöjjenek létre, amelyekben tekintetbe veszik az ifjak biopszichikai érettségét, fejlesztik önálló gondolkodási és cselekvőképességüket, tisztelik önérzetüket. Ami persze — egyes utópisztikus nézetekkel ellentétben — legkevésbé sem jelenti azt, hogy valaha is teljesen ki lehetne iktatni a pedagógiai szituációból a tekintélyelvét. A nevelő sosem felelhet meg feladatának, ha nincs tekintélye tanítványai és neveltjei előtt. De autoritásának elsősorban *társadalmi kompetenciája* többletére kell épünie, kooperatív szellemű viszonyokban kell érvényesülnie. Igen érdekes e gondolkörben VI. Krasnaseschi megállapítása egy középiskolás tanulócsoport (átlagéletkor 18 év) körében végzett hazai felmérés kapcsán: a legtöbb alany elismeri a családi és iskolai tekintély szükségességét, de a tekintély „stílusát” vitatja, elveti a tradicionális stílust, mint ami nem felel meg az ifjú nemzedék igényeinek, és annak a kívánságának ad hangot, hogy „a katedra rideg és csalhatatlan igazságszolgáltatásá”-t a „fegyelmezett és hierarchikus együttműködés szelleme” váltsa fel.

Az ifjúság társadalmi beilleszkedése túlnyomórészt az iskolában — tehát kevésbé a családi környezetben — megy végbe. Az iskolában a gyermekek és ifjak huzamosan együtt élnek, és ez bizonyos fokig elkülöníti őket a felnőttek világától, olyan tartós csoportok létrejöttét segíti elő, amelyeknek saját viselkedési normái

és hagyományai vannak. Persze, a gyermekek és ifjak valamelyes elkülönülése, viszonylag önálló csoportokba való tömörülése más korokból és más társadalmakból is ismert. A korcsoportok szerint szervezett iskolai oktatás azonban elősegíti, hogy az egykorúakban az egymáshoz tartozás tudata kialakuljon, s érzékeljék közös társadalmi helyzetüket. A megnyújtott iskoláztatás még inkább hangsúlyozza a már sem gyermekek, sem serdülőkorúak egymáshoz tartozásának és a felnőttektől való különbözőségének tudatát. A gyermek, a serdülő és az ifjú számára elsődlegesen fontos a kortárs-közösségbe való pozitív beilleszkedés. Ebben a csoportban egyenjogú tag, míg a felnőttekkel szemben alárendelt helyzetben marad. Innen az ifjúsági *szubkultúra* kialakulásának lehetősége.

Az önálló életre való felkészítés időszaka a közeljövőben növekszik. Az ebből fakadó potenciális feszültségek — nézetünk szerint — elkerülhetők vagy csökkenthetők. Egyik módja annak az iskolának a termelésbe való fokozatos bevonása, amit a Román Kommunista Párt — a leghaladóbb jelenkori szociológiai és pedagógiai megfontolások alapján — következetesen szorgalmaz. Ez az integrálás ugyanis azt eredményezi, hogy az ifjú még az iskolai oktatás korában sokrétű kapcsolatba kerül a felnőttek világával, több érett és társadalmilag hasznosan tevékenykedő személlyel, az oktató-nevelő személyzetten kívüliekkel, tehát — legalább részlegesen — kilép kortársi csoportjának viszonylag szűk köréből. Továbbá, arra is tekintettel vagyunk, hogy a permanens nevelés, a felnőttoktatás, az időnkénti szakmai továbbképzés követelményei révén igen sok — egyre több — felnőtt személy kerül *pedagógiai szituációba*. Az ismételten újra tanulni, tanfolyamokra járni, vizsgázni kényszerülő felnőttek feltehetően megértőbbek lesznek az ifjúság iránt, és ez is csökkentheti a nemzedékek közötti távolságot.

„Nemrégiben az idősebbek még ezt mondhatták: én is voltam egyszer fiatal, de te még sosem voltál öreg. Az ifjak ma ezt válaszolhatják: ti sosem voltatok abban a világban ifjak, amilyen mi vagyunk azok, és nem is lesztek soha” — Margaret Mead amerikai antropológus ilyen frappáns módon fogalmazza meg a nemzedékek közötti viszonyok mai alakulását.

E képzelt párbeszéd nem arra utal, mintha a nemzedékek közötti feszültség vagy konfliktus gyökeresen új, csak korunkra jellemző jelenség volna, csupán azt kívánja kifejezni, hogy ezek korunkban másként jelentkeznek, mint egykor. Margaret Mead valóságos problémára utal, nézeteivel mégsem érthetünk egyet.

Háromféle „kultúrát” különböztet meg (kultúrán — az amerikai kultúranthropológia terminológiája szerint — az emberi együttélés és tevékenység társadalmi megszervezésének módját érti): a posztfiguratív, a kofiguratív és a prefiguratív kultúrát. Posztfiguratív az a kultúra, amelyben a gyermekek elődeiktől tanulnak; kofiguratív — amelyben gyermekek és felnőttek az egykorúaktól tanulnak; prefiguratív, amelyben a felnőttek gyermekeiktől is tanulnak. A primitív társadalmak képviselik az első típust; a jelenkori „magas civilizációk” a kofiguratív tanulást ismerik; korunk egyben a prefiguratív kultúra hajnala, ez utóbbié a jövő. De mit képviselnek, szociológiai szempontból, a *magas civilizációk*? Szerzőnknel nyilvánvalóan a modern, kapitalista ipari társadalom civilizációjáról van szó, amelyet azonban Margaret Mead nem meghatározó jegyeinek egységében, hanem csupán a tudományos, műszaki haladás vonásaival jellemez. Ebből kifolyólag a születő prefiguratív kultúrával foglalkozva is valamilyen egységes ipari vagy posztindusztriális társadalom feltételezéséből indul ki, teljesen eltekint a kapitalizmus és a szocializmus közötti alapvető különbségektől, a nemzedékek közötti viszonyt csupán a tudományos-műszaki forradalom függvényeként kezeli.

A posztfiguratív kultúra jellemzése a legsikerültebb Mead leírásában (a szerző a kultúranthropológia sajátos területén mozog a legothonosabban). A primitív társadalom olyan lassan fejlődik, hogy berendezkedései stagnálni látszanak; a nagyszülők képtelenek a magukétól a legcsekélyebb mértékben is eltérő életkörülményeket és életmódot elképzelni unokáik számára. A felnőttek múltja képviseli minden új nemzedék jövőjét. Az ifjak beilleszkedése tehát nem jelenthet egyebet, mint a szülők és nagyszülők viselkedésmodelljének pontos elsajátítását; semmiféle újításnak helye nincs.

A kofiguratív kultúrában a társadalom tagjai a kortársaik képviselte modellhez alkalmazkazzák viselkedésüket. Ilyen társadalomban az ifjak elsősorban a maguk korabeliekhez viszonyítják magatartásukat, mint ahogy szüleik is a maguk idejében saját nemzedékükhöz alkalmazkodtak. Immár nem elkerülhetetlen, hogy az egyik nemzedék a másikkal alkalmazkodjék, mivel a társadalom életmódja már nem stagnál, hanem gyors ütemben változik. Ilyen társadalomban a nemzedékek közötti konfliktus lehetséges, és periodikusan bekövetkezik, de nem általános és nem elkerülhetetlen. Az idősebbek még uralkodó helyzetben vannak, amennyiben még

ők döntenek el, milyen módon és milyen mértékben nyerhet kifejezést a kofiguráció az ifjak viselkedésében.

A prefiguratív kultúra, Mead szerint, nem folytatja és nem másolja a múltat, hanem teljes egészében a jövő felé fordul, ezért mindenkori exponensei a fiatalok. Az ifjak már régebben elfordultak nagyapáiktól, és nincs már tanulnivalójuk szüleik viselkedéséből sem, mert olyan körülmények között élnek, amelyekkel szüleik nem ismertek, és amelyeknek változási ritmusa ezeket teljesen túlhaladja. Tehát az idősök és a felnőttek kénytelenek szaporázni lépteiket. „Minden ember, aki a második világháború előtt született, ma bevándorló az időben, amint ősei a térben voltak bevándorlók” — írja szerzőnk. A régi világban nem léteztek mesterséges bolygók, komputerek, sem globális kommunikáció, nem voltak ismeretesek a jelenkori tudományos-műszaki forradalom elemei és vonásai. Mostantól fogva Mead szerint a nemzedékek közötti konfliktus elkerülhetetlen és általános; az ifjúság nélkülözi a kész viselkedési modellt, hiába keresi azt a megelőző nemzedékeknél. A modell, az eszmény nem kereshető a múltban, csupán a jövőben, tehát állandóan kidolgozásra, újrafelfedezésre vár. Precedens nélküli helyzet ez, amely — szerzőnk szerint — egyre nagyobb mértékben jellemzi egész bolygónkat.

Lehetetlen el nem ismernünk, hogy korunk a társadalmi változásoknak olyan gyors ritmusát produkálta, amelyre eddig nem volt példa. Fel kell figyelniük ugyanakkor Margaret Mead koncepciójának egyoldalúságára és túlzásaira. Igaz, hogy régebben nem léteztek műholdak, hogy a tudományos-műszaki forradalom új és új változásokat idéz elő környezetünkben, életkörülményeinkben és gondolkodásmódunkban, de nem kevésbé igaz az is, hogy a műholdakat, atomerőműveket és önműködő gépsorokat nem a mai fiatalok dolgozták ki, hanem azok a felnőttek és öregek, akik a háború előtt születtek. A felnőttek élet- és gondolkodásmódja is változott az új körülmények között, még ha — természetszerűleg — nem is felejthettek el mindent, amit a maguk ifjúságában tanultak. Az új világ — amennyire egyáltalán új — nem egyetlen nemzedék kizárólagos birtoka. A gyakran emlegetett közhely: az ifjaké a jövő — kétségtelenül igaz. A mai ifjúság él majd a holnap világában, csakhogy már nem mai minőségében, hanem a holnap felnőtteiként, mert a mai fiatalok ifjúsága ugyanolyan mulandó, mint az összes eddigi nemzedékéké volt.

Az élet változásainak felgyorsult ritmusa valóban okozhat szemléletmód-különbséget, feszültséget a nemzedékek között, de a nézeteltérések nem vezetnek feltétlenül konfliktushoz, nem feloldhatatlanok. Mint bármikor a történelemben, a társadalmi lét ma is legalább három generáció szimultán létét és együttműködését feltételezi. Sőt: az átlagos élettartam — az utóbbi évtizedekben egyre hatatosabban érvényesülő — növekedési tendenciája azt eredményezi, hogy növekszik az idősök részaránya az össznépességben. Amikor a háború előtti Romániában (1932-ben) az átlagos élettartam 42,01 év volt, a legtöbb család nélkülözötte a magas korú személyeket. Most viszont (az 1972—1974-es időszakban) az átlagos élettartam nálunk 69,08 év (*Anuarul statistic al R.S.R. 1975. 48*); „a nagyapák nemzedéke” tehát a legtöbb családban jelen van, s ami ennél is fontosabb, jelen van a népesség aktív részében is. Úgy véljük, az átlagos élettartam növekedése és ezzel együtt a munkaképesség felső korhatárának eltolódása az a folyamat, amely társadalmilag kompenzálja — vagy legalábbis a közeljövőben kompenzálni fogja — az ifjúságnak az aktív életre való felkészítésére fordítandó időszak meghosszabbodását. Persze ezáltal egyre több felnőtt és idős ember helyezkedik el az ifjúság „felett” az aktív életben, a társadalom intézményes hierarchiájában. A többgenerációs együttélés tehát továbbra is az emberi társadalom meghatározó jegye marad, amely a fejlődés folytonosságát biztosítja, és ezzel egyben a haladás egyik összetevője.

Mert a haladás ma sem szűkíthető le a gyökeresen új megvalósítására, a diszkontinuitásra, hanem csakis a kontinuitás és diszkontinuitás egységeként fogható fel. Az örökölt valóságot megváltoztatni kívánván, az ifjúságnak éppen az adott valóságból — amely az összes eddigi nemzedékek munkásságának összetett eredménye — kell kiindulnia. Az új tudomány, az új kultúra csakis az eddigi megvalósítások talaján fejlődik; e megvalósítások letéteményesei pedig, most és mindenkor, természetszerűleg a felnőttek és az öregek. Az ifjúság nem nélkülözheti az oktatást és nevelést, amit csakis a megelőző nemzedékektől kaphat. Sőt: a beilleszkedési folyamat ma igényesebb, mint a múltban, és egyre igényesebbé válik; az ifjúság életre való felkészítése egyre nagyobb mértékben függ a felnőttek közreműködésétől, egyre több felnőtt vesz részt az ifjak nevelésében. Az ifjúság sikeres társadalmi integrációja a legnagyobb mértékben a felnőttekkel való együttműködéstől függ.

Gyakran hallani, a köznapi tudat szintjén, az ifjúság újító szelleméről. Ha a jelenkori tudományos irodalomhoz fordulunk, azt látjuk, hogy a tényleges újító-

készség egyáltalán nem az ifjúság kizárólagos jellemzője, mint ahogy a kreativitás sem az. Leopold Rosenmayr ifjúságszociológus szerint meg kell különböztetnünk az újítás receptív és alkotó típusát; az ifjúságot mint társadalmi csoportot leginkább az újítás iránti receptivitás jellemzi, viszont az ifjúsági mozgalmakat ételteszmeleket leginkább felnőttek, sőt öreg emberek dolgozták ki. A jelenkori pszichológiai kutatások, mint arra Al. Roşca professzor rámutatott, a különböző életkorok kreativitásának *különbözőségét* mutatták ki; nem minden területen az ifjúság a legtermékenyebb az alkotó típusú újításokban; bizonyos területeken és egyes személyeknél éppen az előrehaladott életkor lehet a legértékesebb alkotások kora.

A holnap világa tehát minden fényével és árnyoldalával, akárcsak a mai, az együtt élő, együtt működő nemzedékek közös alkotása lehet csupán.

Mindezekhez tegyük még hozzá, hogy az a bizonyos *generational gap* nem is olyan mély manapság, mint ahogy az egyes felületes megállapításokból következne. A nemzedékek közötti viszony tulajdonképpen sehol sem állandóan és szükségszerűen konfliktusos. Az utóbbi években több szociológus foglalt állást a nemzedékek közötti viszony dramatizálása ellen. Amerikai egyetemi hallgatók körében végzett vizsgálat eredményeit összegezve írja Samuel Lubell, hogy a két generáció között „több a kontinuitás, mint a szakadás; a szülők továbbra is a legnagyobb, kitéphetetlen hatással vannak gyermekeikre“. Hozzáteszi, hogy a vizsgált népességben a szülők sokkal kisebb mértékben tanúsítottak tekintélyelvi, a gyermekek pedig elenszegülő magatartást, mint ahogy azt a köztudat képzei. James A. Mitchener szerint az ifjak 85 százaléka viselkedik a felnőttek által átlagosan elfogadott minta szerint. David Matza, az ifjúság „földalatti hagyományai“-val (underground tradition) foglalkozva, arra a megállapításra jut, hogy az ifjúság legnagyobb részét igen kevésbé érintik ezek a hagyományok.

Újabb kutatások érdekes módon árnyalják ezeket a megállapításokat, kimutatván, hogy a nemzedékek viszonya különböző életterületeken különbözőképpen alakul. Ugyancsak Samuel Lubell írja, hogy csupán a vizsgált egyetemi hallgatók egytizede nyilvánított a szülőkével ellentétes véleményt a közélet kérdéseiben, ugyanakkor viszont a csoportnak majdnem a fele volt az idősebbektől eltérő véleményen a magánélet, például a szexuális magatartás kérdéseiben. A család szerepe a legfőbb társadalmi értékek meghatározásában tehát változatlanul döntő marad. Egészen más társadalmi kontextusban I. Sz. Kon szovjet szociológus hasonló megállapításra jut: „Annak ellenére, hogy az erkölcsi célok és az értékítéletek tekintetében a serdülők nagyon ragaszkodnak önállóságukhoz, éppen e tekintetben a szülők befolyása marad a leginkább meghatározó. A nemzedékek közötti véleménykülönbség, amely pregnánsan jelentkezik számos olyan felületi kérdésben, mint a divat, az esztétikai ízlés vagy a szórakozás, igen csekély a mélyebb kérdések területén, mint a politikai tájékozódás vagy a pályaválasztás.“ Tehát az ifjúság többségénél az alapvető társadalmi értékek tekintetében az előző nemzedékkel való kapcsolatában a kontinuitás van előtérben; a diszkontinuitás társadalmilag kevésbé lényeges értékekre vonatkozik. Ez a disztingválás roppant fontos a nemzedékek közötti feszültségek dramatizálásának elkerülése, a nemzedékek közötti lényegi egység megértése szempontjából.

Több hazai kutatás eredményei is hasonló irányba mutatnak. Az O. Bädina, D. Dumitriu és O. Neamtu által irányított, városos és falusi, a munkás-, paraszt- és tanulóifjúság körében végzett vizsgálatok azt igazolják, hogy a pályaválasztás kérdéseiben a szülők maradnak az ifjak legfőbb tanácsadói, hogy az ifjak legnagyobb része pozitívan viszonyul az idősebbek élettapasztalatához, és tudatában van annak, mennyire szükséges, hogy a maga javára értékesítse, különösen az élet alapvető kérdéseiben. Minél inkább közelednek az ifjak a felnőttkorhoz, állapítják meg az említett szerzők, annál inkább megbecsülik a felnőttek élettapasztalatát. A felnőtté alakulás a szocialista társadalomba való beilleszkedés folyamata; az önálló, aktív élettel járó jogok és felelőségek hathatósan előtérbe helyezik minden öntudatos ifjúnál társadalmunk nemzedékeinek egységét, a kontinuitás szerepét a nemzedékek közötti viszonyban.

Roth Endre

Egy Engels-szövegről és értelmezéséről

Részlet a szerző *Hogyan nem szabad Marxot olvasni* című, előkészületben levő könyvéből, amelyben Marxnak Eugène Sue *Párizs rejtelméi* című regényéről szóló elemzéséből, valamint Engelsnek Miss Margaret Harknesshez és Minna Kautskyhoz intézett két leveléből kiindulva a marxizmus alapítóinak irodalmi érdeklődését és kritikai hagyatékuk értelmezésének kérdéseit igyekszik a szövegek eddiginél figyelmesebb olvasásával megközelíteni.

A Miss Margaret Harknesshez intézett Engels-levél szövegét a Marx—Engels *Művészetéről és irodalomról* című gyűjtemény (Kossuth Könyvkiadó, 1966) alapján idézem, de esetenként összevetem az eredetivel, amely nem az elküldött levél (hiszen az nem maradt meg), hanem csak annak Engels hagyatékában megtalált angol nyelvű fogalmazványát.

Már a levél első soraiban két jellemző problémára bukkanunk. Az egyik a fordítás *hűsége*, amely egyben azt a kérdést is felveti, hogy bizonyos esetekben Engelst olvasták-e, vagy inkább nem túlságosan hűséges fordítóit. A másik pedig a minősítő és értékelő kifejezések tényleges értékének, helyes értelmezésének a kérdése.

Ezek előrebocsátása után most már a szöveghez fordulhatunk.

Kedves Harkness Kisasszony!

Nagyon köszönöm, hogy Vizitely úrék útján elküldte nekem „Nagyvárosi lány“ c. *regényét* [kiemelés tőlem — Cs.Gy.]. Nagy élvezettel, mohón olvastam végig. Valóban *kis remekmű* [kiemelés tőlem — Cs.Gy.], ahogyan Eichhof barátom, az Ön fordítója nevezi, aki ehhez hozzáfűzi, s ez Önnek megelégedésére fog szolgálni, hogy éppen ezért csaknem szó szerint kell fordítania, mert bármilyen kihagyás vagy változtatási kísérlet csak csökkenthetné az eredeti értékét.

Ebben a szövegben két apró, de egyáltalán nem lényegtelen fordítási pontatlansággal találkozunk.

Az első a forrása annak, hogy oly gyakran esik szó Engels irodalmi nézeteinek idézésekor Miss Harkness „*regényéről*“, holott Margaret Harkness szóban forgó műve *nem* regény, hanem *elbeszélés*. A regény minősítés *nem* Engelstől származik. Engels levelének fogalmazványában e munkát nem nevezi regénynek, hanem egyszerűen köszönetet mond „*for sending me your City Girl*“. Ő tudniillik a fogalmazvány magyarra fordítójával ellentétben látta és olvasta Miss Harkness művét,

A megfelelő *I thank you very much for sending me your City Girl* angol fordulatot (Köszönöm az ön City Girljének elküldését) valóban nehéz egészen pontosan és magyarosan visszaadni. De a *regény* szó beiktatása, amely 1946 óta minden magyar nyelvű kiadásban szerepel, és átvándorolt rengeteg közvetlen és közvetett idézetbe is, csakis abban az esetben volna elfogadható, ha tárgyi szempontból igaz lenne, hogy Margaret Harkness regényt írt. Így ez az egyetlen, lényegében fogalmazási és nyelvhelyességi okokból beiktatott többletszó erősen kifogásolható és félrevezető.

Különben az Engels-szöveg *orosz fordítása*, úgy, ahogy az a Lifsic-féle szöveggyűjtemény 1937-es kiadásában megjelent, és azóta minden újabb szöveggyűjteményben szerepel, kifogástalanul pontos: „Blagodarju Vasz za Gorodszkjuju Gyevusku.“

A szöveggyűjtemény 1967-es, kétkötetes román nyelvű fordítása e helyen az angol kifejezésbe, nyelvi okokból, szintén beiktat egy, az eredetiben nem szereplő szót, amely azonban nem problematikus: „Vă mulțumesc foarte mult pentru cartea Dv. City Girl.“ Legfeljebb a szöveggyűjtemény 1953-ban megjelent, korábbi román kiadásában követett el a fordító egy inkább anekdotikus, mint értelemezavaró melléfogást, amikor a város, városközpont jelentésű angol City szót várnak

olvasva, Miss Harkness művét a *Fata din Citadelă* címmel ruházta fel. Ezt a hibát azonban korrigálta a későbbi kiadás. A regény szó beiktatása az általam ismert fordítások közül csak a magyarban szerepel.

A másik, fontosabb és fatálisabb fordítási hiba már nemcsak a magyar kiadásokban fordul elő, hanem minden egyes fordításban. Az egyedüli kivétel a német fordítás, amely egyszerűen nem eshetett ebben az esetben a pontatlan fordítás bűnébe, ugyanis az eredeti angol szövegben szereplő német kifejezésről lévén szó, azt nem kellett lefordítania, hanem egyszerűen a megfelelő helyen a német szavak közé változtatlanul beiktatnia.

Miről van szó? A magyar fordításban — az oroszban, a franciában, a románban is — azt olvassuk, hogy Eichhof *kis remekműnek*, *petit chef d'oeuvre*-nek, *malenkij sedevrnek*, *mică capodoperának* nevezi a könyvet. Az Engels-fogalmazvány viszont így szól: „It is, indeed, as my friend and your translator calls it, ein kleines Kunstwerk“ (németül a szövegben — Cs. Gy.). Tehát Engels angol szövegében szó szerint idézi Eichhofot, aki viszont az általa fordított elbeszélést „ein kleines Kunstwerk“-nek, *kis műalkotásnak* nevezi. A Harkness-levél fordítói ezt a német kifejezést összetévesztik a *Meisterwerk* kifejezéssel, ami a *remekmű*, *chef d'oeuvre* kifejezések megfelelője. Feltehetően senki sem kívánta tudatosan felfelé kerékíteni az értékelő kifejezést. Elírásról van szó, amely azonban akaratlanul lényeges árnyalattal felfokozza a mű értékelését. Mivel pedig az eredeti angol fogalmazvány a továbbiakban kívüli esett az érdeklődésen, ez a téves fordítás megkezdte vándorújtját, és hozzájárult annak a hiedelemnek a keletkezéséhez, hogy Engels véleménye szerint Miss Harkness remekművet írt, vagy legalábbis Engels ezt a művet remekműnek nevezte volna.

Így például Köpeczi Béla *A realizmus diadala* című tanulmányában, melynek következtetéseivel különben messzemenően egyetértek, ezt írja:

Ne feledjük, hogy Engels — nyilván udvariasságból — „kis remekműnek“ nevezi Harkness Kisasszony régóta elfelejtett regényét...

Köpeczi helyesen gondolja, hogy Miss Harkness *régóta elfelejtett regénye* nem remekmű, de úgy véli, hogy Engels *nyilván udvariasságból* nevezte annak.

Az igazság egyszerűbb ennél. Sem Engels, sem az általa idézett Eichhof nem nevezte *remekműnek* (Meisterwerk) a később regénnyé előléptetett elbeszélést, hanem egyszerűen *műalkotásnak* (Kunstwerk). A *remekmű* minősítés szerzői pedig a gyanútlan fordítók.

Ami a *kis műalkotás* kifejezés jelentését illeti, az a Harkness-levél összefüggésében két dolgot jelenthet. Az egyik egy abszolút igazság erejével bíró tény-megállapítás: Miss Harkness könyve terjedelmileg kicsiny alkotás. A másik pedig egy szintén elemi igazság leszögezése: a kis könyv szépirodalmi mű, és mint ilyen Kunstwerk, *műalkotás*. Különböztetve elismerni azt, hogy egy kiadvány *műalkotás*, nem is annyira elemi dolog. Hiszen irodalmi megformálásuk és a látható írói szándék alapján a szépirodalmi művek közé tartozó rengeteg kisebb-nagyobb terjedelmű írást evidens minőségi okokból ki lehet és ki is szoktak iktatni a műalkotások sorából. Erről tanúskodik az a terminológiai bőség, amellyel a különböző nyelvek rendelkeznek a szépirodalmi műnek csupán látszatával rendelkező nyomtatványok megjelölésére (*ponyva*, *lektúr*, *littérature boulevardière*, *Unterhaltungsliteratur*, *Trivialliteratur*, *sous-littérature*, *cstyivo*, *belletrisztjika* stb.).

Egyelőre indokolás nélkül fejezem ki kétségemet aziránt, hogy a Harkness-levél indításában foglalt, ez esetben pontosan fordított közlést, amely szerint Engels nagy élvezettel és mohón (with the greatest pleasure and avidity) olvasta az elbeszélést, a kifejezések szótári jelentésében kell-e értelmeznünk, és hogy a bennük jelzett élvezet tisztán esztétikai jellegű volt-e, és a mű esztétikai értékére utal-e, és hogy e helyen vajon valóban nem udvariasságról beszélhetünk-e?

Ugyanilyen módon egyelőre csak leszögeztem azt a feltevésemet, hogy ha Engels nem a maga nevében nyilatkozik összefoglalóan a műről, hanem a mű alapvető minősítését (*ein kleines Kunstwerk*) Eichhofftól idézi, mégpedig az eredeti német megfogalmazásban, ennek oka kell hogy legyen. Ugyanezt a megjegyzést teszem azzal kapcsolatban is, hogy Engels pontosan idézi Eichhof levelének azt a passzusát, amely szerint a művet csaknem szó szerint kell lefordítania, mert *bármely változtatási kísérlet csak csökkenthetné az eredeti értékét*.

Engels levelének fenti elemeit az értelmezők általában szó szerint vették. A *kis remekmű* tekintélyét, amellet, hogy maga Engels foglalkozott vele, ezek a minősítések is öregbítették. Ily módon akadályok halmozódtak a józanabb megítélés útjába. Ezeket igyekszem elhárítani ezzel az elemzéssel. Feltevésem szerint ugyanis, amennyiben az egész Engels-levelet globálisan nézzük és nemcsak mint közvetlen

szótári jelentésükben vett szavak és mondatok halmazát, s az elbeszélés ismeretében, tudva a levél keletkezési körülményeit is, a szöveget, szó szerinti jelentését nem elhanyagolva, érzelmi együttáthatóval, hangulati velejáróival, perifrázisaival és litótaival, tehát stilisztikai árnyalataival olvassuk és értelmezzük, az eddigi olvasatoktól eléggé eltérő eredményre juthatunk.

Az egyes megállapítások és minősítések szó szerinti jelentése, valamint a szavak, kifejezések szemantikai és szintaktikai szerepe, még inkább stilisztikai értéke között globális nézetben, óvatos kifejezéssel élve, elég nagy eltéréseket fedezhetünk fel. Ennek az állításnak úgyszólván kísérleti igazolására a levél szövegének minél figyelmesebb, szorosabb olvasása, alapos értelmezése szükséges. A levél szövegét bekezdésenként kommentálom, mivel ezek a bekezdések szerencsés módon nemcsak tartalmilag, hanem szerkezetileg is tagolják a levelet.

A második bekezdés, a Miss Harkness írásának Engels által értékelt erőnyeit tűnik megfogalmazni, részletező és körültekintő magyarázatokat igényel.

Az Ön elbeszélésében — a realiztikus hűségén kívül — legjobban az igazi művész merészsége kap meg. Ez megnyilvánul nemcsak abban a módban, ahogy az Údvahadsereget tárgyalja, fittyet hányva a pökhendi nyárspolgári tisztességre, amely talán az Ön elbeszéléséből fogja először megtudni, *miért* van az Údvahadseregnek akkora befolyása a néptömegekre, hanem főként egyszerűségében és kendőzetlenségében, amellyel a burzsoá férfi által elcsábított proletárlány réges-régi történetét az egész könyv sarkpontjává teszi. Középszerű író úgy érezte volna, hogy kénytelen a számára elcsépeelt mesét egy csomó mesterséges bonyodalom és sallang mögé rejteni, s mégsem kerülhette volna el a leleplezést. Ön azonban úgy érezte, vállalkozhatik arra, hogy egy régi történetet elmondjon, mert újat tudott alkotni belőle azzal, hogy egyszerűen a valósághoz híven mondta el.

A fenti szövegrészből világosan kitűnik, hogy Engels az *A City Girl*-ben mindössze három érdemet fedez fel:

- a realiztikus hűséget,
- az Údvahadsereg tömeghatásának magyarázatát,
- a burzsoá férfi által elcsábított proletárlány modern toposzának valóságghú, ezért újszerű bemutatását.

A három érdem közül legfeljebb az első értelmezhető, az is csak szó szerinti jelentésében, esztétikai minőség elismeréseként (*realisztikus hűség*). A másik kettő nyilvánvalóan tartalmi érdemekre utal. Az egyik az akkoriban és azóta is a szegénynegyedekben nagy befolyással rendelkező Údvahadsereg népszerűségének a magyarázata. A másik pedig egy régi irodalmi téma (*az elcsábított szegény leány*) megújítása az egyszerű igazmondás útján.

A spontán olvasás látszatával ellentétben az a feltevés, hogy a Miss Harkness művének tulajdonított *realisztikus hűség* (realistic truth), amellyel Engels az egész művet jellemzi, aligha értelmezhető a *realista* kifejezés ma már közkeletű esztétikai jelentésében. A legpontosabb megközelítéssel leginkább a szó etimológiai jelentéséhez közel álló *valóságghú* melléknévvel volna célszerű fordítani. A mű alcímében szereplő *realista* jelző (a realistic story) sem igen jelentheti azt, hogy a szerzőnő a realista regényesztétika szellemében óhajt alkotni. Sokkal inkább azt, hogy a valósághoz híven (*dokumentáris hűséggel*) kívánja hősnőjének szomorú történetét elmondani, életkörülményeit és környezetét bemutatni.

A realizmus kérdésére különben az egyik következő részlet kommentárjában vissza is kell térnem.

Az Údvahadsereg tömeghatásának magyarázatát illetően előfordulhat, hogy Engels az író érdeméről szólva, nem csupán az elbeszélésre gondol, hanem — ki nem mondottan ugyan — az Údvahadseregről szóló tanulmányára, amely az *A City Girl* megjelenése után, de Engels levele előtt jelent meg. Azért tartom ezt valószínűnek, mert mindaz, amit Engels az Údvahadseregről, főként hatásának *miértjéről* mond, csak úgy válik teljesen érthetővé, ha az elbeszélés mellett a *Salvationists and Socialists* című tanulmány anyagára is gondolunk. Az elbeszélésben ugyanis az Údvahadsereg sokoldalú tevékenységének *egyetlen* mozzanata szerepel: a leányok megsegítése. Ezzel szemben az említett tanulmány részletes adatokat közöl az Údvahadsereg más, karitatív jellegű akcióiról is, például a gazdasági válság idején az éhező munkanélküliek megsegítésére létesített népkonyhákról.

Engels nyilván azért nem emeli ki a mű tartalmi értékei közül a női munka bemutatását, amely pedig a varrónő, Nelly életének ábrázolásában eléggé gazdagon jelentkezik, mivel a munkáslányok helyzete iránti érdeklődés azokban az években különben is élénk volt. A gyári felügyelők mellett, akiknek testes kötetekben kiadott

korábbi jelentéseit, mint tudjuk, Marx megszerezte, és *A tőke* dokumentáris anyagához felhasználta, anglikán papok, jótékonyági egyesületek, a külvárosokban megtelepedő fiatal értelmiségiek végeztek kutatómunkát e téren is. Miss Harkness elbeszélésének a Nelly munkájára vonatkozó „realista”, vagyis *valóság*ú adalékait az magyarázza, hogy hozzávetőlegesen az elbeszélés megírásának idején maga is folytatott ankétot ebben a kérdésben, és annak eredményeit összegezte a *Justice* 1888. március 3-i számában megjelent *Girl Labor in the City* című tanulmányában.

Az *elcsábított munkáslány* témájánál kissé részletesebben kell időznöm.

Engels rendkívül tapintatosan fogalmaz ugyan, de félreérthetetlenül kitűnik így is, hogy ezt a témát *elcsépeltek* tekintette. Az angol szöveg olvasása még inkább meggyőz erről, mint a magyar fordításé. Engels szerint a téma valóban nagyon régi (the old, old story), a cselekménybonyolítás pedig közhelyes (the commonplace character of the plot). Egyszóval Engels a meseszövevényben és a témaválasztásban Miss Harkness művének csupa *negatív* érdemét fedezi fel. Azt, hogy nem törekszik a cselekmény közhelyszerűségét mesterkéltny bonyodalmakkal, cicomákkal álcázni, hogy teljesen díztelen módon (in the plain unvarnished manner) újítja meg a régi témát, és azzal teszi érdekessé a régi történetet, hogy egyszerűen a valósághoz híven mondja el (by simply telling it truly).

Mindezek bizony nem *művészi* érdemek.

Az *elcsábított szegény leány* témája a szerelem-téma világtörténetében a tizenharmadik század közepén jelentkezett, párhuzamosan a kalandos-romantikus szerelemábrázolás alakulásával. Talán nem tévedek, ha első modelljét Richardsonnál vélem felfedezni, akinek *Pamelája* szegény polgárlány, egy előkelő lady társalkodónője, és diadalmasan ellenáll a romlott fiatal arisztokrata csábításának. A téma jelentkezése tehát már egyben magában foglalja a sokat és méltán kárhozottat happy endinget, amelytől nem egészen mentes Miss Harkness elbeszélése sem. Azok a cicomák és mesterkéltny bonyodalmak, amelyekre Engels céloz, a téma *romantikus* regényekben való feldolgozását érintik. Rengeteg példa közül kiragadom Walter Scott *Az edinburghi börtön* című regényét. E műben a városba mesteriséget tanulni beküldött parasztlánykát egy útonálló közé keveredett előkelő származású ifjú csábítja el. A leányanya gyermekét a szegénylegény-arisztokrata egy másik áldozatának az anyja, egy félig örült, gonosz koldussasszony elrabolja bosszúból, és vándorcigányoknak adja el. Mivel a fiatal anya nem tudja, hogy mi történt gyermekével, gyermekgyilkossággal vádolják, halálra ítélik, s rendkívüli bonyodalmak után, csak hűséges nővérenek segítségével, a skótokat klán-szolidaritásból patronáló d'Argyll herceg közbelépésére (aki különben anyai ágon Marx feleségének, Jenny von Westphalennek elődei közé tartozott), végső fokon az angol királynő kegyelmével kerül el az akasztófát. Később az arisztokrata haramia jó útra tér, óriási vagyont szerez, megkeresi, feleségül veszi, művelt és kitűnő modorú úrhölgygé nevei az *elcsábított leányt*. Mivel házasságuk most már gyermektelen marad, elindul, hogy jóvátegye bűnét, megkeresse fiát, aki egy rablóbanda tagjaként él. A banda ki akarja rabolni az arisztokratát, aki a tűzharcban saját fia kezétől esik el.

Nagyon nem lojális eljárás így összegezni Scott szép és izgalmas regényét. Majdnem minden romantikus regény, beleértve legremekőbb példányait is, száználmasan szomorú sorsra jut, ha — ahogy én itt tettem — kegyelet és humorérzék nélkül foglalják össze lemeztelenített vázát. Mindenesetre alkalom ez arra, hogy két antikvitásból származó *toposz* (az elrabolt gyermek, a fel nem ismert apa halála fia kezétől) átalakulásait követhessük a görög regénytől és az Oidipusz-témától a romantikáig. A *toposz* a realista regény genezisében szinte a felismerhetetlenségig átalakul. Az történik, hogy a regény, a társadalmi valósághoz közeledve, témái közé emeli a valóságos társadalom szegényeinek és gazdagainak életét, ellentéteiket, összeütközéseiket, beleértve az érzelmi és szerelmi kapcsolatok osztálykülönbségek meghatározta modern ferdüléseit és visszasságait. E vonatkozásban is eltűnik a *toposz*, és helyébe lép a valóságból kiragadott *tipikus helyzet* (a Diderot-féle *condition*) és a jellegzetesen reális alak, a *típus*, a tipikus hős a szó modernebb jelentésében. A régi irodalom és modern irodalom határmezsgyéjét lépjük át a szerelem ősi témájának ezzel a megújításával is.

Ebben a vonatkozásban az angol realizmus egyik mély lélektani hűségre törekvő képviselőjének, George Eliotnak *Adam Bede* című regénye is több vonatkozásban átmenetet képvisel a régi faluábrázolásból a tőkés világ átalakította falu felé. És azáltal is, hogy az ábrázolás központját az udvarból a falusi kézművesek életére helyezi át. Ebben a keretben meséli el a vonzó, nemes ifjú által *elcsábított leány* történetét, George Eliot pedig a maga vallásos meggyőződésének

fényében a boldogságot abban látja lehetségesnek, hogy mindenki maradjon meg a saját körében: az áldozat magára maradt völegénye végül is feleségül veszi annak nővérét.

Az ötvenes években két olyan regény keletkezett, amelynek hősnői, Harkness Nellyjéhez hasonlóan, munkáslányok. Közülük a későbbi egy elcsábított leányanya történetét mondja el. A korábbi viszont, egy nagy munkásváros életét ábrázolva, csupán egyik cselekményszálként szól arról, hogyan áll ellent egy chartista munkásvezető lánya a gyáros-fió csábítási kísérleteinek és tart ki a hozzá hasonló helyzetű fiatal munkás mellett. Miss Harkness elbeszélésének igazságos megítéléséhez a korábbi regényeknél közvetlenebb összehasonlító alapul szolgálhat két mű. Szerzőjük, Elisabeth Gaskell, akit Marx egy sokat idézett írásában az angol regényírók ragyogó közösségébe sorol.

Marx az angol realistákat *Az angol középosztály* című cikkében említi, amelyet azonban Marx és Engels művei újabb kiadásának tizedik köteté kénytelen elkülöníteni az autentikus szövegektől, és csak függelékben közli. A kérdéses cikk ugyanis aláírás nélkül, szerkesztőségi vezércikként jelent meg a New York-i *New Daily Tribune*-ban, amelynek ebben az időben Marx és Engels munkatársai voltak, hogy a honoráriumokból Marx és családja megélhetését biztosítsák.

Erről a cikkről, melynek pontos címe: *The English Middle-class*, a kötet kommentárja azt állapítja meg, hogy a lap szerkesztősége lényegesen megváltoztatta szövegét. A cikk első része nyilvánvalóan elferdítet, Marx nézeteivel ellentétes tételeket tartalmaz. A kommentár szerint viszont vannak a cikknek kétségkívül Marx tollából származó részei, ezek közé sorolja az angol regényírókra vonatkozó részletet. A cikk hitelességét kétségessé tevő körülmények ellenére Marx szerzőségét tűnik bizonyítani az a tény, hogy a fenti cím szerepel egy nyilvántartásban, amely részben Marx, részben felesége írásával a New York-i lapnak küldött cikkek címét és dátumát őrizte meg.

A cikk bennünket érdeklő sorai a következőképpen szólnak:

... Anglia jelenlegi regényíróinak köre, akiknek szemléletes és ékesszóló sorai [az angol eredetiben: *pages*] a világnak több politikai és szociális igazságot tártak fel, mint amennyit a hivatásos politikusok, publicisták és moralisták együttvéve kimondtak, leírta a középosztály minden rétegét a „legelőkelőbbektől”, a mindenfajta üzletet közönségesnek minősítő járadékostól és államkötvény-tulajdonostól kezdve a kis szatócsig és ügyvédbojtárig. És hogyan jellemezték őket Dickens és Thackeray, Miss Brontë és Gaskellnél! Gógtól fűtött képmutató, tudatlan alakoknak, kicsinyes zsarnokoknak; és a civilizált világ megerősítette elmarasztaló ítéletüket, azzal a lesújtó mondással, amely ezt az osztályt így bélyegezte meg: „felfelé hajlong, lefelé tipor.”

Hogy Marx valóban az a nagy regényolvasó volt, amilyennek a róla szóló emlékezések mutatják, azt bizonyítják a fenti sorok is. Ez esetben, és ha elfogadjuk azt, hogy a cikknek e részét valóban Marx írta, azokat az angol regényírókat, akiket csak később neveztek *realistáknak* és tekintettek *post festum* egy irodalmi áramlat képviselőinek, Marx mint az angol middle-class tudományos értékű ismeretetőit és bírálóit mutatja be. Sem itt, sem később, sem Marx, sem Engels nem említi azt, hogy az angol regényírók ragyogó közösségének tagjai közül Dickensnél már találkozunk a *Nehéz időkben* a munkásharc ábrázolásával, és az *Ódon ritkaságok boltjában*, ha csak epizodikusán is, a bányák és a kohók világával, valamint azt sem, hogy Dickens világnézetének alakulására számos regényének tanúsága szerint érezhetően hatott a proletariátus helyzetének ismerete, a munkásmozgalom fejlődése.

Engelsnél nyomát sem találtam annak, hogy ismerte-e Elisabeth Gaskell, tudott-e műveiről. Ez annál is meglepőbb, mivel Elisabeth Gaskell Engellszel egy időben élt Manchesterben, és a *Mary Barton* című regénye, amint ez a mű alcíméből is kiténik (*A Tale of Manchester Life*), ugyanabban a városban keletkezett és ugyanannak a munkásságnak a hűségesen megfigyelt életéből inspirálódott, amelyet Engels is leírt fiatalkori tudományos és irodalmi remeklésében: *A dolgozó osztály helyzete Angliában* című könyvében. Az író a *Mary Barton* élmény- és életanyagát ugyanazokból az 1842–1843-as *ínséges évekből* merítette, amelyekkel és amelyek következményeivel a fiatal Engels is találkozott, amikor először ismerkedett meg azzal a várossal, amelyben később, az 1848-as forradalom veresége után hosszú éveket töltött.

A regény címadója Mary Barton, valóságos hőse azonban Mary apja, John Barton, a manchesteri munkások harcainak vezetője, a parlamenthez forduló chartista küldöttség tagja. A regény cselekménye a munkásság élete, nyomorúsága,

tudatosodása és harca körül bontakozik ki. Nem kerül tengelyébe, mint a *Nagyvárosi lányban*, a csábítás témája.

Ezzel szemben Gaskell 1853-ban megjelent *Ruth* című regényének ez központi témája, nemcsak terjedelmileg részletesebben, hanem eszméileg is, művészilag is összehasonlíthatatlanul magasabb szinten találkozunk ebben a regényben az elcsábított lány és a leányanya témájával. A címadó hősnő a cselekmény indításakor éppen olyan tudatlan és tapasztalatlan varrólány, mint Nelly, az *A City Girl* hősnője. Csábítója, mint Mister Grant Nelly Ambrose-t, őt is teherbe ejti, és magára hagyja. Ruth is megszüli gyermekét, de ha kénytelen is tőle távol élni és rejtegetni „bűnét”, megállja a helyét az életben, műveltségre tesz szert, és egy nagypolgári családban kap nevelői állást. Ott találkozik ismét csábítójával, aki „nagylelkűen” felajánlja neki, hogy feleségül veszi. De Ruth visszautasítja ezt a megkészt ajánlatot. Miután kitudódik múltja, állásából is elbocsátják. E regény az ötvenes évek angol irodalmában is kitűnik azzal a bátorsággal, ahogy a burzsoázia álszentségét megbélyegzi. Valóban, a már viktoriánus Anglia prúd légkörében nem kevés erkölcsi bátorság volt szükséges ahhoz, hogy egy nőíró, méghozzá pap-feleség (Elisabeth Gaskell férje anglikán lelkész volt) a leányanyaságot heroizálja regényében.

Ismétlem, nem találtam nyomát annak, hogy Engels ismerte volna azokat a regényeket, amelyeket a fentiekben az *A City Girl* központi témájának elődeiként idéztem. Mindenesetre a proletariátus életének irodalmi tükrözésében Gaskell regényei olyan művészi szintet jelentenek, amelyhez mérni Miss Harkness évtizedekkel később keletkezett elbeszélését nem volna lojális eljárás. De a fenti példák még indokoltabbá teszik azt a feltevést, hogy Engels dicsérte ugyan levelében Miss Harkness művét, de nem művészi érdemeiért.

A levél további szövegrészeit nem mondanak ellent ennek az állításnak. Engelsnek azok a sorai, amelyek a továbbiakban egyáltalán érintik az elbeszélést, csak bíráló megjegyzéseket tartalmaznak, mégpedig nem másodlagos kérdésekben.

Mindenesetre találkozunk egyetlen, de igen meggondolkoztató kivétellel is. Ez pedig éppen a levélnek az az egyetlen bővített mondatából álló bekezdése, amelyben Engels hiperbolikus minősítést fogalmaz meg: „Az Ön Arthur Grantja mesteri.”

A magyar fordítás ez esetben eltér valamennyire az eredeti szövegtől. Az állítmányban szereplő *mesteri* nem pontos megfelelője az angol eredetinek, amely a következőképpen szól: „Your Mr. Arthur Grant is a masterpiece.” Szó szerinti fordításban: „Az Ön Mister Grantja remekmű.” A *masterpiece* szót a levél román, német, francia, orosz tolmácsolói a pontosan megfelelő kifejezéssel adják vissza (capodoperá, Meisterwerk stb.).

Engels mondatával kapcsolatban néhány értelmezési kérdés merülhet fel. Az első az, hogy tisztán nyelvilag lehetséges-e valamely irodalmi mű egyik alakját *remekműnek* nevezni. Ezt a kis pontatlanságot azonban könnyen megérthetjük, ha arra emlékezünk, hogy a Harkness-levél tulajdonképpen *fogalmazvány*, amelyben betoldások és kihúzások tanúskodnak írójának habozásairól, helyesbítő törekvéséről. Azt pedig, hogy milyen végleges formát adott szövegének, nem tudhatjuk.

Magát a mondatot, a magyar fordítással egyezően, esetleg úgy értelmezhetjük, hogy Engels *mesterinek*, nagymértékben művészinek tekinti Nelly csábítója, Mister Arthur Grant alakjának megformálását, ábrázolását az elbeszélésben. Azok, akik a művet nem olvasták, Engels nagy tekintélyt követve ezt az értelmezést természetesnek, magától értetődőnek tekinthetik.

Ám nehéz helyzetbe kerül mindenki, aki olvasta Miss Harkness *kleines Kunstwerkjét*, s még inkább az, aki, mint jómagam, a munkát tüzetesebb szövegvizsgálat alá is vette, és így igyekezett véleményét formálni a mű érdemeiről és hiányosságairól, annak egészéről.

Mindazt, amit Engels az elbeszélés tematikus és tartalmi, úgyszólván szociográfiai érdemeiről ír, minden további nélkül igazolja a szövegvizsgálat. Rendkívül nehéz volna azonban Mister Grant alakjának megformálását vagy a mű bármelyik más alakjának ábrázolását, beleértve a hősnőt is, *mesterinek* minősíteni, amint hogy aligha lehet indokolt erre az írásra a *mestermű* kifejezést alkalmazni. Mint láttuk, különben is csak egy kisebb fordítási hiba ruházta fel az elbeszélést ezzel a magas esztétikai minősítéssel.

Úgy tűnhet, hogy tagadni Mister Grant ábrázolásának mesteri jellegét vagy mestermű voltát, szembefordulást jelent az Engels adta minősítéssel. De így van-e ez valóban? Meggyőződésem szerint szembekerülők Engels egy kifejezésével, de

előfordulhat, hogy egyáltalán nem mondanivalójával és tényleges véleményével is. Ennek az álláspontnak a védelmezésére támaszpontokat nyújtanak a levél ezután következő szövegrészei és még inkább a Harkness-levél összegező, globális értelmezése.

Már a levél következő bekezdésében Engels lényeges bírálatot fogalmaz meg a mű egészével kapcsolatban:

Ha valamit is bírálhatok benne, csak azt, hogy az elbeszélés végül talán mégsem elég realiztikus. A realizmus felfogásom szerint magában foglalja a részletek hűségén kívül a tipikus jellemek tipikus körülmények közötti hű ábrázolását. Mármost az Ön jellemei, amennyiben kibontakoznak, eléggé tipikusak, a körülmények azonban, amelyek őket körülveszik és cselekvésre indítják, talán kevésbé tipikusak. A „Nagyvárosi lány“-ban a munkásosztály mint passzív tömeg szerepel: képtelen magán segíteni, és még csak meg sem kísérli, hogy magán segítsen. Minden kísérlet, hogy fásult nyomorából kihúzzák, kívülről, felülről jön. De ha ez talán találó leírás volt is 1800 vagy 1810 körül, Saint-Simon és Robert Owen napjaiban, 1887-ben nem tarthatja annak valaki, akinek csaknem ötven éven át módjában állt részt venni a harcos proletariátus legfőbb küzdelmében. A munkásosztály lázadó szembe fordulása az őt körülvevő elnyomással, a munkások görcsös, félig vagy egészen tudatos kísérletei, hogy ismét emberi lényekhez méltó helyzetbe jussanak, hozzátartoznak a történelemhez, s ezért a realizmus birodalmában helyet kell követelniük maguknak.

Ezt a rendkívül tartalmas szöveget két részre kell osztanom. Az első az *A City Girl* alapvető hiányosságából kiindulva a realizmus egy tömör meghatározását tartalmazza. A második az angol munkásságot jellemzi a század nyolcvanas éveiben, a századelő éveivel összehasonlítva.

Engels szerint, aki ezt a súlyos megállapítást egész sor enyhítő kifejezéssel igyekszik kevésbé bántóvá tenni, az elbeszélés nem eléggé realiztikus (az angol szövegben: perhaps after all... not quite realistic enough). Ha ezt a megállapítást összevetjük az angol munkásság fejlődésének két történelmi fázisát jellemző sorokkal (a századelő és a nyolcvanas évek), akkor világosan kitűnik, hogy a bírálat egyik lényeges, azonban nem egyetlen kifogása az elbeszélés ellen, hogy a benne ábrázolt helyzet nem egyezik a történelmi valósággal; az angol munkásság már nem olyan elesett, nem olyan magával tehetetlen tömeg, mint amilyenek — Engels szerint — Miss Harkness elbeszélése mutatja.

Valószínűnek tartom, hogy a *nem eléggé realiztikus* kifejezést nem valamilyen esztétikai megfontolás adta Engels tollára. A *realisztikus* szó, bizonyos mértékig, számonkérő válasz arra az igényre, amelyet Margaret Harkness elbeszéléseinek alcímében így fogalmazott meg: *A realistic story*. Ezt hűségesebben fejezné ki, véleményem szerint, az *igazmondó történet* fordítás, mint az esztétikai ábrázolási igényt sugalmazó *realisztikus történet*. Az elbeszélés *nem eléggé realiztikus, nem eléggé igazmondó*, állapítja meg Engels, mivel nem fedí pontosan a történelmi valóságot.

Ily módon a *realista* kifejezés Engelsnél itt közvetlenül az írás valóságartalmára vonatkozna. Mégiscsak szépirodalmi műről lévén szó, amikor megmondja, hogy mit ért realizmuson, Engels kétségkívül a *realista szépirodalmi ábrázolás* alapvető követelményeit is megfogalmazza tömör meghatározásban:

A realizmus — felfogásom szerint — magában foglalja a részletek hűségén kívül a tipikus jellemek tipikus körülmények közötti hű ábrázolását.

Nem lehet céлом e helyen a realizmus értelmezésének elméleti kérdéseit fejtegetni. Ismeretes, hogy a realizmus alapvető esztétikai és irodalomtudományi kategóriája körül nemcsak általában tartanak még a viták és ütköznek meg egymással gyakran egymást kizáró nézetek. E kérdésben mindmáig nincs és a jelek szerint nem is lehetséges teljes egyetértés a marxista irodalomtudományi és esztétikai törekvések képviselői között sem. Elégséges arra emlékeztetnem, hogy milyen nagy eltéréseket tapasztalunk mondjuk Lukács György, Ernst Fischer, Roger Garaudy realizmusfelfogása között.

De mindezeket számba véve úgy vélem, hogy az Engels megfogalmazta hármas igény a maga engedelményt nem tűró szerves egységében (*részlethűség, tipikus jellemek, tipikus körülmények*) nemcsak frappáns jellemzése a klasszikus *realista* ábrázolási módnak, hanem szilárd alapja is lehet a *consensus omnium* kialakításának a realizmus kérdésében a marxista irodalomértelmezés egyes kérdésekben egymástól eltérő nézeteket valló képviselői között.

Engels hármaskritériuma arra az ábrázolási módra érvényes (ábrázolási módon tárgyat, témát, megformálási eszközöket és eszmeiséget értve), amely elsősorban a modern regényt jellemzi, úgy, ahogy az a tizennyolcadik századi kezdeményezések után a tizenkilencedik században kifejlődött. A realista regény (mellette a realista dráma) a tizenkilencedik század folyamán a modern irodalomnak annyira vezető műfajává vált, hogy tulajdonképpen már több volt, mint műfaj: az irodalomnak egész ága, amely nyugat-európai kezdetei és kivirágása után, még a tizenkilencedik században, majd folytatódva a huszadikban Kelet-Európán át elterjedt az egész földkerekségen. A realista regény a huszadik század első évtizedeitől kezdve elvesztette különben sem abszolút és nem is tartós egyeduralmát, de a jelek szerint életereje, termékenysége töretlen. A forradalmasodó irodalom új formáival s annak keretein belül maga a regény gyökeresen megújított vagy a regényes ábrázolás hagyományait és technikáit radikálisan elvető formáival él együtt, fejlődik párhuzamosan, termékeny kölcsönhatásban és nem kevésbé termékeny polemikus kapcsolatban.

A modern irodalom realista és nem realista formáinak tudományos értelmezése egyaránt álképzhetetlen a realizmus történetének és a realizmus e történet tapasztalatait általánosító elméletének ismerete és segítségével.

Engels fenti meghatározását e vonatkozásban a regénytörténet klasszikus realista szakaszát jellemző elméleti formulának is tekinthetjük.

Természetesen, mint bármilyen más meghatározást az irodalomértelmezés bonyolult területén, az engelsi formulát is csak akkor lehetséges a maga iránymutató tartalmaiban helyesen értelmezni, ha nem csodakulcsnak tekintjük, amely minden mű kapuját kinyitja. Fel kell ismernünk és mindvégig számításba kell vennünk, hogy ez a meghatározás, függetlenül közvetlen apropójától, maga is a történelem egy bizonyos pontján, a marxizmus fejlődésének egyik meghatározott szakaszában, nemkülönben Engels életének egy ugyancsak pontosan meghatározható pillanatában keletkezett. A másik szempont, amelyet ezzel az engelsi realizmusértelmezéssel kapcsolatban nem volna helyes figyelmen kívül hagyni, az, hogy az egész formulát a három alkotóelemével *zárójeles kifejezésnek* kell tekintenünk, amelynek minden egyes tagját fel kell oldanunk, ki kell fejtenünk, s ezt a műveletet lényegében a történelmi fejlődés minden egyes újabb szakaszában meg kell ismételnünk.

HORVÁTH IMRE

ÉRTEKEM

Markomban tartok egy tiszta smaragdot,
melynek tüze úgy éget, hogy nem pattog.
Bízom magamban és mosolygok bátran
láthatatlan értékem birtokában,
s beleépül az egész valóm lassan
abba, miből — azt hiszik — kimaradtam.

HIVATÁSOM

Ha véreznem kell, nőjön körém túske.
Ha dobolnom, bőröm száz verő üsse.
S legyek jégből és álljak a napon,
ha elolvadni a feladatom!

A SZIGET

A közel hív kalandra, nem a messze.
Narfényt lopok egy szegetlen szigetre:
ne fázzanak rajta az elveszettek,
kiket jövő nemzedékek keresnek.

Román városszociológiai kutatások

A román városszociológia más utakon jár, mint Dimitrie Gusti professzor hajdani iskolája. A nemzetközi tekintélyű iskola olyan időszakban bontakozott ki, amikor az ország összlakosságának közel negyede sem lakott városon, kutatásai ezért természetzerűleg a falu társadalmára és kultúrájára összpontosultak, az ország akkori helyzetének, bizonyos társadalmi elvárásoknak megfelelően.

A hazai városszociológia kibontakozása ezzel szemben — úgy tűnik — a rohamos ipari fejlődéssel és városiasodással függ össze. Persze, könnyű a városszociológia fölfutását a városi lakosság gyors ütemű növekedésére visszavezetni, és megállapítani, hogy az urbanizáció jelenségével foglalkozó szakszociológia híven követi az ország fejlődési trendvonalát. Valójában ez az összefüggés sokkal bonyolultabb.

Nemcsak arról van szó, hogy az utóbbi évtizedek gyökeresen megváltozott helyzete új feladatok elé állította a hazai szociológiai kutatásokat. A román városszociológia növekvő nemzetközi tekintélye a városszociológia világhelyzetére is rávilágít. Átmeneti válság után a hatvanas években világszerte megújult az érdeklődés a városi társadalom problémái iránt. A társadalom és környezete közti egyensúly megbomlása, az életminőség gondjai új kérdésekkel bombázzák az amerikai klasszikus humán ökológiából kinövő modern városszociológiát. Mekkora legyen az optimális városméret? Mennyiben határozza meg a városnagyság az életmódot, hogyan alakítja az emberi kapcsolatokat? A városfelújítások gyakorlata tette nyilvánvalóvá, hogy a személyes kapcsolatok minőségét nem mindig lehet a konkrét ökológiai feltételekre visszavezetni. Melyek tehát a modern várostervezés követelményei?

Olyan kérdések ezek, amelyeket nem lehet bioökológiai analógiákkal megválaszolni. A szocialista országok városszociológiai kutatásainak egyik legfőbb helyzeti előnye, hogy az urbanizációt „kénytelen“ a tervgazdálkodás összefüggéseiben vizsgálni. Ez pedig elkerülhetetlenül az urbanizáció sokkal komplexebb szemléletét hozza magával.

Mi a városiasodás?

Ma már közhely, hogy a városiasodás nem a lakosság városokba áramlását jelenti. Sőt, önmagában még az sem urbanizáció, ha az ország összlakosságán belül növekszik a városlakók aránya. Az urbanizáció fogalma alapvető jelentésváltozáson ment át. A hazai és nemzetközi szakirodalom a városiasodást mindinkább komplex társadalmi-gazdasági folyamatok szerves részeként tárgyalja. Így találkozik a történeti, szociológiai, társadalomlélektani, demográfiai és gazdasági megközelítés a rendszerszemlélettel, a városiasodás folyamata így elválaszthatatlanul összefonódik a termelőerők fejlettségi szintjével, a társadalmi szerkezetben és az emberek érintkezésében bekövetkező változásokkal.

A klasszikus humán ökológia eredményeit összefoglaló Louis Wirth az urbanizmust sajátos életformának tekintette. Ezen azt értette, hogy a városok nagyobb hatással vannak az emberek társadalmi életére, mint amit a városi lakosság aránya önmagában kifejezhet. Az urbanizmus mint életmód nemcsak az ökológiai struktúra (a város népesedési, fizikai, földrajzi szerkezete) szempontjából vizsgálható. A városi életmód emellett meghatározott társadalmi struktúrával, új intézményekkel, társadalomszervezeti formákkal, egyének és csoportok új típusú kapcsolatával is jellemezhető. Kulturális és pszichológiai szempontból pedig (a városi személyiség kialakulásával párhuzamosan) megváltozik az egyének viselkedése, értékorientációja, életvitele. (Vö. Louis Wirth: *Az urbanizmus mint életmód. Városshzociológia*. Budapest, 1973.)

Az urbanizáció ilyen tágabb értelmezése jellemzi a román városszociológiát. És ezt talán nemcsak a nemzetközi tájékozódással, hanem a Gusti-féle monografi-kus örökség áttételes hatásával is magyarázhatjuk.

Monografikus módszer

Az eddig megjelent három monográfia (*Procesul de urbanizare în România, zona Braşov*. Bucureşti, 1970; *Procesul de urbanizare în R. S. România, zona Slatina-Olt*. Bucureşti, 1970; *Procesul de urbanizare în R. S. România, zona Vaslui*. Bucureşti, 1973) a városiasodás hazai keresztmetszetét adja. A szerzők az urbanizációs folyamat többoldalú bemutatására törekednek. Nemcsak a fizikai, földrajzi környezetet írják le, hanem az életmódban bekövetkező változásokat is. Nyomon követik a városi társadalmi és kulturális környezethez való alkalmazkodás valamennyi szakaszát, a hagyományoktól való eltávolodástól az új viselkedési mód elfogadásán és külsőségekben való utánpótlásán át a városi kultúrával és életmóddal való azonosulással.

A jelenség leírását nagymértékben meghatározta az, hogy egy monográfia milyen típusú, az urbanizáció melyik szintjén álló településrendszert vizsgál. Brassó gazdag városi hagyományokkal rendelkező, a városiasodás előrehaladott szakaszában lévő ipari-kereskedelmi központ. Slatina-Olt gabonakereskedelmi központból nőtt a városiasodás közepes szakaszában lévő ipari várossá. Vaslui inkább mezőgazdasági jellegű, kevés kézműiparral rendelkező elmaradott városból fejlődött a városiasodás kezdeti szakaszában lévő ipari központtá.

A társas kapcsolatok szociometriai felmérésére egyedül a brassói urbanizációs folyamat vizsgálatában került sor. A kísérlet, bár a brassói munkásotthonok személyi kapcsolatairól egyetlen lakószoba szociogramja nem adhat reprezentatív képet, mégis figyelemre méltó. Ez a kutatási technika a lakóhelyi közösségek és a munkahelyek emberi kapcsolatait térképezhetné fel, s így nélkülözhetetlen kutatási eljárás lehetne az urbanizmus mint életmód vizsgálatában. Annál is inkább, mert a városiasodás kutatása ma még jobbra azoknak a statisztikai adatoknak az elemzésére korlátozódik, amelyeket a közigazgatási szervek, termelőegységek vagy a Központi Statisztikai Hivatal bocsát a kutatók rendelkezésére. Az ilyen elemzések gyakran nemcsak hogy megtörik a gondolatmenetet, hanem a lepedőnyi táblázatok származékában épp a legfontosabb vesz el: a szociológiai mondanivaló.

A brassói összegezés a legrendszeresebb. A monográfia a városiasodás három kulcskérdésére összpontosít: a társadalmi-szakmai beilleszkedésre, a munkásszálalások életmódalakító szerepére és a Steagul Roşu lakónegyed urbanizációs folyamataira.

A Slatina-Olt településrendszerét kutatók monográfiája jóval szerteágazóbb; az ipartelepítéstől a család szerkezetváltozásáig, a kulturális beilleszkedéstől a munkafegyelmig minden kérdést érint. A folyamatok társadalomlélektani mechanizmusának feltárásában itt főleg az interjúmódszer vált be; a kutatók a kisváros előnyeiről és hátrányairól beszélgettek a helybeli műszaki értelmiséggel.

A Vasluiról összeállított könyvet találon nevezte Henri H. Stahl „egymást követő dolgozatok gyűjteményének”. A széteső dolgozatok megrekedtek az ismeretközlés szintjén, s a városiasodás problematikáját háttérbe szorítja az ipari és mezőgazdasági fejlődés bemutatása.

„Helyi” sajátosságok

A szocialista városok a nyugat-európai vagy az amerikai városoktól eltérő típusúak. A hazai ipari városoknak nincsenek évszázados hagyományaik, legtöbbjük mezővárosból vagy faluból fejlődött jelentős ipari központtá. Gideon Sjöberg megállapításai a „preindusztriális városról” bizonyos értelemben a romániai városok némelyikére is érvényesek: „e települések az európai ipari forradalomhoz kapcsolható termelési formák hatása nélkül jöttek létre.” (Gideon Sjöberg: *A preindusztriális város. Városszociológia*. Budapest, 1973.) Ezekből a preindusztriális városokból kellett történelmileg rövid idő alatt jelentős ipari városokká fejleszteni az újkori fejlődés vonalától elszakadt településeket (Vaslui, Slatina-Olt stb.).

Az örökölt településhálózat adottságai éppen ezért elsősorban a középnyag-ságú városok fejlesztésének kedveztek. A gyors ütemű iparosodás folyamánya továbbá, hogy a városi lakosság közel háromnegyede a szocialista építés időszakában létesült városokban lakik (1966-ban 61,2%). Az új városokat nagyobb községekből vagy több község összevonásával hozták létre.

Henri H. Stahl a román szociológia feladatait tárgyaló tanulmányában (*Considerații despre sarcinile sociologice românești. Sociologia românească azi*. Bucureşti, 1971) arra figyelmeztet, hogy a nyugati szociológiai elméletek csak kritikai érzékkel és körültekintéssel alkalmazhatók a romániai urbanizációs folyamatok ta-

nulmányozásában. A jelenségek és folyamatok tényleges megértése a romániai viszonyoknak megfelelő elméleti apparátus kidolgozását teszi szükségessé. Románia történelmileg örökölt földrajzi, népesedési és gazdasági adottságai felvetik a kérdést, s mindjárt felelnek is rá: mi hazai viszonylatban az optimális városméret? Azzal, hogy a hazai várostervezési stratégia a középnagyságú városok fejlesztését és új városok kialakítását helyezi előtérbe, s nem erőlteti a metropolizációt, az életformaváltozás dilemmáit is sajátos módon dönti el.

Világszerte vita folyik arról, hogy a városiasodás adott fokát hogyan viszonyítsuk a társadalmi-gazdasági fejlettség elért szintjéhez. Milyen mutatókkal mérjük az urbanizációs szintet: a nem mezőgazdasági népesség arányszámával, az iparosodás fokával, vagy az ún. terciér szektor fejlettségével?

A hazai városiasodás sajátos jelensége az ún. félurbanizáció. E jelenség ismerveinek meghatározása szintén a helyes városfejlesztési stratégia kiválasztásával függ össze. A „félvárosi“ státuson át városi rangra emelkedő községek ipartelepítési problémái ellentmondásos folyamatot tükröznek. Ez az ösztársadalmi folyamatok elmélyült tanulmányozását követeli meg. A hazai városszociológia az urbanizációt a társadalmi struktúra átalakulásával összefüggésben vizsgálja.

Társadalmi mobilitás

Az elmúlt három évtizedben a társadalmi mobilitást Romániában falusi lakosságunk városba vándorlása határozta meg. Szociológiai értelemben a lakosság társadalmi mobilitása azonban nemcsak az egyének és a csoportok földrajzi helyváltoztatását foglalja magában, hanem a társadalmi szerkezet átalakulását is.

Az ipari foglalkozások már inkább tért hódítottak a mezőgazdasági dolgozók körében, és a foglalkozásváltóság lakhelyváltoztatással vagy ingázással jár együtt. Ez a folyamat természetesen maga után vonja az életmód, a viselkedés megváltozását, az új városi kultúrára jellemző értékrendszer elfogadását.

A területi mozgékonyság méreteiről elég, ha néhány adatot említünk. Brassóban a vizsgált üzemek munkásságának 30%-a nem rendelkezik állandó lakhellyel a municípium területén. Slatina-Olt és Vaslui körzetben még nagyobb az ingázók száma. Érthető, hogy a román szociológia viszonylag nagy terjedelemben foglalkozik az ingázók kérdésével. A közölt tanulmányok az ingázást nemcsak a mindennapi helyváltoztatás szemszögéből tárgyalják, hanem azokkal az átalakulásokkal, változásokkal együtt, amelyeket az ipari munkába való bekapcsolódás jelent. Az ingázásnak azonban van egy másik társadalmi következménye is, amely nem kerülte el a kutatók figyelmét. A városba ingázók falusi környezetükben élen járnak a modern életmód és kultúra térhódítási folyamatának meggyorsításában.

Ami az új városi környezetbe való beilleszkedést illeti, a rendelkezésünkre álló adatokból megállapítható, hogy az ipari termelőmunkához való alkalmazkodás gyorsabban történik, mint a városi életmód, kultúra, szokások, viselkedés elfogadása. A városi környezetbe való beilleszkedés viszont a régi szokásokkal, életvitellel, hagyományokkal való szakítást feltételez. A városi életmód és kultúra befogadása ezért lassan és ellentmondásosan megy végbe. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy például Vaslui lakóinak jelentős része a nagyarányú és gyors iparosodás ellenére is a falusi szokásokhoz és hagyományokhoz ragaszkodik.

A falu—város folytonosságot a szociológusok Slatina-Olt külső, a központtól távol eső városrészében kutatták. Az e városrészekben lakók háztájival is rendelkeznek, amelyeket hagyományos módon művelnek meg.

Ez a sajátos lakóhelyi és foglalkozási „kétarcúság“ nem is annyira a munkahelyi beilleszkedést zavarja, mint inkább a munkatermelékenység növelése elé állít korlátokat. Nem alakulhat ki egy sajátosan városi értékrendszerrel és teljesítmény-orientációval rendelkező munkásosztály. Az ipartelepítés kedvező munkalehetőséget teremt ugyan a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő számára, és új utakat nyit a városiasodás előtt, de a „kétlakóság“ túlsúlya bizonyos fokig gátolja a szakmai mobilitást.

Emberi kapcsolatok

A városszociológia klasszikusai szerint (Max Weber, Louis Wirth) a létszám, a laksűrűség, a heterogeneitás olyan társadalmi szerkezetet teremt, amelyben a lakosok nem ismerik egymást, a városi ember névtelenségben él, kapcsolatai felületesek, jelleme skizoid. Ez a vélemény nem fogadható el általános érvényűnek. A nigériai és az indiai kutatások azt látszanak bizonyítani, hogy a nagyvárosi

jellegetességek a sajátos afrikai és ázsiai viszonyok között nem mutathatók ki klasszikus nyugat-európai vagy amerikai alakjukban. A román szociológusok egyöntetű véleménye, hogy a tőkés városokban tapasztalható elembertelenedés nem jelentkezik a szocialista városokban. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az emberi kapcsolatok tekintetében minden a legnagyobb rendben volna. A szocialista városokban is megfigyelhető a társadalmi elzárkózás. Aránylag nagy azoknak a száma, akiknek a szomszédsági kapcsolatai kizárólag a köszönésre korlátozódnak (Brassó, Slatina-Olt).

A román kutatóknak az emberi kapcsolatokra vonatkozó kutatási eredményei sok hasonlatosságot mutatnak a kelet-európai szocialista országokban végzett szociológiai megfigyelésekkel. A jugoszláv Velenje városban azt tapasztalták, hogy minél hosszabb időt tölt valaki „városi” státusban, annál kevesebb a szomszédságából származó városi kapcsolatainak a száma. A különböző típusú lakóházakban más-más jellegű baráti kapcsolatokat figyelhetünk meg. A családi házakban élők között nagyobb a három vagy több baráttal rendelkezők aránya, mint a soklakásos háztömbök lakóinak körében.

Slatina-Olt körzetben a szociológusok tanulmányozták a külső, falusias városrészek lakóinak önmagukról és másokról alkotott felfogását. A kérdésekre adott válaszokból kitűnik, hogy a külső városrészek lakói a régi értékrend szerint alkotnak véleményt a városközpont lakóiról: véleményük szerint a városközpontot a presztízs-családok lakják, míg a városszéle a ranglista alsó fokán elhelyezkedő társadalmi rétegek települnek. A hamis tudatot a külső kerületek lakóinak „kettős státusa”, a hagyományos életmód, a biztonságosnak vélt falusias életvitelhez való ragaszkodás határozza meg. A kutatók helyesen állapítják meg, hogy a külső és belső városrészekről alkotott sztereotípiák megszüntetéséhez a nevelőmunkával egyidőben szükség van a külső területek korszerűsítésére, a városiasodás magasabb fokra emelésére is, ha azt akarjuk, hogy eltűnjenek azok a tárgyi és alanyi tényezők, amelyek kialakulását lehetővé tették. A tervszerű szocialista városfejlesztés feladatai között fontos helyet foglal el a társadalomlélektani kérdések ésszerű megoldása. A Slatina-Oltról írt monográfián kívül azonban hasonló kutatásokról nincs tudomásunk. Még a csaknem azonos feltételek között városiasodó Vaslui kutatói sem tartották fontosnak a városrészek lakóinak önmagukról és másokról alkotott képeinek tudományos felmérését.

A tradicionálistól a modernig

Nemrég M. Castells francia szociológus hívta fel a figyelmet (M. Castells: *La question urbaine*. Paris, 1972), hogy a nagyváros mind a „tradicionális”, mind a „modern” magatartási mintákat magán hordozza. Ez nem azt jelenti, hogy a városokban megkülönböztethetők „modern” és „tradicionális” negyedek. A modern magatartási minták főként a városi társadalom szerkezetéből, a terület nagyságából, a nagy lélekszámból következnek. A tradicionális és a lakóhelyi társadalom viselkedési mintáiban, tevékenységi formáiban érhető tetten. A lakóhelyi társadalom legtöbb tevékenységformája elhelyezhető a tradicionális—modern dimenzióban. Szociológiai irodalmunk a tradicionális mintát mint múltékony, eltűnőfélben levő jelenséget tárgyalja, amelyet a városiasodás előrehaladásával a modern magatartási minta teljesen kiszorít. Ezúttal nem térünk ki az ilyen értékrend vitatható voltára. Ha a fejlettebb francia ipari-városi környezetben kimutatható a tradicionális megléte, sokkal inkább figyelmet érdemel a preindusztriális fejlődési szakaszból gyorsan emelkedő közép-európai városok esetében. E kérdéssel csak akkor lehet majd érdemben foglalkozni, ha a fővárosról és nagyobb városainkról (Brassó, Kolozsvár, Napoca, Temesvár, Iași, Ploiești, Konstanca) elkészülnek a tradicionális és modern magatartást feltáró szociológiai felmérések.

Ökológiai folyamatok

A marxista szociológiában vitatott kérdés a szegregáció jelentkezése és formája a szocialista társadalomban. Szegregáción a humán ökológia a népességnek lakhely szerinti megoszlásában mutatkozó társadalmi egyenlőtlenségeket érti. Ezt kiegészítő folyamat a szukcesszió: a szegregált területet ez esetben egy másik népcsoport foglalja el, és ott szegregálódik. A Brassóról írt monográfia szerzői félreérthetetlenül megfogalmazták: „A szocializmusban az új lakónegyed arculatán semmilyen vonatkozásban nem mutatható ki a szegregáció.” Kétségtelen, hogy a szocialista társadalomban sem a telekár, sem a lakbér nem tölt be szegregatív sze-

repet. Ennek ellenére a szocialista városokban is megfigyelhető a jövedelmek és a társadalmi helyzet különbözőségéből származó elkülönülés. Torunban és Lublinban az alacsonyabb szakképzettségű lakosság nagyrészt a városok ipari telepeinek közelében keresett otthont, ahol rosszabbak a lakáskörülmények. A közép- és felsőfokú szakképzettségű, nagyobb jövedelmű fizikai és szellemi dolgozók főként a jobb lakáskörülményekkel rendelkező negyedekben laknak. (Zygmunt Piore: *A lenygel városok ökológiai szerkezetét és folyamatait alakító tényezők. A szocialista városok és a szociológia*. Budapest, 1971.) Szarajevóban az öt új lakónegyed közül háromban a magasabb, egy negyedekben az alacsonyabb társadalmi rétegek laknak. (Miroslav Živković: *Szegregáció városaink fejlődésében. A szocialista városok és a szociológia*. Budapest, 1971.) Konrád György és Szelényi Iván kimutatta, hogy a városközponttól távolos lakónegyedek státusa az átlagnál magasabb, és az átmeneti vagy rekonstrukciós övezetekben a társadalmi státus süllyed. Vagyis: a legmagasabb értékét a városközpontban elérő görbe a periféria felé süllyed, az átmeneti övezetben megtörik, majd az új városnegyedek gyűrűjében ismét emelkedik. (Konrád György—Szelényi Iván: *Új lakótelepek szociológiai vizsgálata. A szocialista városok és a szociológia*. Budapest, 1971.) A bevándorlók legproblematikusabb rétege a rekonstrukciós (leromlott) övezetekben helyezkedik el. A csehszlovákiai kutatók összefüggést állapítottak meg a lakások kora és lakóik életkora között. A rekonstrukciós területeken viszonylag zárt társadalmak léteznek, amelyek ellentmondanak a városi életforma Simmel—Wirth-féle „gyökértelenségi” elméletének.

A szocialista városok társadalmának kutatása, különösen a történelmi múlttal és ipari hagyományokkal rendelkező városok esetében (Bukarest, Brassó, Kolozsvár—Napoca, Temesvár), nem korlátozódhat csak egy városnegyed (pl. Brassó — Steagul Roșu) szociológiai felmérésére. A városövezetek szociológiáját kell elkészíteni. Nem lehet a társadalmi homogenizálást kizárólag a lakás hatásmechanizmusának látószögéből megérteni. Ami igaz a lakásra vonatkoztatva, az övezeti összefüggésben másképpen jelentkezik.

Viszályok

Liviu Damian és E. Dobrescu (*Noile ansambluri de locuit și ameliorarea relațiilor umane*. Viitorul social, 1974. 2.) a főváros három különböző városnegyedében kutatták az emberi kapcsolatokban jelentkező konfliktusokat, a néptanácsok mellett működő békéltető bizottságok adatai alapján. Megállapították, hogy a népsűrűség adott feltételek között nincs káros hatással az emberi kapcsolatok alakulására. Az ökológiai tényezők önmagukban kevésbé relevánsak a vizsgált jelenség szempontjából, mint a társadalmi szerkezetekben és kapcsolatokban bekövetkezett változások. A kedvező lakásfeltételek pozitívan befolyásolják az emberek közötti kapcsolatok szféráját és az életminőség alakulását. A két kutató észrevételeit nem lehet általános érvényűnek tekinteni, mert a békéltető bizottság adatai önmagukban nem adhatnak elméletileg és gyakorlatilag elfogadható magyarázatot az emberek közötti konfliktusok természetére. Egyelőre a kezdeményezést, a kísérletezést kell elfogadnunk és értékelnünk.

Etnikai kapcsolatok

A városszociológiai irodalom foglalkozik az etnikai kapcsolatok alakulásával ipari-városi környezetben. J. A. Rex (*Az átmeneti övezet szociológiája. Városszociológia*. Budapest, 1973) a betelepült etnikai közösségek kapcsolataira keres elméleti magyarázatot. Természetesen a nyugati szociológia eredményei csak kritikailag, óvatosan alkalmazhatók a szocialista társadalom viszonyai között létező etnikai kapcsolatok tudományos megismerésére.

A hazai szociológiai kutatások még nem foglalkoztak az etnikai kapcsolatok tanulmányozásával ipari-városi környezetben. A szocialista társadalomban a társadalmi és osztálykülönbségek megszűnése kedvező feltételeket biztosít az etnikumok közeledésének. A társadalmi mobilitás növekedésével az etnikai csoportok érintkezésének intenzitása magas fokra emelkedik. Etnikai szempontból Slatina-Olt településrendszere homogén, ezért nem is merülhet fel olyan mértékben és formában az etnikai kapcsolatok kérdésköre, mint a gazdag kulturális hagyományokkal rendelkező, többnemzetiségű Brassóban.

A Brassó-monográfia megállapítja, hogy a háztömbökben együtt élő nemzetiségi kapcsolatai jónak minősíthetők. A kiválasztott harminc háztömbben a kutatók tizenegy vegyes házassággal találkoztak, ez a szociológiailag felmért családok

30%-a. Érdemes megemlíteni, hogy a vegyes házasságokból született gyermekek kényelvűek, de a családon belül főleg románul beszélnek. A családtagok egymáshoz való viszonyát a megértés jellemzi. Az általános jellegű megállapításokból messzemenő következtetéseket levonni nem lehet. A vegyes házasságok csak egyik megjelenési formája az etnikai kapcsolatoknak, és nem is a legfontosabb.

Távlatok

A távlati fejlesztési tervekből tudjuk, hogy a városi lakosság száma 1990-ig megkétszereződik. Előreláthatóan közel 7 millió személy fog a falvakból a városokba tömörülni.

A román városszociológia felfutása és előkelő helye a hazai szociológiai kutatásokon belül szerencsésen találkozott az új, minőségi kérdések megválaszolásának nemzetközi igényével. A szocialista országok városszociológiája a maga sajátos problematikájával olyan megközelítési lehetőségeket ígér, amelyekre a városszociológia eddigi irányzatai sem humán-ökológiai, sem társadalomföldrajzi, sem demográfiai alapállásból nem vállalkozhattak. Persze, mindez a mai szinten még nem több, mint lehetőség. A román városszociológia egyik sajátosságát éppen az adhatja, hogy nem az amerikai ökoszisztémák és a francia lakóhelyi társadalmak hazai megfelelőit próbálja fellelni, hanem a faluszociológiával szorosan együttműködve, a hazai valóságból kinövő sajátos kérdésfeltevéseivel helyezi új megvilágításba a világméretű gondokat. A hazai városszociológia, ha más utakon jár is, így nő ki szükség-szerűen a Gusti-féle hagyományokból.

HORVÁTH ALPÁR

APOKRIF ÉNEKEK ÉNEKE III.

a ti szerelmetek olyan
mint a kain áldozata
féltek az oltárra vinni
a dédelgetett bárányt
almafa virágját viszitek
mi nyílik minden völgyben
és gyümölcsöt visztek és csalánt

a ti szerelmetek olyan
mint ama tenger mely
sekélyebb mint a hegyi patak
a ti szerelmetek olyan kicsi
mint amilyen nagy
a ti önzéseitek

a ti szerelmetek olyan nagy
mint amilyen
magatok megtagadása

ezért nincsen rá jogotok
ezért ne ragadjatok
fokost ha lefele száll
a ti áldozatotok füstje
mert adni csak mindet
lehet s aki szírmot
ad virág helyett
kainhoz lesz hasonlatos
ki adott hogy vehessen

Dimitrie Gustira emlékezve

Húsz évvel ezelőtt, 1955. október 30-án halt meg Dimitrie Gusti, a bukaresti szociológiai iskola tevékenységének elméleti és módszertani megalapozója, szervezője. Hadd villantsunk fel ez alkalommal néhány emlékezetes epizódot a szándékaiban becsülendő és eredményeiben gazdag monografikus szociológiával kapcsolatban olyan, a monumentális tevékenységhez viszonyítva önmagukban jelentéktelennek tűnő mozzanatokot, amelyek — minden alkalmi jellegük ellenére — egy tudós életművének, az általa alapított iskola orientációjának néhány jellegzetes vonását sűrítik magukban.

Gusti igen nagy gondot fordított az átfogó szociológiai vizsgálódás módszertani megalapozására. Egy alkalommal beszédes anekdotával jellemezte a módszerek közötti különbséget. Az anekdota szerint egy francia, egy német és egy angol unalmas perceiben megegyezett abban, hogy mindhárman ugyanarról a témáról — a tevééről — fognak értekezni. A francia előbb elment a Jardin des Plantes-ba, fél órán át nézte a tevét, majd kifinomult irodalmisággal ragyogó elmefuttatást írt róla. A német bezárkózott szobájába, alaposan áttanulmányozta a kérdésre vonatkozó egész könyvészetet, s néhány év múlva hatalmas munkát közölt ilyen címen: *A teve eszméje az én koncepcióm viszonylatában*. Végül az angol bejárta mindazokat a vidékeket, ahol tevék élnek, gazdag dokumentumanyaggal tért haza a teve-fajra, tenyésztésére és gyakorlati értékesítésének lehetőségeire vonatkozóan.

Az anekdota — Gusti szerint — nemcsak három különböző nemzetiségű kutató jellemét mutatja be, hanem megállapít három módszertípust is: az impresszionistát, a spekulatív és a leíró módszert. Gusti tudatosan elhatárolta magát ezekről a módszerektől: az impresszionista metódust megvetette, mert a képzetre épül, s inkább irodalmi, mint tudományos eljárás. A spekulatív módszer azért bélyegezte meg, mert tisztán észbeli konstrukció, semmi kapcsolata nincs a valósággal. Az empirikus módszert pedig azért tartotta elégtelennek, mert inkább a szűk praktícizmus, a technika, semmint a tudomány körébe vag.

Az impresszionista, spekulatív és leíró módszernél nem kevésbé elítélendőnek tartotta a szociológiában a kérdőíves anket módszerét, amikor is a szociológus az íróasztala mellett kidolgoz bizonyos kérdőíveket, szétküldi az alanyoknak, s anélkül, hogy közvetlen kapcsolatba kerülne a valósággal, várja, hogy visszajelentésként őket.

Egyik munkájában beszédes epizóddal példázza, milyen visszás eredményhez juthat a szociológus, ha vakon hisz az ilyen kérdőíves módszerben. Az eset 1930-ban történt, a Gorj megyei Runc falu monografikus szociológiai kutatása alkalmával. Gusti monografikus csoportjaiban voltak folklórral foglalkozó szakemberek is. A környéken két érdekes népi gyszéneket szoktak énekelni, az egyiket „fenyő“-nek, a másikat „hajnal“-nak nevezték. A folkloristák meg akarták határozni ezeknek az énekeknek az elterjedési körét, ezért kérdőívet szerkesztettek, és szétküldték őket a környék falvaiba. Jutalmat ígértek azoknak, akik a legjobban válaszolnak. A kérdések a lehető legegyszerűbbek voltak: *Éneklük-e a faluban a „fenyő“-nek nevezett dalt? Éneklük-e a „hajnal“-nak nevezett dalt?* Az egyik válaszra fölfigyeltek a szakemberek, ugyanis az állt benne, hogy B. faluban az iskolában a gyermekek énekelnek egy dalt a fenyőről, holott a monografikusok addig úgy tudták, ott nem ismerik ezt az éneket. A kutatók fölvilágosítást kértek az iskolaigazgatótól, akitől ilyen bombasztikus hangnemben megírt választ kaptak: „A falu véneitől, a kilencven éven felüliektől — egyikük éppenséggel százéves — megtudtuk, hogy az apáról fiúra hagyományozott ósrégi szokás, emellett, úgy hiszem, ezt az éneket azért dalolják, mert az ifjú ember hasonlatos ehhez az örökzöld lucféléhez, amely az országot ékesítő hegyvidékek kimagasló emelkedőit uralja; másodsorban, miként a fenyő — elfoglalt helye révén — fölötte áll minden más fának, hasonlatos ahhoz a lelkesedéshez, amely a fölemelkedő nemzedék keblében forrong, ebből kifolyólag ez az ének elhangzik mind az esküvői ünnepségeken, mint pedig a fiatalok halotti szertartásain. A főntiek miatt éneklük ezt a dalt.“

Ezt az adatot mint érdekességet sietve följegyezheték volna, de Gusti monografikusai nem elégedtek meg ennyivel: ellenőrizték az információt. S akkor a legnagyobb meglepetésre megállapították, hogy hamisításról van szó: az a bizonyos fenyőről szóló dal nem más, mint a közismert német *O Tannenbaum*; az Iskolások Háza kórusgyűteménye alapján éneklük annak az iskolának a tanulói, amelynek igazgatója éppen a levélíró.

Gusti olyan módszertani elveket alakított ki, amelyek segítségével elejét lehetett venni az ilyen misztifikációnak. Adatgyűjtő módszere a *közvetlen megfigyelés* volt, amelynek eredményét ismételten *ellenőrizték*. A megfigyelést gyakran nem passzív tényregisztrálásként érvényesítette, alkalomadtán szándékosan előkészített esemény lett a megfigyelés tárgya. Szociológiáról, a társadalom vizsgálatáról lévén szó, ez kissé furcsán hangzik, hiszen az ilyen magunk-megszabta eseményalakulás megfigyelése tulajdonképpen a kísérletezéssel azonos, márpedig a társadalmi közeg — sokak szerint — nem alkalmas a kísérletezésre.

Gustinak határozott elképzelése volt a szociológiai „kísérletezésről”, szerinte a társadalom mint a szociológiai fölmérés sajátos tárgya nem zárja ki, csak korlátozza a kísérletezés lehetőségét. „Aki könyvet akar írni a forradalomról, nehezen fogja elhatározni magát arra, hogy ennek érdekében forradalmat robbantson ki” — állapította meg Gusti. De számos esetben mégis lehetségesnek tartotta a kísérletet, anélkül hogy ez valamilyen erkölcsi normát vagy jogvédelmet sértene. „A monografikus kampány alkalmával — mondotta — a temetkezési szertartások tanulmányozása érdekében nem szerepelhetett munkaprogramunkban az, hogy szándékosan előidézzük valakinek a halálát, viszont nemegyszer támogattunk házasságkötést falun, több esetben mi magunk voltunk a násznapok, annak érdekében, hogy tanulmányozzuk az esküvői szertartásokat, vagy kezdeményeztük a szövetkezet megszervezését, hogy megvizsgálhassuk a parasztknál az összetartás és a gazdasági szervezés szellemét.”

A monografikus iskola megalapozója egész szociológiai rendszerének alapvető fogalmaként az *akaratot* jelölte meg, szerinte az emberi közösségekben az akarat az, amely a tevékenységet bizonyos irányba tereli. Aki bizarr eljárással freudi alapon közeledne Gusti monografikus szociológiai rendszeréhez, az e szociológia akarat-kategóriáját akár az iskolateremtő szociológia gyermekkori visszafojtott érzéseiből is levezethetné. Tény ugyanis, hogy Gusti édesapja a család abszolút fejként mindenben érvényesíteni igyekezett elképzeléseit, „az én családban — szokta mondani — sok vágy lehet, de csak egyetlen akarat”. A fiatal Gustinak az apai akarral szemben kellett kiharcolnia saját akaratának érvényesülését, s így juthatott el Lipcsébe, ahol megismerkedett Wilhelm Wundt akaratelméletével, amelyből sok elem áttevődött voluntarista szociológiájába.

A társadalmi akarat bűvös fogalma a konkrét falukutatások alkalmával jórészt elvesztette megfoghatatlanságát, igen gyakran a falu közvéleményének hatására kialakult magatartásformákban testet ölt cselekvési módot jelentette. Ha tehát a különböző társadalmi egységek elvont akaratát nem lehet konkrét szociológiai elemzésnek alávetni, annál inkább föl lehet mérni a közös tudat kialakulásának, érvényesülésének a tényét és cselekvésformáló erejét. Így lett a szociológiai elméletben még voluntarista ködbe burkolt akarat elemzéséből a monografikus terep-kutatások alkalmával a tudatos-akaratlagos cselekedeteket befolyásoló közvélemény egyes formáinak, például „a falu szájának” nagyon is konkrét fölmérése. A monografikus szociológusok beszédes adatokat tártak föl ezzel kapcsolatban. Nem a pletykálkodó-ármánykodó „falú szájáról” van itt szó, hanem arról, hogy a társadalmi kapcsolatok nyilvános és közösségi meg- és elítélése (illetve az ettől való félelem) mennyire befolyásolja pozitívan az emberek magatartását.

Gusti monografikusai például leírták az Olt mentén elterjedt úgynevezett kikiabálás szokását. Az év egyik napján néhány dombvidéki falu legényei éjszaka fölmennek a dombtetőre, meggyújtanak egy régi, szalmával bevont kereket, leguritják a völgybe, innen ered az elnevezés: „kerékanyó”, majd erre a jelre következik a „kikiabálás faluszerte”, a legények az egyik dombról gúnyolódva átkiabálják a másik dombon levő legényeknek, persze úgy, hogy az egész falu hallja, a faluban történt elítélendő eseteket.

Valamely kisebb társadalmi egység esetében egyáltalán nem elhanyagolható az, hogy *kik és milyen irányban* befolyásolják a közvéleményt, a tettek fölötti ítékezés módozatait. A monografikus csapatok igyekeztek megtalálni a falvakban az ún. hangadókat, akiknek a véleménye azt a bizonyos „akaratot” betájolja. Érdekes esetet jegyzett föl ezzel kapcsolatban Gusti. A Bráila megyei Roşetu fatuban rájöttek arra, hogy a kocsmárosnak milyen nagy szava van a közvéleményformálásban. Ezt maga a kocsmáros sem tagadta, s mivel úgy gondolta, más

falvakban is hasonló a helyzet, „társadalmi reformként“ javasolta: hozzák létre „a kocsmárosok iskoláját“. Ez a Papuc nevezetű kocsmáros egyébként eredeti ember volt, és „hivatása“ tudatában a vendégnek a bor mellé (sohasem árult erős szeszestalt) újságokat és folyóiratokat készített elő olvasásra. Ugyancsak tőle maradt fenn egy híres recept, amelyet — mint mondotta — maga is sikeresen kipróbált: a fogfájást Seneca műveinek olvasásával szüntette meg.

Dimitrie Gusti egész monografikus szociológiai tevékenységéből kiolvasható egy figyelemreméltó törekvés: olyan vizsgálódási módszereket kell kidolgozni, amelyek segítségével a megfoghatatlannak látszó társadalmi jelenségek — mint a közösség „akarata“, „véleménye“ — ugyancsak a közvetlen megfigyelés tárgyává válhatnak.

A bukaresti szociológiai iskola megteremtőjének munkamódszerében az egyik alapelv a tudományos objektivitás volt. Gusti becsülendő tárgyilagossággal igyekezett föltárni a tényeket, s ha szociológiai iskoláját nemegyszer az a megalapozott bíráló érte, hogy akarata ellenére megreked a tényregisztrálás szűk empirizmusának szintjén, esetenként a megdöbbentő tények leszögezése egymagában is érdem lehetett mert a faktum önmagáért beszélt.

Álljon itt példaképpül a monografikus iskola igen gazdag dossziéiból egyetlen kérdőív arra vonatkozóan, hogy 1938 nyarán a Vrancea megyei Nereju faluban lakó Spulber család egyik tagja — saját följegyzései szerint — hogyan táplálkozott egy hét alatt, amikor az erdőben a fűrésznél és otthon dolgozott.

Kedd

reggel: az esztenán a pásztorokkal ettem sajtot puliszkával és zsendicét
délben: puliszka édes ordával és egy tojás
uzsonna: semmi
este: puliszka egy kis túróval és tej — két embernek egy cseréptálal

Szerda

reggel: puliszka savanyú uborkával
délben: semmi
uzsonna: hideg puliszka 5 almával
este: puliszka savanyú uborkával

Csütörtök

reggel: puliszka egy kis sós ordával — kb. 10 deka — és egy cseréptál savanyú tej
délben: semmi
uzsonna: kevés hideg puliszka 5 deka sós ordával
este: puliszka savanyú tejjel — egy cseréptál két embernek

Péntek

reggel: puliszka főtt babbal, szilvával savanyítva; egy liter nagyságú fazékkal — két embernek
délben: egy darab hideg puliszka és erdei szamóca
este: meleg puliszka, ugyancsak két embernek; egy bográcsból, amely olyan nagy, hogy 3 liter víz fér bele, félig töltjük és megesszük — és még marad egy kevés (puliszka) — szilvával savanyított babbal

Szombat

reggel: semmi
délben: az erdőben, a fűrésznél az emberek mind, akik társak a munkában és evésben, megesszünk egy 2 kilós puliszkát savanyú tejjel
uzsonna: otthon, egy darab hideg puliszka túróval, kb. 5 deka, és egy fél cseréptál savanyú tej
este: otthon, meleg puliszka, túróval és savanyú tej; túró — kb. 15 deka 4 embernek — és egy cseréptál tej

Vasárnap

reggel: a templomba
délben: semmi (délután 1-kor ettem puliszkát, túró és tehéntejet)
uzsonna: semmi
este: puliszka, túró és tej és egy tojás.

Egyetlen ilyen szociográfiai kérdőív közlése is vádirat volt a két világháború közötti polgári-földesúri rendszer ellen. Gusti vállalta ezt, bár az általa föltárt tények valóságos értéke s a belőlük levonható távolabbi következtetések nem tudatosodtak benne. Munkásságát — osztálykorlátainak keretein belül — a realitás megismerésének az igénye jellemezte. Munkamódszereit ennek a célnak rendelte alá. A tanítványaival és munkatársaival elkészített falumonográfiák nélkül sokkal szegényesebbek lennének ismereteink fölszabadulás előtti hazai falvainkról.

Max Weber életműve

1. Vitathatatlan, hogy Max Weber a német polgári szociológia legsokoldalúbb és legeredetibb alakja. Igen élesen és mélyen látta előre a hivatalos német társadalomtudományi gondolkodás legfőbb problémáit és megoldási kísérleteit. Munkáinak értéke többek között annak is köszönhető, hogy a társadalmi törvényszerűségek megragadásának páratlan képességén kívül a jelenkor valóságának megértése és megítélése forrásítja át őket. Nem idegenkedett az elméleti kérdésfelvetéstől — ez jelentős részét teszi oeuvre-jének —, de érdeklődése leginkább saját kora jelenségeinek elemzése felé vonta. Az elvontságokban elmerült korabeli német polgári szociológusokkal szemben Max Weber, anélkül hogy figyelmen kívül hagyta volna a szociológia megszokott általánosító törekvéseit, a konkrétum látatására törekedett, a szociológiai módszert a történetírásával ötvözte, hogy kifürkésze a társadalmi élet irányát, s megállapíthassa szabályszerűségeit. E vonatkozásban a német historizmus követőjének bizonyult; ez azért fejlődött ki éppen Németországban, mert ott volt a legnagyobb az ellenállás a racionalista történetírással szemben. Max Weber ugyanakkor Marx-olvasmányait is értékesítette, nagyra becsülte Marxot, a tudóst, akinél historizmus és racionalizmus leghatékonyabb szimbiózisát észlelhette. Marxéhoz hasonlóan, Weber kutatásának fő témája a modern élet alapjelensége: a kapitalizmus.

Max Weber azonban nem volt marxista. Túlságosan is kapcsolódott osztályához: a porosz arisztokratizmussal látványosan szembeszegülve — polgár őseire volt büszke.¹ Viszont a vilmosi imperializmusra irányuló maró bírálata érezhetően hozzájárult a hűbéri társadalomszerkezet és gondolkodásmód meghaladásához és lejáratásához, holott az az első világháborúig a közélet jelentős részét befolyásolta még. Max Weber gondolkodásmódja — még ha elméletibb jellegű is — az 1870 és 1918 közötti német társadalom összefüggéseibe helyezve érthető meg igazán. Abban a Németországban vagyunk, ahol a vezető osztályok — a birtokos arisztokrácia és a nagypolgárság — katonai sikereiktől megittasulva nagyszabású iparosításba kezdtek. Ez a német proletariátus gyors számbeli növekedéséhez s Marx és Engels szellemében működő erős szocialista mozgalom kialakulásához vezetett.

Max Weber megértéssel fordult a munkásosztály követeléseire felé, különösen rokonszenvezett a szakszervezeti mozgalommal, becsülte harci szellemét. Ugy vélte azonban, hogy noha nem rendelkezik a szükséges politikai tapasztalatokkal, az iparban és a kereskedelemben szerzett érdemei alapján mégis a német polgárságot illetné vezető szerep, a munkásosztály pedig a polgárságnak alárendelve venne részt a maradi arisztokrácia elleni küzdelemben. Max Weber Anglia általános politikai és társadalmi berendezkedését tekintette mintaképnek, világhatalmi törekvésű erős Németországot követelt, amelynek gazdasági erejét a gyarmatok adnák. Ebből az imperialista és nacionalista szemszögből vetette fel józan pátoszú freiburgi székfoglalójában², hogy aggasztónak találja a lengyelek térhódítását hazája keleti vidékeire, ahol maguk a porosz birtokosok támogatták letelepedésüket olcsó munkaerő reményében — a német kiszagdák kárára, akiknek el kellett vándorolniuk Németország nyugati területeire, kedvezőbbek lévén ott a munkafeltételek. Ennek a kérdésnek szentelte Max Weber legjelentősebb ifjúkori művét.³ De a téma — ugyanebben a szellemben — haláláig foglalkoztatta. Csak az orosz demokraták 1905-i programjának hatására tett kisebb engedményeket a lengyel mozgalmaknak. A német állam keretén belüli autonómiánál többet a háború idején sem óhajtott a lengyeleknek.

A német vezető körök értetlenségét példázza az Ausztria—Magyarország elnyomott népeinek függetlenségi törekvései iránti közönye is. Természetes, hogy egy erőteljes belső nemzeti irredentával (a lengyellel) küszködő állam más elnyomottak iránt sem volt megértő.

2. A munkássága első éveiben hihetetlenül tevékeny Weber annyira kimerült, hogy hosszabb időre fel kellett függesztenie tudományos működését. 1904-ben lép ismét a nyilvánosság elé történeti-szociológiai, továbbá filozófiai-módszertani kérdések taglalásával. Történeti-szociológiai művei kellették a legnagyobb érdeklődést, és kapcsolták bele Webert a tudomány nemzetközi áramába, elsősorban a *protes-*

*táns etika és a kapitalizmus szelleme*⁴ című munkája. Ezzel a dolgozattal lényegesen bővült, az egyetemes történelem felé tágult a weberi témakör.

A szerző felfigyelt az angol puritánok valláserkölcse és gazdasági magatartása közötti számos hasonlóságra és párhuzamra. Megállapította, hogy ott találni — a XVI. század végétől — a legfejlettebb gazdasági formát, a kapitalizmust, ahol a legszigorúbb kálvinista etika uralkodott. Arra a következtetésre jutott, hogy a vallásos pietizmus és az intenzív gazdasági tevékenység között megfelelés van. Minden felekezet közül a puritanizmusnak volt a legmélyebb hatása a modern gazdaságra. Véleménye szerint ez a kálvini predestinációs tanoknak köszönhető. E felekezet hívei, féltükben, nehogy kimaradjanak a kiválasztottak sorából, igyekeztek példásan viselkedni, aminek ésszerű és fegyelmezett magatartás lett a következménye, s ez a gazdasági sikerek előnyére szolgált. Az érintettek ennek értelmében munkájukat Istentől megáldottnak tekinthették, boldogulásukat meg kívánlasztottságuk jelének. Ez a meggyőződés a gazdasági tevékenység fokozásához vezetett. A puritanizmus nem ítélte el a vagyonygyűjtést mint a munka kötelessége korrekt teljesítésének jutalmát, csak hívságos felhasználását, a fényűzést és a mulatozást. Ily módon a puritán gazdasági etika bátorította a gazdasági tevékenységet mint olyat, de emellett — a fogyasztás korlátozásával — az aszkézis elemeit vitte bele a gazdaság alanyainak életébe. Max Weber azt is állítja, hogy a puritanizmus örökölte a szerzetesi aszkézist, és kiterjesztette azt a köznapi életre, a világiakat is valamiféle szerzetesekké változtatta, ez pedig elősegítette a tőkefelhalmozást.

Érthető, hogy ez az álláspont vitákat váltott ki, hiszen túllépett a szokványos idealista magyarázatokon, kidomborította a múlt gazdasági életét ért vallásos készletek szerepét. A vallási dogma oda hatott, hogy a hívő — félelmeit legyőzve — a világtörténelem legtevékenyebb gazdasági tényezőjévé váljék. Dogmatörténeti tapasztalatunk azonban azt mutatja, hogy a predestinációs tan sokhelyütt inkább kedvezőtlen, fatalista hatást váltott ki. Nem érthető egykönnyen az sem, hogy a kálvinizmusnak miért nem voltak gazdasági kihatásai szülőföldjén, Franciaországban — meg Svájcban s különösen Németalföldön, ahol uralkodó államvallássá lett. De még erősebb ellenérvünk is van: az erdélyi magyarok kálvinizmusa, akik a XVI. században már nagy többségükben ezt a hitet vallották. Túlsúlyuk nem járt együtt gazdasági dinamizmussal. A legfejlettebb gazdasági gyakorlatot folytató népesség Erdélyben a lutheránus szászság maradt. Más szavakkal: éppen fordítva, mint Nyugaton, ahol Max Weber a lutheránizmust politikailag és valójában visszahúzóknak tekintette. A XVII. század az erdélyi református oligarchia feltétlen uralmának évszázada, mégis az ország termelőerőinek alacsony fejlettségi szintje jellemzi. Különbben Weber maga is korlátozta tételének érvényességi körét. Elismerte például, hogy Angliában és Észak-Amerikában a baptisták és a kvékerek, tehát azok a szekták, amelyek nem helyeztek különösebb súlyt a predestinációs tanra, szintén kedvezően befolyásolták az új gazdasági etosz kialakulását. Az az állítása, hogy ugyanazon erkölcsi maximák különféle dogmatikai alapokon nyugodhatnak, megingatja egész kálvinistabarát építményét. Lényegében Weber tétele döntő részben angolszász anyagon alapul.⁵ Amit valóban bizonyít, az a kálvinista ihletésű angol erkölcsök és a kapitalizmus közötti természetes stílusrokonság, ez pedig nem oksági viszony, legalábbis nem az előbbi határozza meg az utóbbit. A tények e két sorozata — a kálvinizmus és a kapitalizmus — közötti kapcsolat mélyebben fekvő, különleges körülmények okozata, ezek válhattak ki párhuzamos megjelenésüket, közös motívumukat, kölcsönhatásukat.

3. Max Weber a gazdasági etika vallási alapzatainak kérdését három nagyobb dolgozatában mélyíti el — *A világvallások gazdasági etikája: Tanulmányok a vallás összehasonlító szociológiája köréből* címmel —, ezeket a konfucianizmusnak, a hinduizmusnak és a judaizmusnak szentelte.⁶ Weber itt felülvizsgálja és kiegészíti a kálvinizmusra vonatkozó kutatásait. A különféle hatótényezők kiküszöbölése és összehasonlítása útján Weber azt próbálja megállapítani, hogy miért nem járult hozzá másutt — jelesül a kínaiaknál, a hinduknál, a zsidóknál — a vallás a racionalizmus és a kapitalizmus kialakításához, noha nem hiányoztak a kedvező körülmények sem. Csak a judaizmusban fedezi fel az ésszerűsítő aktivizmus egyes csíráit. A zsidó prófécia és a puritán hitélet között szerkezeti rokonság áll fenn, sőt némi folytonosság is; az összekötő láncszemek: a görög racionalizmus, a nyugati kolostori szervezet és az ókori-középkori város. Ez felfogásában az egyetlen történetfilozófiai modell, hiszen Max Weber elvből tagadta bármiféle megszakítatlan fejlődési tendencia történelmi létét, az idők folyamán felbukkanó racionalizmusok — Egyiptomban, Kinában stb. — tehát részleges, egyedi jelle-

güek, nem folytatják egymást. Maga a modern racionalizmus is egyedi alakzat; csak Nyugat-Európában, s ott is csak egy bizonyos pillanatban tűnt fel. A tényanyag bővülése mellett Max Weber újabb vallásszociológiai vizsgálódásaira nagyobb fokú realizmus jellemző, kimutatja az anyagi tényezők hatását is a vallásra. A tanulmányok szociológiai beállítottsága külön említést érdemel. A kálvinizmusról szóló mű alapján társadalom- és művelődéstörténeti dolgozat volt, a későbbiekben írásai általánosabbak, amint ez különösen a bevezetésben, de a mű elméleti fejezeteiben is megmutatkozik.

Webert nem a törvényszerűségek izgatják, hanem a modern életstílust meg- alapozó okok, valamint ez utóbbi lényegi jegyeinek — a racionalizmusnak, a kap- italizmusnak és a bürokráciának — a jelentése. A racionalizmust némi rezigná- cióval fogadja el, hiszen ezt tartja a legfőbb vétkesnek a modern értelmiség lelki kiszikkadásában, értékrelativizmusában. De elismeri, hogy a tudatosság növeke- désének imperatívuszától nem lehet többé eltekinteni, ez egyetemes és kétségbe- vonhatatlan folyamat. A racionalizmusnál jóval kevésbé vonzódik Weber a kap- italizmushoz. Elfogadja, mert szerinte nincs ennél jobb társadalmi és gazdasági rendszer. Ismeri persze hátrányait, elfogadja marxista bírálótanak számos elemét, látja osztályjellegét, a munkásnak a munkáltatóval szembeni csupán formális sza- badságát, a gazdasági vállalatok növekvő koncentrációját — de nem fogadja el a bíráló alapját: a termelőerők meghatározó szerepéről és az értéktöbbletről szóló tant. Túlságosan ragaszkodott liberális, individualista meggyőződéséhez.

Legnagyobb fenntartásai azonban a bürokráciával szemben vannak, amelyet mélyenszántóan elemez, s amelynek fejlődése a jelenben éppannyira feltartóz- tathatatlan, akár a racionalizmusé, a kapitalizmusé; azzal a különbséggel, hogy sze- rint ez az emberiséget fenyegető legnagyobb veszedelem. A bürokrácia kedve- zőtlen vonásainak leírása egyenesen apokaliptikus jelleget ölt írásaiban. Az apo- kaliptikus jelleg a német társadalom életében mindjobban elhatalmasodó bürok- ratizmus tükörképe, az állam legfelsőbb vezetésére is kiterjedt, és súlyos politikai következményekkel járt. De ha minden társadalmi gondért a bürokráciát hibá- zatjuk, nem hamisítunk-e? Ahelyett, hogy Weber a kapitalizmust bírálta volna, hiszen szerinte is ez a modern élet meghatározó ereje, vádjaival a bürokráciát illette, pedig ez — mint a fő folyamat származéka — csak másodsorban volt bü- nös. Ez a kapitalizmus számára kedvező elterelő hadmozdulat volt, felmentette legújabb fejlődésének legsötétebb oldalaiért viselt felelősségétől, s közvetve buz- dítást jelentett társadalmi és gazdasági szerepének fenntartására.

4. A tőkés társadalom kései fejlődése elmerevedéssel fenyeget ugyan, de ki- termeli az ellenszert is, a tekintélynek egy olyan formáját, amely ellensúlyozni képes a bürokratizálódás áldatlan kihatásait. Az uralom típusainak ismert weberi elméletéhez érkezünk ezzel; ez legjelentősebb teljesítménye a politikai szociológia terén, a kapitalizmus kialakulásáról alkotott hipotézise mellett ennek is volt vi- lágászerte a legnagyobb hatása. Arisztotelészről eltérően, aki az államformákat az irányítók száma szerint osztályozta, Weber a vezetők legitimitásának, azaz hatal- muk forrásának kritériumát állítja előtérbe. A tekintély három típusát külön- bözteti meg: a karizmatikus, a hagyományost és a racionális (szabályozottat). Ez történelmi osztályozás — az első két típus inkább a múltban, a legutóbbi nap- jainkban gyakori —, de rendszertani is, mert az uralom valamennyi alapformá- ját átfogja. A két utóbbit nem kell magyaráznunk. De mi a karizmatikus legiti- mizmus sajátossága?⁷

A karizmatikus tekintély személyhez kötött, alapja az alattvalók rendkívüli bizalma a vezér szokatlan képességei iránt, ennek az illető magatartása példás voltából is ki kell tűnnie. A karizmatikus vezető presztízsét az átlagon felüli si- kerek által folytonos önállítás szerzi meg, innen származik követőinek hite és tisz- telete. A karizma azonban nem mindennapos, hanem kivételes, sőt forradalmi dol- log. A legnagyobb irracionális hatalom, nemcsak a hagyományok korában, de a racionalizmusában is. Tiszta alakjában csak keletkezésekor lép fel, állandósulása maga után vonja intézményesülését. Műltbeli reprezentatív típusai: a próféta, a megváltó, a nagy vadász, a hadvezér karizmája; ma a nagy pártvezér tűnt fel, ez a társadalmi élet fokozódó demokratizálódásához kapcsolódik; szinte mágikus bű- verőt áraszt, a tömegek szemtől szembe éljenzik. Ez népszavazásos, cézári rend- szerre való áttérést jelentene.

Hogyan jutott el a cezarizmus bizonyos fokú helyesléséig éppen Max Weber, aki oly hevesen támadta az 1870 utáni Németországnak Bismarck és II. Vilmos személyes önkényen nyugvó rendszerét? Valós jelenségekből indult ki, de értel- mezése messze elhagyta a ténymegállapítások talaját. Néhány újabkori társa-

dalmi és politikai változásból, kiváltképpen az egyetemes választójog elterjedéséből indult ki, ami a tömegek növekvő súlyát jelentette, a tömegek pedig a személyes vezetést kedvelik. Ez azonban nem jelenti a sokaság választójogának és a diktatori rezsimnek az egyenes összefüggését. Az imperialista, nemzeti ideológia a XIX. század végére már eltávolodott az oliberalis eszmeokörtől, amely az államot az éjjeliőr szerepére kárhóztatja. Weber szerint nem a kormányzati forma mint olyan az érdekes, hanem hatékonysága. Az emberek és népek jogainak posztulátumait vakhitnek minősítette. A karizmának elit felé hajló jelentése is van nála. Individualista elképzeléseinek a szellemi emberek arisztokráciája felelt meg. Ez a nézőpont a századfordulói polgárság helyzetéhez kapcsolódott, amely defenzív módon próbálta igazolni további uralmának jogosultságát, hangsúlyozván, hogy a társadalom élén mindig valamilyen elitnek kell állnia.

Nem állíthatjuk, hogy a nagy német szociológus a diktatúra híve lett volna, ez abból is látható, hogy a karizmatikus vezér önkényuralmának gyöngítésére névelni szerette volna a politikusokat ellenőrző és kivágató parlament szerepét. Neki köszönhető azonban a weimari alkotmány 41. cikkelye, ahol kimondatik, hogy a köztársasági elnök megválasztása csak az egész népre tartozik, népszavazás alapján. Sőt, a karizmatikus uralom iránti rokonszenve akaratlanul is kedvező hangulatot teremtett az 1933-ban bevezetett németországi parancsuralom számára. Annál is inkább, mert elődei humanista értékeinek tagadása révén olyan új keletkezett, melyet az értékmentesség eszménye nem töltött ki haladó értékekkel. Innen ered a mai német értelmiség, elsősorban a fiatalok határozott ellen-szenve iránta.

5. Max Weber sokat foglalkozott a társadalomtudományok természetének tisztázásával, különösen logikai és módszertani vonatkozásaikkal. Idevágó nézeteit két programadó tanulmányban fejté ki, az első az *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* című szemle szerkesztői programcikke⁸ volt, a másik a Német Szociálpolitikai Egyesület 1913-i kongresszusán előterjesztett referátuma.⁹ Fejtegetéseiben a heidelbergi újkantianusok (Windelband, Rickert) premisszáiból indul ki. A társadalomtudományok eserint nemcsak tükrözik a valóságot, hanem érdekeinek és értékeinek megfelelően gondolatilag rendezik is. Ez alanyi látásmódot jelent. Mi adunk irányt a történelemnek — mondotta —, nélkülünk nem volna. A kutató fogalmi apparátusa is változik, annak a társadalmi és kulturális környezetnek a függvényében, ahol mozog. A természettudományok kijelentései sem a valóságot tükrözik — állítja —, csak a valóság más oldalaira figyelnek. Mindez a rickerti módszertan második tételéből származik, amely szerint a tudományokat nem a tárgy alakítja, hanem a jelenségek vizsgálatának nézőpontja. Itt két perspektíva van: az egyik, az általánosító, inkább a természettudományokra jellemző, a másik, az egyénítő, inkább a társadalomtudományokra. De minden irástudó — miután kiválogatta és elrendezte a vizsgált anyagot — meg szeretné világítani a tényállást, a genезist és a következményeket. Ez Max Weber szerint tárgyilagos eljárás, az ok-okozati összefüggés egyetemességén alapul, és nem nézőpont kérdése. Tehát társadalmi vonatkozásban is léteznének vitathatatlan törvényszerűségek, köznapi tapasztalásunk révén felismerhető szabályosságok.

Felfogásának másik pillére az ideáltípus, olyan tudományos gondolat, melyet ma is élenken vitatnak. Max Weber már kezdetben hangsúlyozta, hogy a művelődéstudományok szakemberei egyénítő látásmódjuk miatt folyamodnak a típus képzetéhez. A típus két fajtáját különbözteti meg: az átlagosat, amely kis fokozati különbségektől elválasztott, jól meghatározott vonásokat egyesít, és az ideálisat, amely heterogén vonások vegyülete, nagy különbségekkel, ezek révén jobban ragadható meg a történelmi tények saját-szerűsége. Ez utóbbi domborítja ki a karakterisztikus jegyeket, úgyhogy az általa nyújtott kép utópiának tűnik, pedig a konkrétumból indul ki. Ez logikai, nem önkényes tökély, mert az ideáltípusok megszerkesztésében törvényalkotó és -felismerő tapasztalatunk játszik közre. Az ideáltípus jó példája a liberális iskola homo oeconomicusa. Ezt általános típusként képzeltek el, pedig senki sem látott kizárólag gazdasági késztetésektől ösztökélt embert; ez csak a gazdasági irányultság ideáltípusa. Weber elismeri, hogy az ideáltípusok némiképp szubjektívek, mert ugyanannak a jelenségnek különféle ideáltípus-változatai szerkeszthetők meg, álláspontunktól függően. Ezek nem normák, eszmények, de a valóság leképezései sem, csak vonatkoztatási rendszer-ke-retek.

6. Az ideáltípus jellege Weber szociológiájában változó. De előbb lássuk, hogyan kezdett egyre inkább szociológiával foglalkozni, miért szorult háttérbe történészi munkája; ez igen jellemző a szociológiának a német polgári tudósok kö-

rében élvezett növekvő tekintélyére. Csak 1907 után fordult döntően a szociológia felé, amelyet előbb kissé lenézett; ez a fordulat posztumusz összefoglalásában, a *Wirtschaft und Gesellschaft* (Gazdaság és társadalom) című kötetben kulminált; ennek első fejezete a szociológiának mint tudománynak a megalapozására tesz kísérletet. Rickert osztályozása értelmében a szociológiának az egyénítő tudományok közé kellett volna tartoznia. Max Weber álláspontja itt önálló; a szociológiát általánosító tudományszaknak tekinti, amely a történettudománnyal ellentétben típusok és szabályok megállapítására törekszik. De ő is elválasztja a természettudományoktól, különösen azért, mert nála a szociológia nem foglalkozik a társadalom minden jelenségével, hanem csak a megfigyelésünk számára közvetlenül megközelíthetővel. Más szóval, Max Weber az emberi élet gazdag valóságából az intelligibilis tényeket hasítja ki. Tovább is megy, tudományos okfejtése középpontjába a racionális társadalmi tényeket helyezi. Ez összefügg ama meggyőződésével, miszerint a valóság lényegébe jobban behatolhatunk a megértés révén. Az úgynevezett megértő szociológia híve, eszerint a társadalomtudományok nem érthetik be szabályszerűségek megállapításával, hanem meg kell érteniük a szóban forgó cselekvés jelentését és motivációját. Weber végül ehhez a definícióhoz jut el: a szociológia az a tudomány, amely interpretálva érti meg a társadalmi cselekvést, és ezáltal kauzálisan, lefolyásában és következményeiben óhajtja megmagyarázni.

Weber tudatában van vizsgálódásai korlátozottságának, hiszen a szociológia tárgyát csak szignifikáns oldalára szűkítette, s annak is, hogy a megértéssel nyert tudástöbbséggel hipotetikus, töredékes jelleg járhat. Saját fenntartásaival szemben is ragaszkodik álláspontjához, amely a társadalommagyarázat individualista változatához kötötte. A szignifikáns társadalmi cselekvés az egyének műve — csak az ő viselkedésük érthető meg —, tehát az egyéni magatartás vizsgálatából kell kiindulnia. Ellenzi, hogy a társadalmat holmi személy fölötti valóságnak higgyék, a kollektivitás pusztja név csupán. Nominalizmusa a társadalmi típus koncepciójából is kiviláglik. A történeti típustól eltérően, ez elemibb, átlagfogalom, szabállyá alakulhat. De a társadalmi típusok sem hitelesek, nem fejezik ki a dolgok lényegét. Megalkotásuk kritériuma továbbra is a hasznuk. Instrumentális felfogását mutatja, hogy különféle, egymást metsző tipológiákat dolgozott ki. Szociológiai kategóriái nem szigorúan vett ténymegállapítások, csak azt az esélyt képviselik, hogy valamely cselekvés előrelátható irányban történjék.

7. Vessünk végül rövid pillantást Max Weber filozófiájára. Érdeklődése főként a társadalomtudományok elméleti alapzatai felé irányult, de utolsó írásából ember- és életfelfogásáról is képet kapunk. Itt is az újkantianusoktól indult el, akik különbséget tettek a tényítéletek és értékítéletek között. Itt bukkant fel a művelődéstudományok értékközömbösségének nagy visszhangot kiváltó jelszava. Ezek nem adhatnak nekünk eszményeket, a dolguk nem az, hogy megmondják nekünk, mit tegyünk, hanem hogy rámutassanak arra, ami van. Azonban, ha rögzítettük céljainkat, a tudomány segíthet megvalósításukban. A diszkurzív gondolkodás még céljaink helyét és jelentőségét is megmutathatja, feltárhatja háttérüket, összefüggésüket életmódunk más vonatkozásaival. Premisszájával összhangban Max Weber úgy véli, a tanároknak előadásaikban tartózkodniuk kellene az értékeléstől, hiszen ezek szubjektívek, s a hallgatók nem élhetnek ellenvetéssel. Különösen ha az egyetemen csak az uralkodó osztály bevett eszméit képviselik.

De kinek kellene irányítania viselkedésünket? Erre a kérdésre keresi a választ Weber a modern ember elemzésének szentelt, a müncheni diákok kérdésére tartott előadásaiban (*Tudomány mint hivatás*¹⁰, *Politika mint hivatás*¹¹), ezeket már 1919-ben közzé is tette. Szerinte a más a tudomány döntő fontossága határozza meg, ez annál értékesebb, minél inkább szakosított és ésszerű, viszont állandó önmeghaladást követel. A tudományos haladás azonban — a mindent átfogó intellektualizálódás része — feloldotta az értékrendszer eredeti egységét, ezért elmenttük ma heveny, hiányzik a régebbi vallásossághoz hasonló hit. A hatalmi harc elől úgyiszólván minden akadály elhárult, etikum és politikum között szakadék nyílt. Ha a politikust erkölcsnek kell mozgatnia, ez nem lehet a meggyőződés és az áldozatos lemondás, csak a felelősség és a siker etikája. Az erő bálványozása társadalmi naturalizmus, amit Nietzsche és a szociáldarwinizmus befolyása váltott ki, és Weber agnoszticizmusa, szkepszise, mondhatni nihilizmusa erősítette; ez pontosan fejezi ki az első világháború előtti évek polgárságának ideológiai zűrzavarát, kínzó önellentmondásait. Minden humanista értékalapzat híján a személyiségnek — a nagy német szociológus legfőbb eszményének — nem marad más hátra, mint hogy szabadon válasszon, irracionális döntést hozzon, és teljesítse napi kötelességeit. Senki nem mondhat neki semmit, csak saját lelkiismerete.

8. Mit mondhat számunkra egy ilyen pesszimista, tragikus felfogás? Politikai téren szinte semmit, noha Max Weber ezirányú munkásságából nem hiányoznak a pozitív mozzanatok (a munkástömegek egyes törekvéseinek megértése, a vilmosi rendszer bírálata stb.). Az embert inspiráló életfelfogásból sem sokat hasznosíthatunk. Az emberiség története nemcsak műszaki és intellektuális haladás, hanem társadalmi és erkölcsi fejlődést is jelent. Max Weber nem hitt ebben. Álláspontja mementő: hova ragadhat el egy végtelenen kritícista nézetrendszer. Az ésszel szembeni minden fenntartása ellenére hangsúlyozta, hogy helyes döntéseikhez a személyiségnek az egzisztenciális helyzeteket mélyen át kell gondolnia; lenézte azokat, akik olcsó misztikus receptekben hittek, ahogy általában lenézte az irracionális hirdetőit. Meg kell még említeni Weber személyi becsületességét, kötelességérzetét, igazságszeretetét. Lényegi teljesítménye persze a tudományos, amely mennyiségileg is, minőségileg is számottevő. Egyébként a legszigorúbb értelemben vett tudomány volt kedvenc foglalatossága. Ha megoldásait nem is fogadhatjuk el, Max Weber problémálatása mindig ösztönző. Csak elismerés illeti kutatási területének bőségéért, kiterjedtségéért, érdeklődésének sokoldalúságáért, változatoságáért, egyetemességéért. Sikerült összeegyeztetnie a konkrét történelmi módszert a rendszeres szociológiával, az analitikus szellemet a szintetikkussal. Ezért az ókori mezőgazdaságról¹² és a városról¹³ szóló munkái még sokáig klasszikusnak számítanak.

JEGYZETEK

1. Anyai részről hugenotta ősei is voltak, tevékeny kalmárok. Apja felmenői szintén kereskedő patríciusok, maga a porosz tartományi gyűlés és a német birodalmi gyűlés szabadelvű képviselője. Max Weber (született 1864-ben) több német egyetemet látogatott, Berlinben nyerte el a doktori címet a német kereskedelmi társulatok történetével foglalkozó disszertációjával (*Zur Geschichte der Handelsgesellschaften im Mittelalter*, 1889), két évvel később került sor magántanári habilitációjára a római agrártörténetnek szentelt dolgozatával (*Die römische Agrargeschichte in ihrer Bedeutung für das Staats- und Privatrecht*, 1891). 1894-ben lett a Freiburg im Breisgau-i egyetem nyilvános rendes tanára, két évvel később a heidelbergi egyetemé. Betegsége miatt tanári működése félbeszakad, aztán 1917-ben Bécsben tanít, majd Münchenben. 1920-ban fiatalon viszi el a spanyolnátha. (Magyarul megjelent művei: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest, 1922; *Gazdaság és társadalom*. Budapest, 1967; *Allam, politika, tudomány*. Budapest, 1970.)

2. *Der Nationalstaat und die Volkswirtschaftspolitik*, 1895.

3. *Die Verhältnisse der Landsarbeiter im ostelbischen Deutschland*, 1892. Vö. *Die ländliche Arbeitsverfassung*, 1893.

4. *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, előbb az *Archiv*... 1904/1905-i évfolyamában jelent meg, vö. *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie I.*, 2. kiadás, 17—206.

5. Itt is Marx nyomán halad, hiszen Angliában észlelhette a kapitalizmus legfejlettebb és legrégibb formáit.

6. *Die Wirtschaftsethik der Weltreligionen. Vergleichende religionssoziologische Versuche*; előbb az *Archiv*...-ban, 1915/1919, majd *Gesammelte Aufsätze*... I—III.

7. Bővebb kifejtése: *Wirtschaft und Gesellschaft*, 2. kiadás, 1925. I. 140—148; III. 753—778. Itt található Weber legösszefüggőbb fejtegetései is a bürokráciáról, vö. I. 124—130.; II. 650—678.

8. *Die Objektivität sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis*, 1904. Kötetben: *Ges. Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, 1922. 146—224.

9. Csak 1917-ben jelent meg külön füzetben, majd: i. m. 451—502.

10. *Wissenschaft als Beruf*; előbb külön füzetben, majd: i. m. 524—555.

11. *Politik als Beruf*; előbb külön füzetben, majd a *Ges. politische Schriften* című kötetben, 1921. 396—450.

12. *Agrarverhältnisse im Altertum*, in: *Ges. Aufs. zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 1924. 1—288.

13. *Die Stadt*, in: *Wirtschaft und Gesellschaft*. II. 1925 (2. kiadás) 514—601. (Max Weber tanulmányozásához magyarul: Kovács András: *Tudományos racionalitás és kapitalista racionalizáció. Tudomány és történetfilozófia Max Weber munkásságában*. Világosság, 1971. 11., 1972. 1.; Fleischer Júlia: *Max Weber és a racionalitás problémája*. Világosság, 1973. 8—9. — *A szerk.*)

A legenda szétfoslása

Két szép legendát őrzünk újabkori színháztörténetünkben: az egyik a marosvásárhelyi színház nagy korszakát, az *Úri murit*, a *Fáklyalángot*, Delly Ferenc, Szabó Ernő, Kőszegi Margit, Kovács György fénykorát halhatatlanítja; a másik legenda ennél is többet (bár művészileg nem emlékezetesebbet) kerekít már-már ellenőrizhetetlen eseménysorozattá: „A semmiből egy új színházat teremtettem“ lehetne a Bolyaitól elorzott (és alkalmazott) címe ennek a legendának, amely a nagybányai, illetve szatmári színházteremtéshez, a sokszor még ma is „szatmári fiatalok“ néven emlegetett, 1953-as végzős színinövendékek romantikus vállalkozásához kapcsolódik. Nincs kerek évforduló, nincs ünnepi alkalom, mégis — vagy talán annál inkább — időszerűnek látszik 1975-ben szembenézni a szatmáriak legendájával. Már csak azért is, hátha náluk is megtörténik az újabb csoda, ami Marosvásárhelyt megesett: az *Özönvíz előtt* izig-vérig modern előadásában a már szinte teljesen absztrahálódott nagyrealista hagyomány támadt új életre — a megtagadva megörzés dialektikájának elgondolkodtató példáját szolgáltatva.

Lássuk hát a szatmári (nagybányai) legendát, az írásos és a leírtaknál sokkal mélyebben gyökerező szóbeli emlékeket — hogy aztán visszajussunk a jelenhez.

A realista színház szocialista útjait kereső hazai magyar színművészetünk (1944-től számított) első tíz évének mérlegét készítve, illetve a tizenegyedik új évadra tekintve előre, Szabó Lajos és Szentimrei Jenő már az eredmények s egyúttal a reménységek között említhette az *Utunkban* a fiatal, mindössze egyéves múlttal rendelkező nagybányai magyar társulatot. Hozzá tartozik az igazsághoz, hogy itt még csak a felsorolásban jut nekik hely, de hát 1953. szeptember 24-től 1954 nyaráig-őszéig igazán rövid idő telt el. Magáról az eseményről, a rendhagyó színházalapításról Szász János ugyancsak szerény jegyzetben számol be; amolyan félig riportot, félig színikritikát ír, ám mind a riportelemekből („az állványzatokat még nem bontották le. Hátral a habarcsot keverik, építkeznek, elől folyik a próba, megkezdődik az előadás“), mind a kritikai megjegyzésekből sejteni lehet, hogy többről van szó, mint Gorbátov *Apák ifjúsága* című drámájának bemutatójáról vagy akár a nagybányai színház magyar tagozatának bemutatkozásáról. (*Egy színházi est alkalmából*. Utunk, 1953. 45.) A Tompa Miklós és Harag György rendezte előadásban a cikkíró a központ és vidék közti különbség megszűnését ünnepli, pontosabban ebbe a megállapításba rejti lelkesedését.

Valóban lelkesítő feladatra vállalkozott az akkor kolozsvári Színművészeti Intézet végzős osztálya: elhatározták, majd kijárták, hogy együtt maradassanak — saját színházat teremtsenek egy fejlődő iparközpontban, a korábban csak festőktől kedvelt bányavárosban. Az ifjúság romantikáján túl az tette igazán figyelemreméltóvá ezt a hőskorszaki kezdeményt, hogy nem akármilyen tehetségek gyűltek össze ezen az (országos tehetségkutató akció alapján kialakult) évfolyamon: a velük indult, de nem velük végzett Vadász Zoltán mellett mai színművészetünk olyan egyéniségeit találhatjuk közöttük, mint Ács Alajos, Csiky András, Elekes Emma, Köllő Béla, Török István, Vándor András. Már bizonyos szakmai tapasztalattal csatlakozott hozzájuk, sőt tulajdonképpen a művészeti vezető szerepét vállalta az alig idősebb Harag György, az alapító tagok közül a másik rendező pedig Farkas István volt; 1954—1956 között Szabó József is itt dolgozott. Irodalmi titkárként Kovács Ferenc szegődött (tényleg az irodalom oldaláról) mindjárt hozzájuk. (Az

igazgatói funkciót kezdetben a grafikus Erdős I. Pál töltötte be.) E — hiányos — névsor mai ismeretében nem tűnik költői túlzásnak Kányádi Sándor 1954-es keltezésű verse, a vers következő négy sora sem:

*Nem becézünk bár, de egy ország
viseli gondotokat, s mintha
ez az ország most körületek —
töletek is fiatalodna.*

(Búcsú a nagybányai színészekről)

Az igazolás azonban csak néhány esztendővel később válik egyértelművé: főként az 1958—1959-es színiévadban, amikor többek közt a *Kerge birka* (Baranga), a Harag rendezte *Anna Frank naplója* arat megérdemelt sikert, és Csíky András Hamletként mutatkozhat be a közönségnek. Nem érdektelen idézni például Földes László *Kerge birka*-kritikájából: „Baranga vígjátékát több színház játszotta a múlt években. A szatmáriak új előadásá mesze felülmúlja a darab minden eddigi megjelenítését a hazai magyar színpadokon.“ (*A Kerge birka a szatmári színpadon*. Utunk, 1958. 44.) Elsőrangúnak minősíti a rendezői (Farkas István) és a színészi teljesítményt. Közel két évtized távolából felidézett személyes élményeim ugyan csak egy fiatalos, *realista, politikus színház* emlékét őrzik, amely Móricz Zsigmondal és Shakespeare-rel, Tolsztojjal és Arbuzovval, Kruczkowskival és Sarkadi Imrével, Otčenásekkel és Mirodannel, Nagy Istvánnal és Osborne-nal tudott saját közönségéhez szólni, időszerű kérdéseket és részben válaszokat fogalmazni.

E szerzői nevek egy része tulajdonképpen már nem is az országos hírt és díjakat hozó első nagy évadhoz fűződik, hanem a hatvanas évek első fele újabb sikereihez, amikor Nagy István „majdnem vígjátékát“ (*Nézd meg az anyját*) viszik sikerre (69 előadás, közel harmincezer néző!), amikor Gábor Miklós és Váradi Hédi teljesítményéhez viszonyítva is emlékeztetést tudnak adni Sarkadi *Elveszett paradicsomában* (Cseresnyés Gyula rendezése, Csíky és Elekes kettőse), s amikor Osborne világhírű drámáját, egy XX. század közepi életérzés legrepresentatívabb kifejezését országos bemutatóként hozzák közönségük elé. Íme, mit írt Földes László a *Nézz vissza haraggal* szatmári bemutatója után: „Nem szeretem a lelken-dézést, de örülök, hogy alkalmat szolgáltatottak fenntartás nélküli lelkesedésre. Mert itt még az árnyalatokban sincs félreértés vagy félrejátás.“ („*Dühöngő*“ *szatmáriak*. Utunk, 1965. 14.) Elekes és Csíky játékát jellemzi Földes e szavakkal, de a Boér Ferencét is „pontos és hibátlan“-ként minősíti, Kovács Ferenc rendezését pedig maradéktalan színpadi varázslatnak nevezi. Ha mindehhez hozzászámítjuk néhány szatmári színész filmsikereit (Csikyét, mindenekelőtt a Ciulei-féle *Akaszottak erdejében*, Török Istvánét a Kósa rendezte *Ítéletben*), nagyjából előttünk a kép: a legenda valóságfedezete.

A „legenda“ emberi vonatkozásairól többet tudhatunk meg a társulat alapító tagjaival s az újabban Szatmárra került ifjú színészekkel folytatott beszélgetésekből. A „legenda“ ugyanis él, s talán még nyomatékosítja is a régiek nosztalgiaja — a fiatalokat viszont inkább nyomasztja a hallomásból ismert múlt, amely szerintük senkinek sem biztosíthat előjogokat. Már önmagában a kérdés ilyenszerű jelentkezése sejteti, hogy Szatmáron ma nemigen érvényesül az abszolút művészi tekintély, megoldatlan problémák vannak. Az „öregek“ nosztalgikus emlékezésében ugyanezt tapasztalni: ha ugyanis olyan közös, az egész színházi kollektívát érdeklő és mozgósító művészi produkciók készülnének, mint a Harag idejében, nem kellene annyit emlegetni a régi időket, amikor nemcsak azok vettek részt egy-egy előadás előkészítésében, akikre a rendezést és a szerepeket kiosztották. Persze, alkat, kiélt és ki nem élt művészi ambíciók, sértettségek függvényében a véle-

mények el-eltérnek, sőt néha homlokegyenest ellenkeznek egymással, de az ellentétes vélemények mögött is felcsillan a „valamikor minden szép volt“ romantikája.

Nos, ahhoz, hogy az Északi Színház magyar tagozata kimáshzasson a nosztalgia meszesgödreből, elsősorban a „legendával“ kell szembenéznie; tudatosítania kell, hogy az 1958—1959-es vagy a hatvanas esztendőök nagy vagy legalábbis jó évadjai után egy-egy újabb, alkalmi siker (*Becket, A király halódik, IV. Henrik*) csupán arra volt jó, hogy a nézőben is felébressze a nosztalgiát a néhány évvel azelőtti szatmári színház iránt, s elgondolkozzunk egy tehetséges művészi közösség alakulásán. Számunkra a téma nyilván a maga konkrétumában, kortársi színháztörténetünk szempontjából fontos, de általánosabb jelentése, művészetszociológiai, színházzsociológiai érdekessége is van. Ritka ugyanis az ilyen alkalom, hogy egy, lényegében huszonnégy éven át együttmaradt, annak idején homogénnek látszó színházi társulat fejlődését kísérhessük figyelemmel, az egyéni és közösségi érdekek viszonyának módosulásait, a változatlan környezet hatását a művészi koncepcióra és művészi teljesítményre, az egymás közötti kapcsolatokra. Noha a hajdani végzős osztály, illetve az alapító tagok között volt életkorbeli különbség, mégis az akkori huszonévesekkel a mai jó-negyveneseket szembesíthetjük — s ez művészetszociológiailag sem érdektelen. Hozzáteve, hogy a mai negyvenesek a szatmári együttesben a mai huszonévesekkel is szembesítődnek.

Az „idegenek beszivárgása“ tulajdonképpen már másfél évtizede kezdődött, Korcsmáros Jenő és Boér Ferenc azonban viszonylag hamar beilleszkedett a régi gárdába, ez tehát éppúgy nem hozott lényeges változást, mint Krasznai Paula korai távozása (Kolozsvárra), jóllehet akkoriban (ma is így emlékeznek az eseményre) traumaként érte a közösséget. Az igazi problémák később, a hatvanas évek közepe felé jelentkeztek, amikor az igazgató Harag György távozott, majd mindjárt utána, Farkas István eljövételével, a szatmári színház rendező nélkül maradt. Így kezdett rendezni, megkísérelve pótolni az űrt, az irodalmi titkár Kovács Ferenc és a színész Cseresnyés Gyula — hogy aztán 1969-től Cseresnyés is Temesvárt rendezzen. (Ugyanakkor szerződött át Nagyváradra, illetve Sepsiszentgyörgyre Vándor András és Köllő Béla.) Vagyis az a színház, ahol néhány évig Harag, Szabó József és Farkas személyében három rátermett rendező dolgozott együtt, hirtelen művészeti vezető egyéniség nélkül maradt. (A szimpla vegetálást is veszélyeztető helyzeten enyhített Kovács Ádám alkalmazása, majd az új irodalmi titkár, Gyöngyösi Gábor is belekóstolt a rendezésbe — Kovács Ferenchez hasonlóan nem eredménytelenül.)

Pedig éppen most lett volna igazán szükség egy erős vezető egyéniségre, amikor az indulás romantikus lendülete természetesen alábbhagyott, a régi színészgárda egyes tagjai alkotói problémákkal küzdenek, s a távozottak helyére érkező fiatalokat be kellene építeni az együttesbe. Ez a feladat rendezőre vár. A színész-igazgatók — Csíky András, utána pedig Ács Alajos —, színészi és vezetői képességeiktől függetlenül, nem oldhatták és nyilván nem is oldották ezt meg; a műsorgetv összeállítás, a tervteljesítés, a kiszállások, a személyi és adminisztratív kérdések rendezése épp elég gondot jelentett. Nem szólva arról, hogy a „primus inter pares“ mindenütt, a színházban pedig különösen kényes probléma — hát még ha az a bizonyos „primus“ színész, nem pedig rendező...

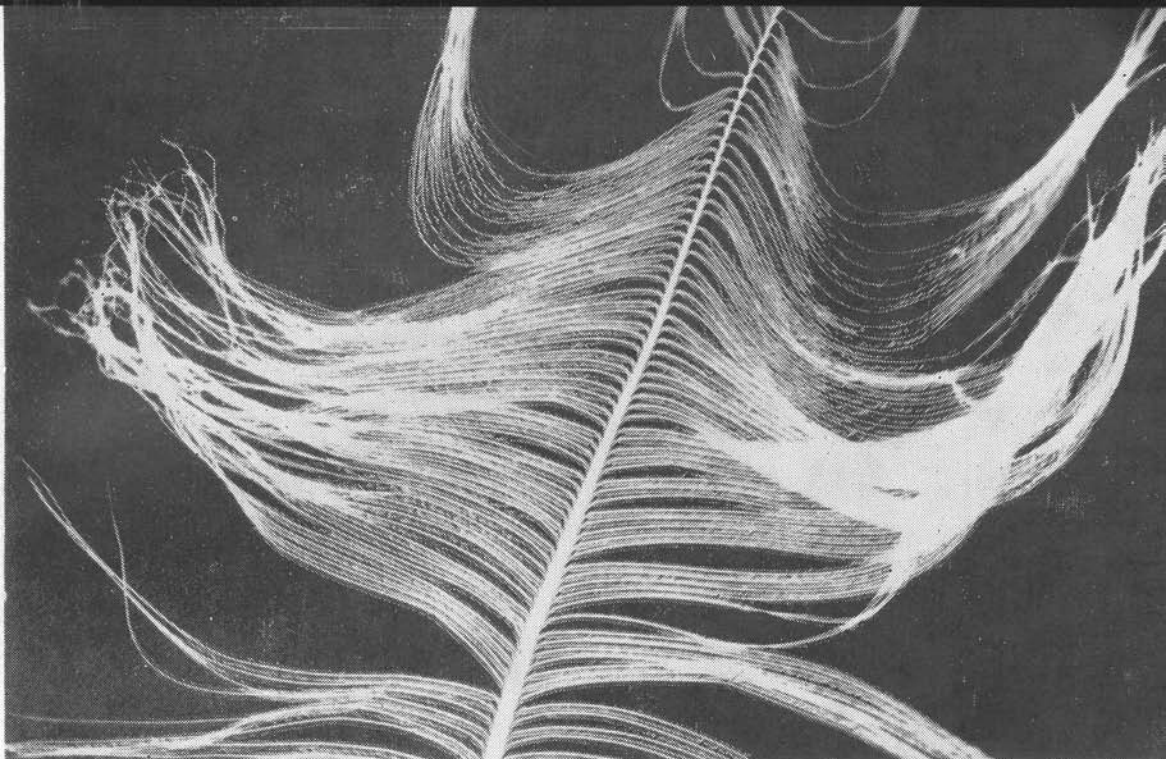
A repertoár összeállítása sem kis gond, különösen egy Szatmár típusú kisvárosban, ahol azonban erős tehetségek gyűltek össze, s a legjobbak természetesen nem akarják föladni régi művészi ambícióikat. A legegyszerűbb megoldásként kínálkozik — mind a közönségigény kielégítése, mind (ezzel összefüggésben) a pénzügyi terv érdekében — a zenés vígjátékok részarányának növelése. Az *Isten veled édes Piroskám* az 1968—1969-es évadtól 1971-ig 141 előadáson mintegy hat-

vanezer embert hozott be a színházba (a kb. 400 férőhelyes szatmári teremmel s a vidéki kiszállások művelődési házaival számoljunk!), *A szabín nők elrablása* 100 előadásban negyvenezer nézőt; a bemutatón rendezőileg-színészilag még korántsem igénytelen *Rút kis kacsával* az egész évi bevételi tervnek a 43%-át (!) teljesítették (99 előadás 47 ezer nézővel). Helytelen volna egyoldalúan „leírni” ezeket az előadásokat a művészeti nyereséglistáról, hiszen részben igazuk van azoknak, akik különösen a fiatal színészek számára lehetőséget látnak ebben a műfajban, hogy felszabadultan lépjenek a színpadra, s megkóstolják a sikert; de nem kisebb a veszély sem: az olcsó siker csábítása, a tehetség kimunkálásának, egyáltalán érdemi kipróbálásának az elhanyagolása.

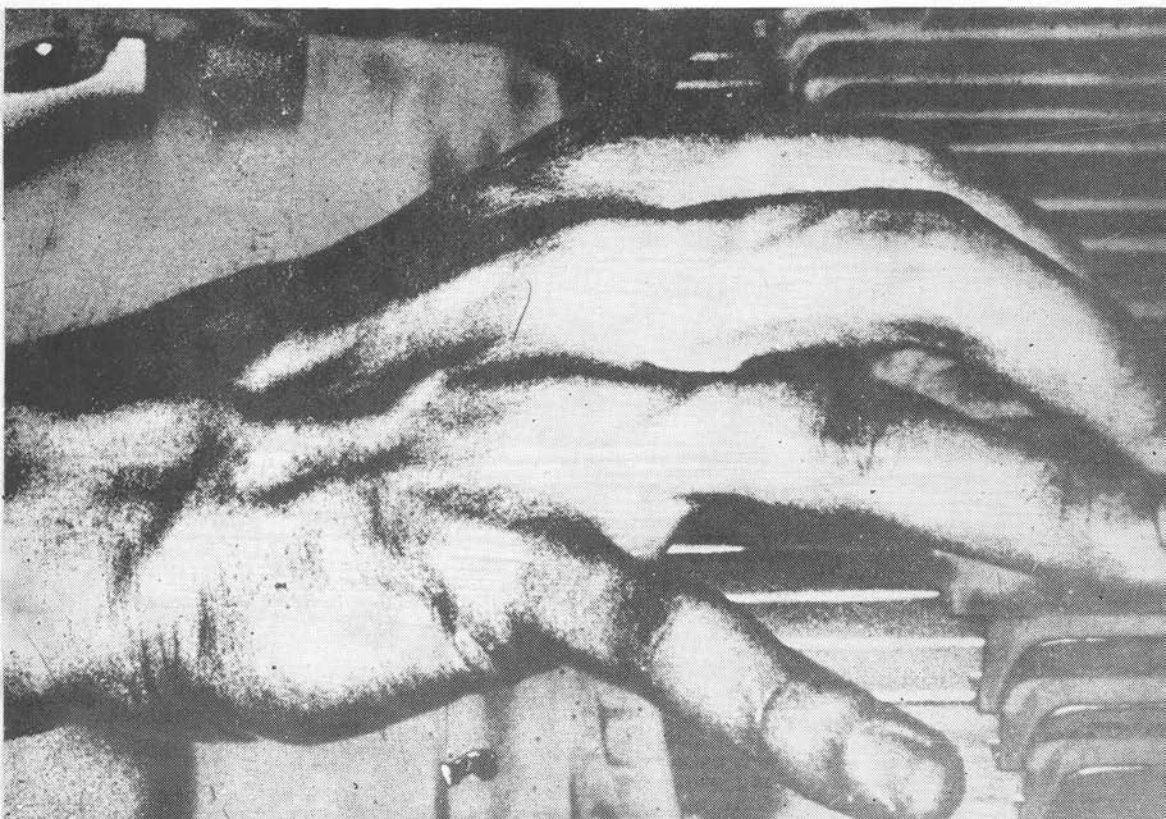
A közönségnevelésnek s a színészi önévelésnek semmiképpen sem e „zenés örömmök” az elsődleges eszközei. Sokszor viszont azok a darabok, illetve előadások sem, amelyek a színház egy-egy vezető művésze kedvéért kerülnek be a műsorgetevbe, az egyébként méltánylandó szempont alapján, hogy ugyanis bűn hónapokon vagy éppen évadokon át paragon — szerep nélkül — hagyni a legrangosabb színészegyeniségeket. Legutóbb Molnár Ferenc *Testőrét* láthattuk így a szatmáriaktól, az Elekes—Csíky—Ács hármassal, és újra bebizonyosodott, hogy nemesebb művészi ösztönzés híján csupán a bizonyítani akarás még a legjobb színészeket sem vezetheti igazán számottevő eredményhez; a többféle indoklású kihagyások különben is görcsöket okoznak — éppúgy, mint az élsportolóknál. Több sikert hoztak (mind a színészek, mind a színházak) az egyéni kezdeményezések — bár e „partizánakciók” gyakran nem kapták meg a már kezdettől (s nemcsak a siker után) indokolt támogatást. Zsoldos Árpád — Gyöngyösi Gábortól segítve — így vitte országos sikerre Kocsis István monodramáját, a *Bolyai János estéjét*, majd irodalmi műsorok után Boér Ferenc vállalkozott — néhány színésztársától és ismét Gyöngyösitől támogatva — egy nehéz Platón-szöveg, a *Szokratész védőbeszéde* előadására, figyelemreméltó eredménnyel.

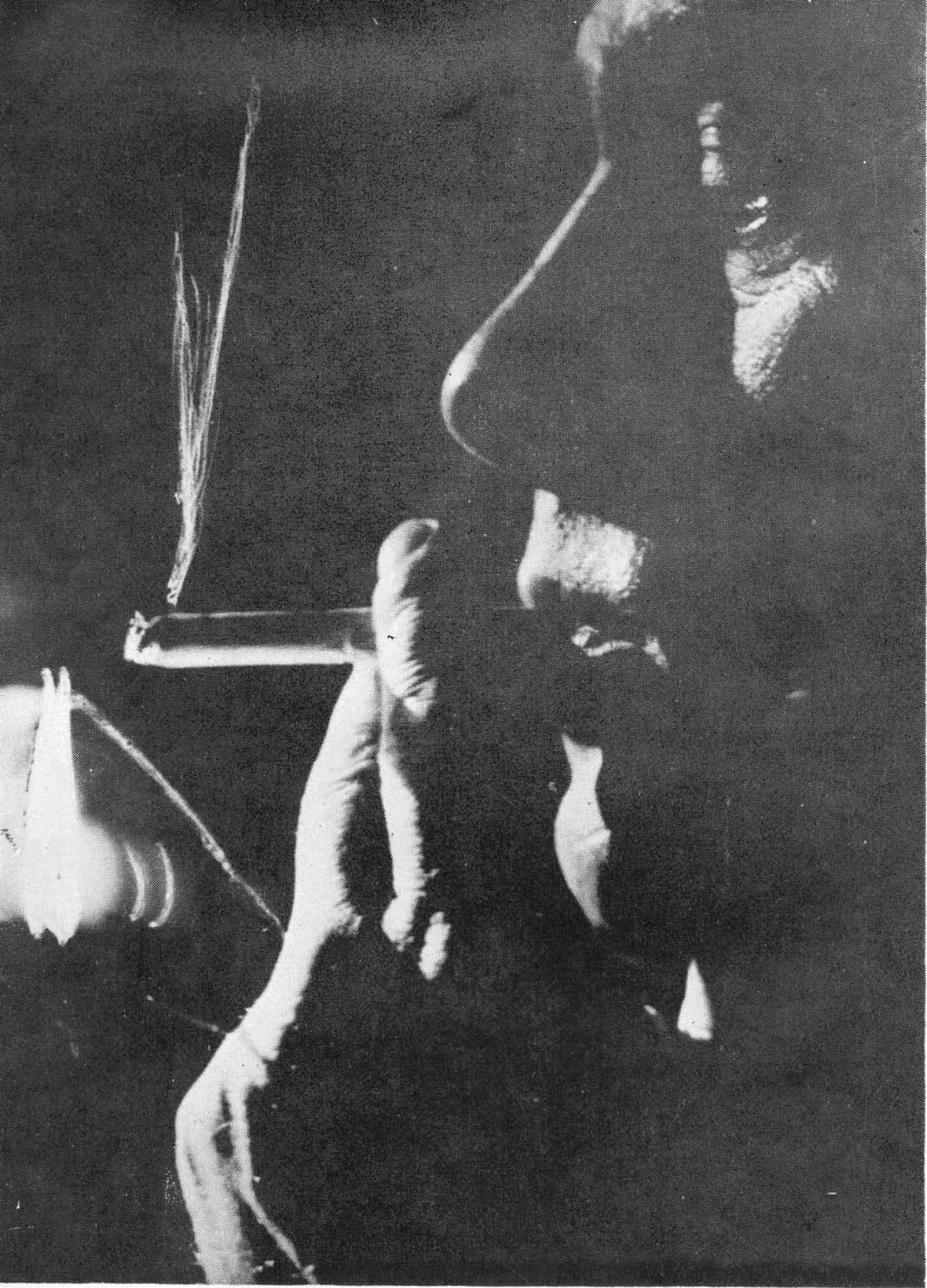
A tartós művészi siker záloga azonban a saját szerzők megtalálása, velük és általuk egy sajátos színházi forma, sajátos színpadi nyelv kialakítása. A szatmáriak nem most indulnak el ezen az úton: több-kevesebb visszhangot és elismerést kiváltó országos bemutatóik közül elég, ha a *Nézd meg az anyját* friss hangú, realista vígjátéki előadására gondolunk, amely a szöveg kínálta lehetőségeket messzemenően kijátszva, a várhatónál jelentősebb művészi eseménnyé vált. Sajnos, nem ismétlődött ez meg az *Ünnepek háza* bemutatóján, pedig Kányádi Sándor darabjának alapvetésében súlyos-hiteles életanyag fogalmazódott meg.

Megkülönböztetett figyelmet érdemel a szatmári magyar társulat Kocsis István-sorozata: *A nagy játékossal* kezdődött s a Bolyai-dramával folytatódott sor vezetett el az 1972—1973-as évadban a *Megszámláltatott fák*, az 1974—1975-ösben pedig a *Magellán* vállalásához. Öt-hat év alatt ez a négy Kocsis-bemutató (s az új évadra tervezett ötödik, a *Tárlat az utcán*) akkor is színháztörténeti érdem romániai magyar művelődésünkben, ha a színpadi teljesítmény egyik alkalommal sem volt oly egyértelműen meggyőző és lenyűgöző, mint mondjuk az *Özönvíz előtt* vagy az *Egy lócsiszár virágvasárnapja* a marosvásárhelyi, illetve a kolozsvári színházban. Nem elhanyagolható szempont azonban, hogy Zsoldos Árpád, Boér Ferenc, Ács Alajos, Korcsmáros Jenő színészi pályáján egy-egy (vagy több) Kocsis-szerep máig emlékezetes (és Kocsis művészetét szolgálva tette meg első rendezői lépéseit Gyöngyösi). S mindegyik szatmári Kocsis-bemutatónak voltak olyan feszült pillanatai, amelyek már e drámák gondolatait és (főként az újabbak) szövegét maximálisan érvényesítő nagy színház lehetőségét villantották fel. Nem utolsósorban épp ezek a bemutatók kezdik megérlelni egyes szatmáriakban a felismerést, hogy csakis a sajátunkkal biztosíthatjuk helyünket az országos színházi életben s a nagyvilágban.

**KABÁN JÓZSEF: VERSTÉMAK I—III.
TOLL; EGY IFJŰ ZONGORISTAHOZ**

SZENVEDÉLY

A felismeréstől a megvalósításig természetesen nem könnyű és nem rövid az út. Igényes repertoár mellett mindenekelőtt a rendelkezésre álló művészi erők összefogására — egyúttal: a színház felszámolására van szükség. Ma még „öregek” és fiatalok egyaránt panaszkodnak a szerephiányra, legalábbis a méltó szerep hiányára, külön-külön bizonyítási kísérleteik azonban (legutóbb *A testőr*, utána pedig *A hetvenkedő katona*, a fiatalok parádés felvonulási lehetősége) nem egyértelműen meggyőzőek. A középserzből kilépni a régi és friss ambíciók összehangolásával lehetne talán — olyan rendezői irányítás alatt, amely már kezdettől bizalmat ébreszt. Kitorlni a legenda bűvköréből, a belső (társulaton belüli) és a külső elszigeteltségből (például vendégrendezők meghívásával), legyőzni a langyos közönyt a legendán-kívül-maradottakban, s olyan közös munka szubjektív feltételeit kialakítani, amely a hőskort konkrét példának vegye: íme, a mai szatmáriak előtt álló művészi feladat — jó két évtizeddel a színházteremtés, másfél-egy évtizeddel a nagy sikerek után...

PALOCSAY ZSIGMOND

KÉSŐ BÁNAT

Eljátsztam, mókáztam
mező-szál virággal;
kékjeim rámfagytak,
bordóimat színehagyta;
estipillém szárnya:
szirma-havazása _____

több volt az érintése,
mint a többi méze

ŐZIKE

Lapát-füled élő,
kétágú rádiószonda;
kürtszó számodra
a szünyognóta

csended piszkolja
csívi-csermely,
— ha poszméh is beledöng
attól teljes

SZENVEDÉLY

Csonkig szívom csikkem,
(napjaim „cinkelem“);
ászáimat heges
képedhez verem
savószemű zsarnok:
Rabtartó Szenvedély

TOLL

Less, lopj bármit a természettől,
— utánozz színt, bármily vonalat
és idegen akkor nem marad
semmi tőled,
a TÖKÉLY és CÉLSZERŰ benne léssen
ember ezeregy kacatodban

ÁTOKÚZÓ

Vesd ki banya a varjaknak,
ami benned károg.
— Repüljön el tőled
Féherholló-szárnyon

EGY IFJÚ ZONGORISTÁHOZ

Győzd le benne a gépet,
hüros-nádsípos kézzel;
csald ki belőle csöppig,
mit tőkéje alatt rejteget

PERZSAOROSZLÁN

Valamikor Perzsaoroszlán voltam,
 Szárnyaimmal csillagok közt szálltam,
 Éjjel-nappal csillagok közt szálltam.
 Minden csillagon volt egy fészke,
 S minden fészekben várt reám
 Hét vagy kilenc nöstényoroszlán.
 Egyesek ezüstköpenyt viseltek,
 Mások meg aranypalástot hordtak.
 Mindegyiket szerettem s mindegyiket
 Megharaptam fehér fogaimmal.
 Több száz kölyket számoltam össze,
 Több száz, több ezer kölykem volt.
 Minden csillagon várt egy fészek,
 S minden fészekben kilenc oroszlán.
 Akkor, amikor Perzsaoroszlán voltam,
 Akkor, amikor szárnyam volt, akkor...

ÉNEK

Már sohasem akarok találkozni
 A nőkkel, kiket fiatalon ismertem,
 Úgy akarom, hogy a saját
 Fiaim se lássanak többé.

Megcsúnyultam, kiszikkadtam, ráncos
 lettem,
 Göcsös lettem, mint a gyökér,
 Görbe, mint a görbe fűzfa,
 Bogos lettem, mint a molyhos tölgy.

Jaj! És mégis látok, mégis hallok,
 Jaj! És mégis járok a világban,
 Jaj! És még éhes, szomjas vagyok,
 Jaj! Ezerszer s ezerszer
 Jaj! — szerelemre, életre,
 Jaj! — életre, minél több életre.

AHOGY A MÁSVILÁGRA ÉREK

Ahogy a másvilágra érek,
 Fel fogom keresni Por császárt,
 S megkérem, meséljen nekem
 Titokzatos birodalmáról
 S az elefántokról.

Ahogy a másvilágra érek,
 Fel fogom keresni Nagy Sándort,
 S megkérem, mondja el nekem,
 Hogy miután megszerezte
 A világ összes kincseit,
 Miért mondott le róluk, s miért ment meztláb,
 Akárcsak én, a másvilágra.

Ahogy a másvilágra érek,
 Felkeresem Oszlopos Szent Simont,
 S megkérdem, hogy miért evett
 Bogarakat és sáskákat,
 Mikor erdő és mező terméstől roskadozott.

Ahogy a másvilágra érek,
 Felkeresem Kleopátrát —
 Nem mondom el, mit kérdezek. Nem árulom el,
 Hogy mit mondok neki négy szemközt, mit kérek tőle.
 Nem mondom el nektek, nem árulom el.

BÁN PÉTER fordításai

Szocialista képzőművészek a világ dolgairól

Moszkvában a nyáron a fasizmus felett aratott győzelem 30. évfordulója tiszteletére nemzetközi művészeti kiállítást rendeztek, amelyen hazánk képzőművészei is részt vettek munkáikkal. A kiállítás megnyitójára utazó román küldöttség vezetője Erdős I. Pál, a Képzőművészek Szövetségének alelnöke volt. Vele készítettünk interjút a nagy jelentőségű művészeti eseményről.

E. I. P.: Tíz szocialista ország képzőművészeinek munkáiból nyílt meg június 27-én az a kiállítás, amely a *30 győzelmes év* címet viselte. Elküldték ide munkáikat Bulgária, a Magyar Népköztársaság, a Vietnami Demokratikus Köztársaság, a Német Demokratikus Köztársaság, a Kubai Köztársaság, Mongólia, Lengyelország, Csehszlovákia, a Szovjetunió és hazánk képzőművészeti, elsősorban természetesen azok, akiknek a munkáiban kifejezetten tükröződött a címben jelzett időszak témavilága: maga az antifasiszta harc, illetve az építőmunka. Ennek megfelelően a moszkvai központi kiállítási teremben a 800 művész több mint 1400 munkáját három nagy csoportba sorolták be. A felszabadulás előtti legális és illegális antifasiszta harcot tükröző alkotások, magát a felszabadulást ábrázoló munkák, illetve azok az alkotások képezték az egyes csoportokat, amelyek az ezt követő évek küzdelmeit, sikereit választották témául.

Gy. G.: *Nem járt-e együtt ez az ünnepi jelleg bizonyos tematikai beszűküléssel? Mi a véleménye, mennyiben teljes az a kép, amelyet a Moszkvában kiállító művészek adtak az egyes országok képzőművészeti életének keresztmetszetéről?*

E. I. P.: Véleményem szerint a kötött témakörök sem okoztak beszűkülést. Inkább azt hangsúlyozták, azt tették nyilvánvalóvá, hogy a jelzett történelmi időszakokban a felsorolt országok művészei valóban fontosnak tartották alkotásaikkal elősegíteni a történelmi változásokat. A kiállítás címébe foglalt harminc esztendő is inkább a művek megszületésének időbeli egybeesésére világít rá, a mögötte felsorakozó művészi megnyilatkozások felfogásbeli és értékelésbeli különbözőségét talán csak sejteti. Mindenestre tény, hogy a kiállítás úgynevezett retrospektív részében olyan művek alkotói szerepeltek elsősorban, akik annak idején személyesen is részt vállaltak az új világ létrehozásáért folytatott világméretű harcból, s akiknek akkor létrehozott műveit mint nagy mozgósító erejű alkotásokat azóta az egész világ megismerte. A német Käthe Kollwitz, Hans Grundig, a magyar Mézszáros László, a szovjet Szergej Geraszimov, a cseh Jozef Čapek nevét említeném itt, néhány olyat csupán, amely a mi fülünkben is ismerősen cseng. Tekintettel arra viszont, hogy ezeken kívül minden ország anyaga külön pavilonban kapott helyet, a bemutatott alkotások meglehetősen részletes és alapos képet nyújtottak az illető ország képzőművészeti életének állásáról. Ez az elrendezés természetesen az egész kiállítás összképét változtatossá, de könnyen áttekinthetővé is tette. Egy-egyét pedig a művekben kifejezésre jutó gondolatok közössége, az a felelősség adta meg, amellyel az országuk művészeti életének élvonalába tartozó alkotók az adott történelmi pillanat leglényegesebb problémáihoz hozzászóltak.

Gy. G.: *Örvendetes, hogy a kölcsönös reprezentatív kiállításáskor mellett, amelyek a szocialista országok gyakorlatában állandósultak, ilyen nagy közös tárlatok is létrejönnek. Véleménye szerint a méltó ünneplés szép szándékán túl mi a jelentősége egy ilyen nagyszabású seregszemlének?*

E. I. P.: Az ilyen tárlatok valóban ritkák. A román delegáció felszólalásában — amelyet én terjesztettem elő — utalt is erre, amikor azt hangsúlyozta, hogy állandósítani kellene az ilyen jellegű találkozókat. A szocialista országok fővárosai bizo-

nyára szívesen látnák sorban vendégül a két-három évenként összeválogatott anyagot. Ezt még a megfelelő nagyságú kiállítási helyiség hiánya is akadályozza — a jelenlegi kiállítási anyagot is egyelőre csak Berlin és Szófia tudja befogadni —, de reméljük, hogy ez a kérdés megoldódik a jövőben. E gyűjteményes kiállítások lehetőségének a megteremtése elengedhetetlenül szükséges, hiszen a művészet a történelem értelmezését segíti elő, pontosabban közös világunk értelmezését, jobb megértését, egymás alaposabb megismerését, ami a szocialista országok nagy családjában nagyon fontos közös törekvésnek számít. Az elkövetkezendő hasonló kiállítások ennek a történelemnek a folyamatát fogják tükrözni — a különböző országok társadalmi mozgásairól való „képi” elmélkedések lesznek. Az eltelt három évtized szocialista művészetéről ezidáig nem volt ehhez mérhető áttekintési lehetőségünk, mint ahogy a megismerésre ugyancsak méltó, kisebb hatókörű művészeti tevékenységről sem lesz átfogó képünk, ha ezek a kiállítások nem állandósulnak. Véleményünk az, hogy a szocialista művészet új törekvéseinek széles körű megismerését lehetővé tevő áttekintés hiánya a további fejlődés akadályozója, illetve késleltetője lehet. Márpedig a fejlődés iránya: egymás eredményeinek jobb megismerése, a közös célok közös és minél gyorsabb elérése a művészet területén is. Mert a művészet nagyon erős és még sokkal jobban kihasználható kapocs a népek között.

Gy. G: Az elmondottak alapján s a moszkvai kiállítás két vaskos katalógusát nézegetve, úgy látom, hogy ez a kiállítás elsősorban a realizmus jegyében fogant alkotásokat gyűjtötte össze. Különösen a retrospektív részre érvényes ez a megállapítás, de a katalógus is kevés, más felfogásban született munkát reprodukál. Az Ön tapasztalata szerint ma milyen stílusirányzatok érvényesülnek még a szocialista országok művészeti életében?

E. I. P: Ismert dolog, hogy a szocialista művészet elkötelezett művészet, s hogy mi aszerint ítéljük meg a művészeti alkotásokat, hogy a társadalom napirenden levő nagy kérdéseire miképpen viszonyulnak. Ez tény — és ez az értékelési mód Moszkvában is érvényesült. A marxista esztétika viszont a művészeti jelenségeket összetettségükben, dialektikus bonyolultságukban, sajátos tükrözésként fogja fel, és nem egyszerűsíti le őket egyetlen mozzanatra. Vulgárisan: nem szűkíti az értékelést például csak a tematikára vagy a közerthető kifejezésre. Ennek megfelelően a kifejezési módokat tekintve is nagyon gazdag és változatos volt a moszkvai kiállítás anyaga. Az egyes országok anyagválogató zsűrije nagyon sok olyan munkát is elküldött Moszkvába, amely a haladó gondolatnak a természetelvű realizmus formanyelvénél áttételesebb, bonyolultabb festészeti, grafikai vagy szobrászati megfogalmazásai voltak. Különösen a fiatalabb művészmenedékek képviselőinek munkái voltak ilyenek, ám az egész kiállítási anyagot amúgy is roppant változatosá tették a nemzeti sajátosságokból fakadó ábrázolási különbségek.

A legszínesebb, a legoptimistább hangulatú pavilon talán a miénk volt, főképpen a nagyon erős román festőiskolának köszönhetően. Baba, Ciucurencu, Szónyi, Ressu, Covaliu piktúrájának színei Moszkvában is lenyűgözték a szemlélőket.

Gy. G: Mennyire lehet friss egy ilyen nagyszabású kiállításra kerülő anyag? Nem szenved-e csorbát az a bizonyára meglevő szándék, hogy a legújabb, legaktívabb művekből is bemutatásra kerüljön néhány?

E. I. P: A moszkvai szervezőket ilyen vonatkozásban is csak dicsérni lehet. Azt hiszem, külön gondot fordítottak arra, hogy olyan művek is kiállításra kerüljenek, amelyek alig néhány hónapja keletkeztek. Elsősorban a grafika — mint a legmozgékonyabb műfaj — tükrözte, visszhangozta a friss politikai, kulturális eseményeket, például az ürrepüléseket, vagy a vietnami nép nagy győzelmét. A maiság, a frissesség különben csak időbeli elhelyeztettséget jelent, értékbelit, tartalmat már nem feltétlenül. A moszkvai nemzetközi kiállítás viszont az utóbbiakat részesítette előnyben, s így az ad hoc összeálló, vegyes értékű művek helyett — a kiállító országokkal egyetértésben — szintézis igényű anyagot tudott bemutatni, amelyben az egymást feltételező különbözőségek mellett a világ lényeges dolgairól való gondolkodásmód közössége a legfőbb érték. A moszkvai kiállítást, gondolom, első sorban ez teszi jelentőssé, s ha valóban megszorodnak az ilyen jellegű találkozók a szocialista művészet képviselői között, akkor ennek a mostani sikeres kezdetnek a jelentősége még tovább növekszik.

Lejegyezte Gyöngyösi Gábor

Mindenható egyenlőség

Az ember igazi történelme akkor kezdődött el, mikor az egyenlőség gondolata elindult hódító-útján megvalósulása felé.

Vajon mióta őrizte az ember a reásettenkedő veszélyektől, mint legdrágább kincsét, az egyenlőséget? A legrégebb időktől, úgy lehet. És miután társa, ez az anti-Prométheusz elorozta jussát, hánszor kísérelte meg a történelem folyamán üzött vadként visszaszerezni, hiszen születésénél fogva érezte-tudta, hogy az egyenlőség őt, a méltósággal felruházottat, megilleti. Vagy ami ugyanaz: szent elhatározással hánszor próbálta meg a diszkriminációk kényszerubbonyát lerázni magáról? Se szeri, se száma az elkeseredett küzdelmeknek. És a kockázat? Mi lett a vállalkozás jutalma? Elenyésző siker, apró örömek, de annál több szenvedés: tömegirtás, máglyahalál, homályló börtönök — s ki tudná felsorolni, mi minden járt ki azoknak, akik hinni tudtak, és tenni mertek az emberért.

A társadalmi méretű megkülönböztetés, a sokak megalázása a történelem egyensúlyvesztése volt. Be sokáig is — hány évezreden át! — szenvedett a gyógyíthatatlannak tűnő betegségtől, mely tengernyi időig volt egy balítélet foglya? A nyomort és a pompát, a szenvedést és a tobzódást hatalmi szó, a Törvény parancsolta annak lenni, ami. Még a jó öreg Arisztotelész is, akit az ókor legbölcsebb embereként tart számon az emlékezés, úgy vélte, hogy az igazságosság nem más, mint egyenlő elbánás a vagyoniilag egyenlők között. Vajon azért kellett ily töménytelen időnek eltelnie ahhoz, hogy a forradalom az emberiség nevében felírja küzdelmei zászlajára az igazságosság, testvériség, egyenlőség eszményét, mert még a legbölcsebbek között is voltak olyanok, akik így gondolkodtak? És a történelem is, minthogyha csak játszott volna velünk akkor, mert miközben erők s kedvünk meregette, olyan fintort vágott felénk, hogy görcsbe merevült tőle a remény arca, és a már-már testet öltő idea önnön genezisébe fulladt bele. A polgárság önmagáról mondott ítéletet akkor. Idővel a civilizáció enyhített valamit a nincstelenség helyzetén, de a társadalmi státusz szerinti elbánás elve lényegében még nagyon sokáig változatlan maradt.

Embernek vagyunk, végesek: életidőnk adott. A történelem korbilentyűzetén nem játszhatunk tetszés szerint, hiszen a regiszter már eleve kiszabott. A világ, amelybe beleszülettünk, a miénk; elfogadjuk ugyan, de nem kritikátlanul. Mert azért vagyunk, hogy emberhez méltóan éljünk; azért *kell* élnünk, hogy a mindenkor emberibbet meghonosítsuk. Így dolgozunk az, amit a költő mond: „Küzdeni erők szerint a legnemesbékért.” Am az a mód, ahogyan az ember (minden ember) él, és az a tény, hogy életidejében a történelem az emberségnek milyen fokára ért fel, a mindenkor jelen társadalmának minőségét is jelzi. Ezért az egyenlőség kiteljesedésének a mértéke a történelem mozgásának humanisztikus fokmérője.

Az emberi dimenziók felőli megközelítésben az egyenlőség *lehetőség*: az emberiesült társadalmi viszonyokban testet öltött ama alap, amely mintegy kaput nyit a szárnyaláshoz, a kiteljesedéshez. Ezt a kapunyitást csak szabad társadalom hozhatta meg. Akinek megadatott ez a lehetőség, élnie kell vele. Az egyenlőség mint lehetőség, mint az ember önmegvalósulásának a szabadsága, szükségképpen megszünteti a Törvény által szentesített lent és fent diszkriminációját. Emberivé váló történelmünk fölül szétoszlott a homályló kód, az ember előtt megnyílt az út, hogy azzá váljon, amivé tud, vagyis amihez adottságai hozzásegítik.

Az egyenlőség mint az önfejlődés lehetősége az adott társadalom immanenciájában rejlik. Nem jótétemény, ami ellenszolgáltatás nélkül megkapható, hanem fel kell nőni hozzá. Eppen ezért ennek az elvnek az egyéni képességeket, teljesítményeket figyelmen kívül hagyó alkalmazása egyenlőtlenséghez vezetne. Vajon nem lennének-e mélységesen igazságtalanok akkor, hogyha ezt a nagyszerű elvet az egalitarizmus szellemében fognánk fel és gyakorolnánk? Nem éppen a tunyák, a színekurások tolják sietve az elvszerűség asztalára ezt a „mérccét” a tettek elbírálásához? És a siker reményében még azt sem állják, hogy semmittevő iparkodásukhoz odaadást színeljenek. Mi másnak kedvezne az egyenlőség elvének ilyen-szerű értelmezése, ha nem a középszerűségnek, a nem-törekvésnek, az önelégtelenségnek?

Nem úgy vagyunk egyenlők, hogy adottságainktól, erőfeszítéseinktől és teljesítményunktől függetlenül, egy elvont princípium nevében, egyforma anyagi és erkölcsi elismerésben részesülünk, hanem főként úgy, hogy mindnyájunk számára nyitva áll az út az önkifejzéshez, önmegvalósításhoz.

Aniszi Kálmán

Az epika elveszettnek hitt lehetősége

Minden regényíró vágya a legteljesebben átfogni a valóságot, a társadalmat; ennek képét szereplők sokaságával alkotni meg, s úgy tűnik, hogy e vágy megvalósulása nagyon dilemmatikus. A regény, bármennyire is meg akarja haladni ezt az állapotot, túlnélül kötött az individuumhoz. Szinte minden regényről írt vélekedés ide torkollik, nem zárva ki a „nagy lehetőség” eljövételét, a túllépést. *Egyén és csoport a regényben* című tanulmányában Michel Butor az eposz és a regény közötti legfontosabb különbséget abban véli felfedezni, hogy az eposz csoport, a regény pedig *egyén* kalandjait beszéli el. Aztán a regény „kitörési” kísérletét és főleg lehetőségeit próbálja számba venni — amiről a legtöbbet talán mindmáig Lukács klasszikus regényelmélete mond. Akárcsak fél évszázaddal később Michel Butor, megállapítja: „Az epepeia hőse szigorúan véve sohasem egyetlen egyén.” Szerinte ennek külső, történetfilozófiai okai vannak. Tehát a lehetőségről van itt egész egyszerűen szó, melyet az adott világ „felkínál” az epikának:

„Ösidőktől fogva az eposz lényeges ismérvének tartották, hogy nem személyes sors a tárgya, hanem egy közösségé. Ez jogos felfogás, hiszen az epikus egész kozmoszt meghatározó értékrendszer kerekéző és zártsága túlnélül szerves egységet alkot, és így egyetlen rész sem különülhet el benne annyira, egy sem hagyatkozhat annyira magára, hogy magát bensőségként találja meg, hogy személyiséggé váljon. Ettől a világtól még idegen és távoli a minden lelket önállónak és összehasonlíthatatlannak tételező etika mindenhatósága. Ha az élet mint élet immanens értéket talál önmagában, akkor a szerveség kategóriái határoznak meg mindent. Az egyéni szerkezetet és arculatot a rész és egész kölcsönös feltételezettsége hozza létre, nem pedig a magányos és tévelygő személyiség önmagáról való polemikus tűnődése.”

Mikor egyén és valóság között szakadék keletkezik, akkor jön létre a regény, középpontjában a „problematicus individuummal”. A regény lényegéhez tartozónak látszik tehát, hogy egyénnel történő eseményeket beszéljen el. Idézzük tovább: „...a regény formája lényegében életrajzi.” De az egyén önmagában még nem problematicus, az életrajz sem regény. „Az életrajz központi alakja csak azáltal válik jelentőssé, hogy kapcsolata van az eseményeknek egy őt önmagán fölülemelő világához, ez azonban ugyanakkor egyesegyedül ebben az individuumban való életként és ennek az élménynek a kihatásaként realizálódik. Így keletkezik az életrajzi formában a két megvalósulatlan és izoláltságában megvalósulásra képes életműködési egyensúlyból új, önálló, önmagában — ha paradoxul is — teljes és immanens értelemmel rendelkező élet: a problematicus individuum élete.”

És szinte áttekinthetetlen a „típus” és „típusok” irodalma, melynek valahol itt az indoklása. Amit Sükösd Mihály (*Változatok a regényre* című művében) személyiségnek nevez, az is lényegében ilyesmi: „Érvényes csoportminta”. De még mindig „visszasírhajtuk” az eposzt, mely nem akart „minta” lenni: nem volt meg az a szakadék, melynek egyik oldalán a túloldal „mintáját” teremtő igyekezet munkált, ott a két oldal egyben volt, a művész csak felfedett. Az eposzban felbukkanhat és eltűnhet egy név — természetes. A regényben nem... És a szokásos módon szaporíthatnánk „eposzra esküdő” érveinket.

De ameddig a kérdést így tesszük fel, addig csak valahol az eposzok születésének idejében elveszett naivitásunkat siratjuk, mely a világot Örök Rendként fogta fel, melyet csak „fel kellett fednie” a művészek. Az az érzésünk, hogy ha a regényben az új rend iránti vágy munkál (a szakadékhidhalás műformája lévén), annyira, hogy kompozíciójának elengedhetetlen záróeleme (amit bár többféleképpen neveztek, de végeredményben:) perspektíva, s *közösségeket* próbál mozgatni ennek irányába, akkor az elméletnek segítenie kell ebben, de nem visszafelé példálózással, hanem fordítva. Különbben az elmélet egyszerű reagáló eszköz. S fennáll néha az eset, hogy míg a regényíró az új igézetben alkot, az elméletíró, rendkívüli formaérzékenysége folytán, a régi iránt táplál nosztalgiát. Természetes, hogy a művek érzékelésénél külső tényezők nagyot nyomnak a latban. Oppozícióba kerül a próza a lírával, a regény az eposzsal, de ez még nem indoka semminek. Ez tény. S e tényből lehet következtetéseket levonni. Ha a művészet megismerő funkciójára gondolva mai tudatunkat működtetjük a múltban, nosztalgiánk eltűnik, de a műélvezet nem, sőt őszinteségünknek hála, minőségileg magasabb fokra emelkedik. Végül is a múlt művei fogyasztásának ez a legtermészetesebb módja — így lehet a művészet az emberiség emlékezete —, ha nem csak emlékezünk, hanem tudjuk is, hogy emlékezünk az emlékezés pillanatában. Természetes, hogy a regényt többszörös oppozícióban érzékeljük — többek közt az eposzsal. Nem természetes az, hogy mielőtt az érzékelés mai és régi állapotát megvizsgálánk, de legalábbis saját

érzékelésünk mechanizmusát, rosszálló következtetésként vonjuk le: a regény nem képes közösséget ábrázolni.

Manapság „kitágult“ körülöttünk a világ, mely az eposzok idején is ugyanilyen tág volt, éppencsak, hogy nem tudták. Kitágult világnak rugaszkodik tehát a regény, „rendet teremteni“. Tény, hogy a tudat erről az egyetlen (kitágult) világról vesz tudomást, s erre vonatkoztatott a regény is. Ilyen a köztudat. A regény igyekszik önmagába zárni a világot, a köztudat pedig igyekszik a regényt a világgal összefüggésben felfogni, „belekombinálni“; ezért van létjogosultságuk a töredékeknek. Az eposz is töredék — de nem vesz tudomást erről. A világ tág, de nem tudja. Közössége sem. Mi azonban igen. Így tudatunk egyszerre két síkban oszlik el: 1. aláveti magát a forma játékszabályainak, s észrevétlenül a régi naiv olvasó tudatszintjén találja magát; 2. ugyanakkor itt a mában, mely bonyolultabb. *Mi tehát tudjuk, hogy az eposzok világának teljessége is csak illúzió* (akár a mai regényé). S bármennyire is tagadjuk, vagy nem akarjuk észrevenni, valahogy regényszerűen is fogjuk fel őket. Akármennyire beleélhetjük magunkat az eposzok világának teljességébe (mely, tudjuk, akkor a világét is jelentette) — mi, tudván, hogy e zárt teljesség pillanatnyi illúzió (mely adott), az összes eposzbeli hősök, közösség bolyongásait hajlamosak vagyunk a világ igazi, mai ismereteink számára adott teljességéhez mérni. A művészet ismeretelméleti meghatározottságának tudatában ez nemcsak jogunk, de a műformák rendszerezésénél, értékelésénél, összevetésénél egyszerűen kötelességünk, az egész így lehet csak objektív megalapozottságú. A világ elvileg megismerhető — a folyamat részeként a művészet örökösön vállalja az elv pillanatnyi igazolását, megnyilvánulását, mintegy „a folyamat végére utal“. Ez az utalás: illúzió — ezért minden művészet, mely számot tart az elnevezésre, valahogy mindig is a teljesség (illúziójának) jegyében születik. *Az eposz megteremtette az illúziót, anélkül hogy tudta volna: illúzió. Ma a regény megteremti és elismeri.* S ösztönöségében tudomásul vesz és közönségével tudomásul vet bizonyos játékszabályokat — és ezek elvontabbak, bonyolultabbak, az eposzénál magasabb rendűek. Így aztán nem kell csoport, elég a csoportminta, a személyiség. Furcsa mód: ez tudatos *törekvés*, ugyanakkor mindegyre találkozunk a regény személyiségét és az eposz közönségét összemérő szembeállításokkal, holott nincs „szembeállítás“, csak az elvontság különböző fokában megnyilvánuló kontinuitás. Figyeljük meg Butornál e kettősséget, mely ugyanakkor utal az eposz és a regény közötti tényleges különbségre is. Először a tudatos törekvésről beszél (lekicsinylően, de ez itt most mellékes): „A primitív befogadás helyébe egy összehasonlíthatatlanul szegényebb lép, szisztematikusan elhagyva bizonyos aspektusokat... egy általánosított misztifikációhoz érkeve ilyenformán.“ Tanulmányát érdekes példalózással fejezi be: a polifonikus zene mintájára lehetne megújítani a regényt, bevinni több szereplőt. Ha két ember levelezik, akkor ez dialógus — írja. Ha viszont egyszerre írnak levelet, tehát nem dialogizálva válaszolgatnak egymásnak, akkor ezek keresztezik egymást, s olyasmí válóssul meg, mint a zenében vagy az eposzban.

Valahol itt az a pont, ahol a regényt nem szabad összehasonlítani az eposzsal. Mert akárhogy történjék is, ezt a levelezést egy regényen belül egyetlen tudat — az író — rendezi. A regényt (általában) egy szerző írja. Az eposz megszületésében mindig döntő a kollektív mozzanat. Gondoljunk a Homérosz szerzősége körüli vitákra s a műfaj termékeire egészen a *Kalevaláig*. Az eposzok világát — mondák, mítoszok stb. — egy népcsoport termeli ki, az esetleges szerző csak szerkeszt. Ide utalhatjuk akár a Bibliát is, hiszen ugyancsak egy népcsoport története, jó néhány szerző műve. A fejlődés egy bizonyos pontján az eposz nem egyéb, mint egészen egyszerűen: nemzeti irodalom. *Az eposzbéli és regénybéli közösség bősége közötti különbségnek objektív okai vannak tehát, s ez nem (egyedül) a történetfilozófiai pillanat.* Regény és eposz „egybeérzékelésekor“ nem húzva meg aprólékosan a határt, regénynek érzékeljük az eposzt, eposznak a regényt. Regénybéli közösségeknél nem szabad elfelednünk, hogy visszavezethetők arra, amit Lukács problematikus individuumnak nevez, ha másképp nem: a szerzőre alkalmazva. (Az eposznál ez azért nem lehetséges, mert általában nem vesszük komolyan, hogy egy szerző „műve“.) Az eposzra jellemző közösség megteremtése *regényben* csakugyan problematikus, ha ez egyáltalán feltehető — hiszen értelmetlennek tűnik. A regényben is ábrázolható közösség, a műfaj törvényeit, lehetőségeit azonban megteremtésekor nem lépheti át a szerző, a számonkérő sem tehát, az eposz felé pillantgatva. A regényben közösséget ábrázolni nehéz dolog, hiszen a problematikus individuumra való visszavezethetőség mindig reálisan adott. Innen fakad egyébként az, amit Forster nagyszerűen meglátott: a személyiség, az emberek átlátszóak a regényben, a szerzőnek, a „problematikát feltevő individuumnak“ köszönhetően. A bűvös körből tehát nem lehet kilépni — de ez nem is lehet szándéka senkinek, aki elismeri és elfogadja a művészet, a regény *játékszabályait*.

Szávai Géza

Mozduló költészet

Fiatal, pályájuk kezdetén vagy éppen legelején álló kritikusjelöltek bírálatait közöljük a *Varázslataink* (Dacia Könyvkiadó, 1974) című versantológiáról. Kritikájuk, kérdéseik költészetünk, a költészet alapvető problémáit érintik, érdemes tehát kibontakoztatni a vitát körülöttük.

1.

Minden véleménynek a mérceállítás igényével kell minősítenie bárminemű alkotást. Ilyen értelemben vélemény a kritika is. Hogy a maga egyediségében mégis objektívebb más szubjektív véleményeknél, azt a mű kultúramodellbe tájolásával éri el. A műalkotást az ízlés jelenidejű elvárásaival szembesíti, így jut el az új szellemi érték megnevezéséhez. Az új alkotással találkozáskor, a kritika először önmagát fogalmazza meg, értékrendjét vázolja, jellemzi azt a szükséglet-szintet, amelyhez mérten az újszerű jel, elem fel- és elismerhető, beépíthető a történetiség- és korszerűség-tudatba. Ezzel párhuzamosan az értékképzésnek van egy másik menete, amelynek során a kritika válik, válhat értékké: az újrafogalmazódás folyamata; a kritika önbírálata ez. Ott, ahol hagyományosan nincs „bennszülött” elméleti (esztétikai) talapzat, a kritikának illik magára vállalnia a távlatok nyitását is — s nem pusztán tudomásul venni az adottat. Kellő mozgékony-ságot, rugalmasságot tételvez az „önbírálat”: a meglévő normák, kategóriák átrendezését váratlan jelenségek latolgatásakor.

Költészetéről esvén szó (fiatal költőink 1974-es antológiájáról, a *Varázslataink*-ről), költészetfogalmunk felülvizsgálására ösztökéltetünk.

Itt és most kritikánk zömében etikai számvetésű. Ezt tükrözi költészetfogalmunk is, melyet a második Forrás-nemzedék tudatosított: közösségi érdek, erkölcsi tartás, felelősségvállalás, tájjelleg, lázadó indulat. Bár indulásukkor (*Vitorla-ének*, 1967) e felelősségtudat a táj egyediségén át az emberiségig tárgult („Felelősen élni! — / az ember úgy él bennünk, / mint legbensőbb féltett csillagunk” — Király László), végül mégiscsak itthon maradt. A kezdő lendület természetszerűleg rokonszenvesebb, ha nagy célok felhangjait hordozza, olyan moralitást hirdet, ami manapság létalapja költészetünknek, de épp e nemzedék Költő-sorsa bizonyosság a hirtelen ítélezés kockázatosságára is. Ezért szikár Csiki László hökkenése a *Varázslataink* megszeppenése láttán, csendes hangja hallatán (*Ifjúmunkás*). Mert valóban kikerülhetetlen támpont a hit, az optimizmus, a riadó jövő költészetünk „etikájának” előrejelzésében, de korántsem kizárólagos, mert holnapi értékekről való jövődőlés. A hangnem számonkérése, olyan igények megszólaltatása, amelyek nem szilárdultak időállóvá. Ezért jön lábujjhegyen, töprenkedve az új — reméljük, felmentő — sereg.

A kötet szerkesztője, Jancsik Pál is hasonló igénnyel bátorítja költőinket a keresésre, a továbbkeresésre. A hagyományos becéző útrabocsátásnál nem sikeredik többet mondania. Számára elégséges nyomjelző a témaválasztás, mely igen egy-síkúan „örök”, és fölöttébb simogató jelenség a nagy alapézés, a szülőföld szerelme. Megállapíttatik továbbá, hogy „fiataljaink természetesen modernek”, főleg mert jónéhányan szabadverset írnak, és nemegyszer találkoznak az „ijesztően” kavargó modern étellel stb.

Ha a kritika csak etika-tekintetű, akkor minden alkotás elismerhető a *Varázslatainkban* — kivéve azokat, melyek ha most még reszketegen is, valójában líránk frissítését ígérik, medrét szélesíteni jönnek.

A történetiség szempontja valamelyes fogódzót nyújthat a kötet mérlegelésében, és értékelésre adhat alkalmat. Eszerint a *Varázslataink* szinte tökéletes ellentettje a *Vitorla-ének*nek: sem biológiailag, sem nemzedékké toborzó célkitűzésében nem egységes. Holtponton született: a második Forrás-nemzedék bizonyos megtorpanása után, de még új esztétikai eszmények fedezéke nélkül. Talán ez a magyarázata, hogy a *Varázslataink* a szélsőségek antológiájaként jellemezhető. Az új magatartásformák ösztönös vagy tudatos keresésétől a problémától s immár elvidékiésedet hagyományhoz kötöttségig; a csak eszmei révedezéstől a pusztán formai kísérletezésig; a formán belül a legnépibb véteztéstől a legtávolabb eső modernizmusig vezetnek el a szerzők, vagy ami még meggondolkoztatóbb: ugyanazon költő versei. Szinte minden alkotó buzgón mutogatja forrásvidékét, nem titkolja olvasottságát, bátran épít pusztán könyvélményre. Ha pedig van önérzete önmagából, környezetéből szítani valamit, az nemegyszer a közhelyességig, slágerszövegig huppanó „művészség”. A *szintézisképzés* nézőpontja — különböző hatások sajátossá lényegítését, külső áramok és belső tartalmak rokonítását véve alapul — jogosult, minthogy egy antológia nem értelmezhető csak önmagában, meglévő versszükséglet törlesztőjeként; egyidejűleg hírhozó költészetünk jövő tájékoztató-sáról.

A *Varázslataink* nem teszi lehetővé holt napi vezéregyéniségek megnevezését, sőt épebb rendszerezést sem enged. Mint szintéziskísérlet viszont figyelmeztető lehet, alakulásának folyamatában „csapásokat” lehet felderíteni. A szintézis minősége, sajtószerevése, az eredetiség keresése, a tehetség felismerése alapvető kérdés fiatal költők tömeges jelentkezésekor.

„Ringatok fáradt paripákat” (Adonyi Nagy Mária)

A kötet legkímértebb alkotói jól kivehetően József Attila-örökösök — alkotásmódjukban, eszközeikben. A legközelebbi „leszármazott” Adonyi Nagy Mária Legközelebbi — viszonyítva ugyancsak ide rendelhető társaihoz képest (Markó, Silai, Szalai, Sütő, Pethő, Bágyoni Szabó). Ami az említettek elé helyezi, az töredék a József Attila-i magatartásból: a tájíságtól (*Fázva*) az egyetemesebb (*Kibirhatatlan*) problémáig jutás kísérlete s ezzel párhuzamosan — ha szegényesen is — állásfoglalás megszólaltatása: a csendes vállalás líraisága (gondolati indoklás nélkül). Ez teszi néhol szimbolikusá, néhol balladaivá halk monológjait, és fűzi egybe képeit (főleg ígei metaforák, melyek folyamatszerűvé konkretizálják a líraiságot). Képei már nem kizárólag táj-fogantatásúak.

Markó Béla versei a legképzagdagabbak, és mondhatni az ő képei a legeredetibbek az antológia viszonylatában. Formaművészete pallérozottabb. Ő Farkas Árpád költészetén át érinti a József Attila-indítást, de Farkas szimbolikusá mitizáló indulata nélkül, ami viszont a Farkas-líra formaalkotó elvének mondható. Így a képzagdság nem lajstromozható egyértelmű erényként, lévén, hogy sajátosan Markó-princípiumra nem bukkanunk. Szomszédságban van a német konkrét lírával, amennyiben „tárgyak” mozgatóásával próbál asszociációkat sugallni, anélkül azonban, hogy követné e líra összefüggésteremtő látásmódját, gyakorlatát. Tartózkodik a közvetlen előd költői (versben érvényesülő) magatartásának követésétől — csak eszközeiben megtartója —, s ez az elvidékiésedés veszélyét hordozza. Érdekes képei — szervező erő híján — kellékek tetszetős versekhez.

A Nagy László népibb indítottású költészetén át hat József Attila-i lírát visszahangozzák Silai Ferenc versei. Képanyagukban is gyakorta felismerhető Nagy László-nyomok mögött a bőjelzős, metaforás szerkezetek figyelmeztetnek a hagyományra. Mindezt Silai néhol túl szándékoltnak („szemem szemeddel szemben”) nyugatos manérral párosítja („Lila szemekben vágyak”).

A népi érintés Bágyoni Szabó István házatáján érezhetőbb, amint népi formákba rejtezik. Pethő töprengései (a vívódástól messze még) ígérek a gondolatosság felé — egyelőre azonban csak személyessé hevítés ez.

Érettség, eredeti hang vagy korárettség, időelőtti letáborozás? A könnyebb, kitaposottabb út választása! A hagyomány ha nem is epigon, de túlságosan hűséges megtartásából nem születik jelentős líra. Könnyen felismerhetni az elődök kézjegyeit. Az eredetiség saját képek keresésére korlátozódik. Ennek köszönhető, hogy a versek témájuknál többet alig mondanak, a képeknek úgyszólván nincs mit tárgyiasítaniuk, hacsak valami rezgő nyárfalevél-szerű hangulatot nem. És ez a hangulat is örökség. A „Káromkodásból katedrális”, „nem bizonyosság, de lelki-

ismeret még" mintájú tartalmi metaforák ifjú alkotóinknál igen ritkán érnek költői evidenciákká a vers közegében („ötödik dimenzióm a beszéd" — Pethő).

Elkötelezett líra, hitvallása a vállalás, ami gyakorlatilag egy irányzathoz tartozást jelent. Érettségük etikai folytonosság következménye, tartalmi kötöttség bizton-sága: idejekorán leszűkíti egy teljesebb szintézis lehetőségét, koraérett alkotásokat hoz, időelőtti kimerüléssel fenyeget.

„A cél úgy világít a küzdelemre
mint napraforgóra a nap" (Gagy József)
„Fuvolázní fogok én" (Szöcs Géza)

Rokonszenvesebb törekvéseket mutat Gagyi, Szöcs Géza, Németi, Palotás indu-lása. Ha az eredetiség esztétikai normája tisztán még nem is ütközik ki, a keresés értelme és értelmessége náluk megjövendőlheto. Szándékuk szembeszegezhető az említett vonulat elképzeléseivel: megtörni egy hovatovább sekélyesedő irányzat tér-hódítását, újszerű formákat meghonosítani, költészetünk látóhatárát tágítva ezzel. Bár verseikben jórészt Weöres Sándor vagy Juhász Ferenc befolyása érezhető a legtapinthatóbban, van talaj más indítások megfogalmazására is (Szöcsnél például idegen folklórelemek). Gagyi Józsefnél sikerült tartalmi szintézist találnunk. A Juhász-szerű többszögű, részrebon-tó megfigyelés felsorolásai Gagyi versében (*A varjak berepültek a képbe*), gyakran ismétléssel társulva, az érzelmi fokozás szol-gálatába szegődnek. Gagyi eszközlövü beépítésével szemben Szöcs Géza kultusz-szerűen a formára sarkítja a kísérletezést, maga a kísérlet az elsődleges, semmint az eredeti hang megtalálása. A különböző formákba rejtezés weöresi alkotásmódja Szöcsnél csak tényként méltatható, nincs még sajátos fedezete, koncepciója. A mintát nézve Bágyoni Szabó röghöz-ragaszkodásával szemben ő a másik véglet.

Még egyszer madártávlatból

A két tendencia távlat jellegű végigkísérése tehetséges alkotók megnevezését is szolgálta. Kötetben szereplő versei szerint idehívhatni Németi Rudolfot, noha mint a kötet legtöbb szerzőjének, neki is felróható, hogy művei az örök témáktól (szülőföld, szerelem) függően különböző művészi szinten, más-más mérce szerint értékelhetők.

A fiatal költő egyéniségét — a tematikát, problematikát véve alapul — két momentumban lehet rajtakapni: vagy az általános, untilg költőiesített dolgok értelmezésének, felfogásának különlegességében, vagy a költészettől eddig idegen témák, dolgok költőivé avatásakor. A forradalmasító nemzedékek főleg az utóbbi szerint vágnek utat, s így jutnak az általánosnak tetőtől talpig való átminősítéséhez. Mindez egy sajátos világkép boltozata alatt vihető végbe, melyet azonban a *Varázslatainkban* megálmodni sem lehet, s ezt nem menti az „örökbe" kapaszkodó válogatás sem. Innen serken egy-egy költő (Pethő, Gagyi) versei közti meghökkentő szintkülönbség. Az egyhelyütt tanyát ütő torzképek, közhelyesség és gondos mély-líra kettőssége éppoly megbabonázó ellentmondás, mint hogy vannak harmincöt esztendő, illetve tizenkilenc éves fiatal költők, (nemcsak biológiailag) meglett fér-riak és suhancnyi kezdők a költészet anyaszentegyházában. És még tovább uszít-hatnók egymásra a végleteket. Ha a válogatás tartalmi tekintésű, akkor mozduló fiatal költészetünk szegénységi bizonyítványa is: a gondolatnincstelenség az anto-lógia nagy részére vonatkozik. Az eredetiség, reménykeltő tehetség jóslása ezért ingatag, bizonytalan. Közérzetet közvetítő líra ez, nem megküzdés az állapottal, gondolattal. Kifejezés, nem teremtés. A tükrözést térképészetként értelmező művé-szETFelgóság, ars poetica. A második Forrás-nemzedék, ha néha csak illúziót, mítoszt is teremtett, de újratemtett. A vers születése a világ újjászületése. Itt viszont, ahol többnyire képszerű költészettel állunk szemben, a képek intenzitása csekély. A költő valamiképpen kételkedik a meglevő magatartásformákban, de újat állítani nem tud helyébe, nemhogy azt sugallni is merje.

Ímgyen a kritika nem ösztökéltetik a költészetfogalom lelkiismeretes módo-sítására, marad minden a régiben. Legfőnnebb lehetőség pirkad számottevőbb változ-tatásra (kísérletezők). A régi szemnek talán megnyugtató ez a líra. Pedig csupán átlagantológiára érett költészet.

Higgyük, hogy vihar előtti csend.

Bálint Ákos

A *Varázslataink* című versantológia, a legifjabb költőnemzedék közös bemutatkozása, a megjelent méltatások ellenére sem jelentett különösebb sikert a hazai magyar olvasóközönség körében. (Tudjuk: az antológiák általában objektív okokból sem tudják a legteljesebb képet adni a reprezentálandó irodalmi anyag valós értékeiről, ehhez még a szerkesztők szubjektív szempontjai is hozzájárulhatnak. Ezen antológia esetében azonban — lévén fiatal szerzőkről szó — sem jogunk, sem okunk nincs a szerkesztő Jancsik Pál jóhiszeműségét vitatni, azt, hogy az adott lehetőségeken belül igyekezett valóban reprezentatív kötetet összeállítani. Mégsem hallgathatjuk el azonban, hogy az *Iffjúmunkás* vitaanyagában egy megalapozott kifogás is elhangzott, mely szerint a nagyváradi irodalmi kör verselői nem is tudtak a készülő antológiáról. Ennek okát — de nem magyarázatát! — ugyancsak a vita során olvashattuk Szávai Gézától.)

Az említett sikertelenségnek szerintünk két jól elkülöníthető oka van. A kettő összefügg ugyan, de míg egyik a líra, a vers hazai fejlődésén belül keresendő, addig a másik — hogy úgy mondjuk — lírán kívüli jelenség. Kezdjük a másodikkal.

Irodalmunk utóbbi néhány esztendejét kétségkívül a valóságirodalom uralta, amely olyan munkákkal gazdagodott, mint az *Anyám könnyű álmot ígér*, a *Rigó és apostol*, Kacsó Sándor önéletírásának eddigi két kötete, Nagy István önéletrajzi regényfolyama, de mindet fel kellene itt sorolni. A hagyományos riport is igen jelentős kötetekkel volt jelen az irodalom színpadán; talán elég, ha itt Beke György, Marosi Barna és Gálfalvi György munkáira utalunk. Az ilyenyszerű könyvekben képviselt irodalom igen nagy népszerűségnek örvendett, ami azt jelenti, hogy az olvasók igényelték az effajta valóságlátást. S ez — bár konkrét kimutatás, sajnos, ilyen irányban nem nyújt támpontot — egészen bizonyosan az olvasói *elvárások* átalakulásához is vezetett. Az önismereti igény növekedése, amelyet ez a típusú irodalom segít elő (gondoljunk az idevágó témájú szabadegyetemi előadások nagy látogatottságára), bizonyítható, s ez a helyzet mindenképpen kedvezett a valóság-irodalom befogadásának. Összefüggő folyamatról van tehát szó. Ilyen konjunktúrában a lírának, amely lényegénél fogva a valóságnak egy áttételesebb tükrözésére vállalkozhat, már eleve kevesebb az esélye a sikerre.

Ez lenne tehát az előbb lírán kívülinek nevezett ok.

A másik hazai magyar líránk fejlődésének immanens jelensége: az olvasói igénynek a jelzett irányban való fejlődése és a hazai magyar vers legifjabb költőinktől képviselt fejlettségi szintje közti különbségekből fakad. Míg ugyanis az olvasói igény a jelzett irányban fejlődött, addig a líra, ilyen irányban legalábbis, nem lépett előbbre az új nemzedék jelentkezésével. Ennek igazolására viszont egy pillantást kell vetnünk a felszabadulás utáni vers fejlődésére (vállalva, hogy untilg ismert tényeket ismételgetünk).

Az ötvenes évek csak mondanivalóra összpontosító uralkodó versszemlélete után igazi felfrissülésként hatott az első Forrás-nemzedék lírája. A Forrás első költőinél a „mondanivaló” mellett az öt megillető súlyt kapott a kifejezés költőisége, esztétikai színvonala. Nem kötelezően közérdekű témákat, nem a romániai magyar nemzetiség közvetlen sorsproblémáit verselték meg a költők. E kétféle verseszmény viszonyát tézis—antitézis dialektikus ellentétpárjaként foghatjuk föl. A szintézis mozzanatának a második Forrás-nemzedék verseszményét tekinthetjük, amelynek jegyében Farkas Árpád, Király László, Kenéz Ferenc, Magyarai Lajos és a többiek a *Vitorla-ének* című, 1967-ben megjelent antológiában — s azután, kötetekben is — létünk nagy kérdéseit juttatták magas esztétikai színvonalon, máig fülünkbe csengő ritmusokkal az olvasó tudatába. Csiki László írta e három generáció viszonyáról (emlékezetből idézek): az első Forrás-nemzedék fölszabadította a formát, a második pedig a tartalmat.

A második Forrás-nemzedék eredményei tehát — ha elfogadjuk az előbb vázolt fejlődésmenetet — egy fejlődési sor (egy teljes spirálkör) betetőzői, ami verseik nagy népszerűségében is igazolódni látszott.

Amennyiben egyetértünk Vásárhelyi Gézának az antológia bírálatában (*Mi tölti ki a formát?* Utunk, 1974. 51.) tett megállapításával, miszerint „egy új nemzedék jelentkezése mindig az előző vállalt tagadása”, kézenfekvő a következő kérdés: mit talál az olvasó az új nemzedék verseiben, ami miatt befogadhatja azokat, mi az a többlet, amely a Farkas Árpádék eredményei után is felkeltheti az érdeklődést a fiatal, az új lírikusok iránt? (Az egyszerűség, de a szükségszerűség kedvéért is csak olyan tényeket keresünk most, amelyek a romániaiság megértése, kifejezése felé mutatnak, hisz ez az egész nemzetiségi irodalom sine qua nonja). Ilyen

irányban is támaszkodhatunk az említett cikk egyik kitételére: „Sajnos, többnyire nem érezni, hogy a költő »nem lóg a mesék tején«, ellenkezőleg, indulata nem forrósul át, versének nyersanyaga túl felszínes ahhoz, hogy hinni tudnánk költői igazában.“ Jellemző a második Forrás-nemzedék jeles tagjának a „nyersanyag“-választással szemben támasztott igényessége.

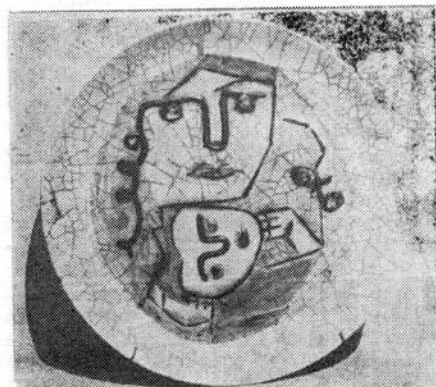
A kötet másik bírálója, Kántor Lajos így ír: „Egyértelműen életigenlő, jövőt kereső, szándékában jövőt alakító ez a »varázslás«; erkölcsi alapja: minden régi, gerincsorvasztó elutasítása, még ha nem is olyan élesen, politikusan hangsúlyozott, mint a Vitorla-ének java költőinél.“ (Évszokról évszakra. Utunk, 1974. 48. Kiemelés tőlem. — V.I.) Álláspontunk bizonyítása szempontjából döntő ez a megállapítás: az új nemzedék költői teljesítménye (amely — az irodalomcentrizmus-vita óta tudjuk ezt — viszonyaink között mindig nagyobb súllyal esik latba, mint más, teljes színskálájú szellemi kultúrák esetében) alatta marad — legalábbis az eddig hangsúlyozott irányban — az előtte járó nemzedék teljesítményének. (Természetesen abszolútizálni itt sem szabad: Markó Béla költészete például már évek óta sok hívet mondhat magáénak, akárcsak a Bágyoni Szabó Istváné.)

Találkozunk-e a kötetben mégis az újítási-újulási szándék valamilyen jelével, amely ama bizonyos „vállalt tagadás“ jelenlétét is bizonyíthatná? Szerintünk igen. Egyik ilyen jelet Szöcs Géza kísérletei jelenthetik, bár a kizárólagos kultúrélmény sohasem volt mindenki által emészthető. Ennek ellenére — új, s ez már valami. Többet ígérhet azonban az olyan irányban való topogatózás, amelyet Kiss András verseiből olvashatunk ki, és művészi telitalálatként kell elkönyvelnünk, hogy említett cikkében Kántor Lajos ezt rögtön észreveszi. Hol van Kiss András? Egy-két kivételtől eltekintve irodalmi lapban alig közölt(ék).

A kötetben szereplő költők jó részét személyesen is ismerve — tudva tehát szellemi látóhatárunkról is egyet-mást —, nem okoskodási szándékkal, sem elcsépeelt vádak ismételtetéseként, de a fentebb jelzett tényállás lényegi, okozati mozzanataként el kell mondanunk, hogy költőink esetében nem is igen látunk tudatos törekvést valamilyen újításra. Még olyan formában sem, hogy más, közelebbi vagy távolabbi eredményekre támaszkodnának.

Összegezve: az irodalmi életben az utóbbi évek során tapasztalt fejlődéssel párhuzamosan új olvasói elvárások születtek, amelyek a költészet iránt is éreztetik hatásukat. A társadalmi élet is sok mindenben más, mint a hatvanas években, az előző költőgeneráció jelentkezésének idején volt. Ennek ellenére a legifjabb hazai magyar lírikusok a megelőző nemzedék teljesítményszintje alatt lépnek a nyilvánosság elé. Mivel a megelőző nemzedék egy fejlődési sor betetőzője volt, a továbblépéshez szükségesnek mutatkozik egy új verseszmény kialakulása, amely adekvát formában fejezhetné ki megváltozott korunkat és létünket. Ez — bár egyeseknél talán már érződik mint igény — nemzedéki szinten nem mutatható ki, ellentétben például a hazai német líra legfiatalabb generációjával, amely — hasonló társadalmi és nyelvi viszonyok között — tudott a megelőző nemzedék ugyancsak szintézis jellegű költészetéhez képest újat hozni.

Veres István

Bakó-Heti Rozália: Anyaság

Veres Péter levelei Küküllőkeménfalvára

Ilyés Gyula írja valahol: Veres Pétert egy megkapálatlan földdarab már levelezőlap-írásra készítette. Minden izgatta. Magáénak érzett minden rögöt, bántotta a hanyagság. A földet és az embert ért hanyagság. Személyes barátjának fogadott mindenkit, aki hozzá fordult tanácsért.

Ezt a sugárzó emberséget vette észre Mátyás Ferenc is, Veres Péter műveit olvasva. Kereste a kapcsolatot. Személyesen szerette volna megismerni, de erre módja csak később adódott. Levelet írt hát a *Szabad Szó* szerkesztőségébe, és boldog új évet kívánt 1944 januárjában. Veres Péter reagált a levélre, és ettől kezdve több mint húsz éven át jöttek-mentek a levelek Küküllőkeménfalva és Balmazújváros meg Budapest között. Nem telt el olyan újesztendő vagy Péter-Pál nap, hogy Mátyás Feri bácsi hosszú levelet ne menesztett volna kedves ismerősének. Ezek a levelek nemcsak egyszerű jókívánságokat tartalmaztak, de komoly elméleti okoskodást is az irodalomról s a világ dolgairól. Ezt az is bizonyítja, hogy Veres Péter soha el nem mulasztotta válaszolni.

Mátyás Feri bácsi szereti a könyvet, gyűjti is, de Veres Péter műveit olyan becsben tartja, ami már szinte fetisizálás. Ez azzal magyarázható, hogy Feri bácsit Veres Péter tanította meg saját sorsán és osztálya, a parasztság sorsán gondolkodni. Megismerte önmagát mint embert, becsülni tanult korábban melőlőzött vagy alig észrevett dolgokat. Feri bácsiban a Nép és a Könyv találkozott. Ez volt a nagy álma Veres Péternek is. Hitte, hogy a könyv sok mindent tehet, még csodát is. A levelek egy része, sajnos, elkallódott. Tudtommal van belőle Sütő Andrásnál is. Egy részletes monográfia még számot tarthat ezekre a levelekre, amelyek Veres Péter nagyságát, emberségét bizonyítják.

Fazakas István

Mátyás Ferencnek
Küküllőkeménfalva

Kedves Ismeretlen barátom!

Nyugtázom, hogy a *Szabad Szón* keresztül küldött levele eljutott hozzám. Köszönöm a jókívánságait. Bárcsak jókívánságainktól fordulna a sorsunk, de sajnos ahhoz erő kell. Erő, becsület, tudás, elzántság, szenvedni tudás és sok minden, ami sok emberből hiányzik. És mégis lehetetlen, hogy ha jobbak és értelmesebbek a helyükön állnak, ne forduljon jobbra a nép sorsa. Nem is tudtam, hogy arra Erdély távoli sarkain is ismerik már a *Szabad Szót*. Régen hívnak Udvarhelyre, de oda még nem tudtam eljutni. Csíksban, Háromszéken már voltam, de ott is csak futólag. Brassóban meg fogoly voltam.

Baráti üdvözléssel
Veres Péter
Balmazújváros, Kadarc s u. 5.
1944. január 7.

Ez az első levél, amelyet Mátyás Ferenc kapott. Veres Péter e levele Sándor Dénes magyar szakos tanfelügyelő birtokában van Csíkszeredában.

Mátyás Ferenc úrnak
Küküllőkeménfalva

Kedves Ismeretlen barátom!

Megnyugtatom, hogy ápr. 7-ikéről írott levele eljutott hozzám. Persze, némi késéssel, csak Húsvét után, de a jó szó sohse késő.

Érdeklődését köszönöm, megvagyunk elég jól a mai világban. Nagyon szeszélyes a tavasz: vissza-visszajár a tél. Még Húsvét szombatján is havazott. Elkéztünk a vetéssel és most sok a dolog.

Öszinte üdvözlettel

Veres Péter

Bújváros, 1944. ápr. 13.

Mátyás Ferenc úrnak
Küküllőkeménfalva

Kedves Barátom!

Nyugtázom, hogy megtalált a levele. Köszönöm a megemlékezést. Az Alföld fásításának országos felügyelője vagyok ezidőszerint, ami nagy, nehéz és hosszú tervmunka. Emellett írok is. Két új könyvem van készen. Az egyik — elbeszélés kötet — januárban jelenik meg, a másik — regény — majd a nyáron vagy csak ősszel. Az elsőnek a címe: Próbátétel, a másodiké: Szolgaság. — Közben az idő telik, már 53 éves vagyok és unokáim is szaporodnak. Már hat unokám van és még lesz több is.

Jó munkát és szép életet kíván mindnyájuknak

Veres Péter

1950. jan. 10. Budapest
Sztálin út 110.

Mátyás Ferenc részére
Román Népköztársaság
Küküllő-Keménfalva, R. Odorhei

Kedves Barátom!

Csak nyugtázom a levelét, hogy megtalált. Budapest mellett élünk most is a fele családommal. A másik fele odahaza van Balmazújvároson, birkóznak a földdel, ezen a nehéz tavaszon-nyáron is. Olyan hűvös van itt még július derekán is, mint Udvarhelyen szokott lenni, ott is csak a Hargita tetején.

Új könyveimből, gondolom, még kevés jutott el a székely falukba. Nemrégiben itt járt Szemlér Ferenc brassói magyar író és Eugen Jebeleánu román író. Sokat beszélgettünk velük a magyar irodalomról is. Köszönöm a megemlékezést a családommal együtt.

Veres Péter, 1955. VII. 8.

Budapest, VI. Gorkij fasor 10.
Írószövetség, Magyarország

Mátyás Ferenc elvtársnak
Tárnovița

Kedves Barátom!

Csak futtában válaszolhatok. A könyveket nem tudom elküldeni, mert nem kaphatók. Csak az egy-két saját példányom van meg. Elfognak az én könyveim, mert a szükséghez képest kevés példányban jelennek meg. De ismétlem ott Udvarhelyen a magyar könyvesbolt útján is megrendelheti a fontosabb magyar könyveket. Aztán a nyíregyházi testvére útján innen is átküldetheti, de résen kell lenni, mikor jelenik meg. Most nincs egy se. A Számadás új kiadása volt az őszön és a Falusi Krónika új kiadása lesz a nyáron. A Balogh család története még nincsen kész.

Kopré József megvan. Éldegél és irdogál. A fenti címen írhat neki. Felebaráti üdvözléssel

Veres Péter

Budapest, 1956. jan. 25., VI. Bajza u. 18. Írószövetség

u.i. Személy szerint a földrengésből csak a rengést éreztük. Más bajunk nem lett.

Mátyás Ferenc részére
Küküllőkeménfalva

Kedves Barátom!

Sietek nyugtázni újévi levelét, csak most kaptam meg. Jól vagyunk. Szaporodnak az unokáim, most Karácsony előtt született a 12-ik. Margit lányomnak a 4-ik. Fiú, Sándornak hívják.

Más újság nincs. Nagy a hó, erős a tél itt is, de ott talán még erősebbek a hegyek között.

Közös ismerőseink, író barátaink mind jól vannak, már amennyire lehetnek ezekben a nehéz időkben.

Még egyszer köszönjük a megemlékezést és az újévi üdvözlést és minden jókat viszontkívánunk.

Veres Péter

Budapest, 1957. jan. 19.

Mátyás Ferenc részére
Küküllőkeménfalva

Kedves Barátom!

Nyugtázom a Péter-Pálra küldött levelét. Azért ilyen sokára, mert Balmazújvárosra küldte, ahol most a lányaimék laknak s időbe telt, amíg felküldték nekem.

Egyéb mondandóm nincs és minthogy megvagyunk úgy-ahogy, ahogy öregedő emberek szoktak lenni: kevés jó — sok rossz.

Az időjárás is minden esztendőben más: hol rossz, hol még rosszabb. Köszönjük a névnap megemlékezést és minden jót kívánunk mi is.

Veres Péter

Budapest, 1958. VII. 9.

II. Gárdonyi Géza út 60.

Mátyás Ferenc részére
Tárnovitza (Küküllőkeménfalva)

Kedves Barátom!

Nyugtázom a levelét és köszönöm a jókívánásokat. Megvagyunk túrhető egészségben a szokásos kisebb bajokkal, úgy ahogy ez már a korral is velejár.

Hogy a kérdésére is válaszoljak, a Balogh család harmadik kötete megjelent még 1957-ben. De nagyon kevés példányban és teljes csendben. Azt hiszem oda Magukhoz be se küldték. Most ez év tavaszán még márc. 21 előtt (az 1919-es Tanácsköztársaság és forradalom emlékére) talán újból megjelenik, ha igaz lesz.

A vitákat és az irodalmi támadásokat pedig elviseljük, amíg bírjuk. Ha az ember érzi, hogy igaza van, aránylag könnyen bírja. Nagyobb baj, hogy az idő eljár és csak ez az egy életünk van. Legalábbis az íráság szempontjából. Mert hogy a másvilágon is író legyek és ott is legyen egy külön Magyarország, azt már nagyon kétségesnek tartom. Anélkül pedig nem ér semmit, mert én csak ezen az egy nyelven tudok. Már még a románt is elfelejtettem, amit pedig odaát, ezelőtt 40 évvel már majdnem megtanultam. De hagyjuk a tréfát! Isten áldja meg magukat.

Veres Péter,

Budapest, 1959. I. 7.

II. Gárdonyi Géza út 60.
Magyarország

Mátyás Ferenc részére
Romania, Küküllőkeménfalva

Kedves Barátom!

Megkaptam a levelet, köszönöm. És köszönöm a jókívánságokat is és az elismerést is. A rádióbeszéd kéziratát azonban most nem küldhetem el, de majd ha Magyarországra jön, juttassa eszembe. Gondoskodom róla, hogy legyen róla tartalékpéldányom.

Gondolom, hogy a könyveim közül is nagyon kevés jutott el a maguk falujába. Itt se igen kapható egyik se. Pedig 1962-ben kettő jelent meg. Az egyik: „Tiszántúli történetek“ elbeszélések, a másik: „Olvasónapló“ ezek irodalmi értekezések és kritikai írások.

Baráti üdvözléssel
Veres Péter
Budapest, II.
Gárdonyi Géza út 60. Hongrie

ui. Szabó Pál is megvan, most lesz 70 éves.

Ezen a levelen nincs feltüntetve a dátum, és a postai bélyegzőből is nehéz ki-
venni a pontos kelteztést. Szabó Pál korának említése arra vall, hogy a levél 1963-
ban íródott. Ezt bizonyítja két könyvének megjelenési ideje is.

Mátyás Ferenc részére
Tirnovița

Kedves Barátom!

Nyugtázom az ápr. 10-i levlapját és az újévi levelét is. Megvagyunk úgy
ahogy, mindig-mindig öregebben. Most lábalgatok kifele a tavaszi influenzából és
légszűrűből.

Az idő még most se jó, bolondos ez az április a hosszú tél után.

Gondolom ott is így van.

Minden jót!

Üdvözetem az egész családnak

Veres Péter
Budapest, 1964. IV. 16.
II. Gárdonyi Géza út 60, Hongrie

Mátyás Ferenc
Tirnovița, Rai. Odorhei
Küküllőkeménfalva

Kedves Mátyás család!

Megkaptam és köszönöm a gazdag újévi köszöntő levelet. Ritka eset, hogy
egy családban a fiatalok is elfogadják és tartják a szüleik elveit, eszméit és er-
kölcseit.

Hogy a tényleges kérdésre is válaszoljak, gyermekünk 4 élő van: Péter, Ju-
liánna, István, Margit, az ötödik, Sándor a háború áldozata lett 1944 őszén, amint
meg is írtam a Számadás folytatásában, Az ország útján című könyvemben, ami
1965 könyvhetére jelent meg. Sajnos oda nem igen került belőle egy se. A másiktól,
az Évek során címűből se, ami meg 1965 őszén jelent meg. Persze nem tavaly
írtam én ezeket, évek munkája van bennük.

Hogy a levélben jelzett lappcsere lehetséges-e, azt én nem tudom. Az Igaz Szó
jár ide, meg lehet venni az újságbódékban is [...]

Még egy kérdésre: az unokák száma nem fér ide. 13-an élnek. A legkisebb
Gábor 2 éves, a legnagyobb Lajos már 23 és nős. Van aztán Margit 3, Zsuzsi 1,
Erzsi is egy, a többi fiú. Jani, Sanyi, Péter stb.

Üdvözléssel
Veres Péter
Budapest, II. Gárdonyi Géza út 60, Hongrie

Mátyás Ferenc
Tirnovița, Küküllőkeményfalva

Kedves Mátyás Ferenc és Mátyás család!

Köszönöm a megemlékezést. Én nem hallottam, mit mondtak rólam. Nem is tudom, milyen műsorban volt. De mindegy, úgyse győzők mindent számontartani. A könyv, amelyikről szó lehetett, nyilván a „Való világ”. Válogatott novellákból, 35 év terméséből egy testes kötet. 740 oldal. [...]

Hogy meddig bírjuk, azt csak a Jóisten tudhatja, mert 70-be fordultam én is, Áron pedig — Tamási — a maguk kedves földije: halott! Tegnap délután jelentték. Jövő héten temetik. Régóta beteg.

Én még vagyok, vagyogatok, mikor hogy. Öregszem és fáradok. Igaz, a lélek ég, a gondok nem keveskednek, de az idő nem áll meg felettem.

Ez így van és nem tehetünk ellene semmit. Csak igaz utódaink legyenek. Nemcsak gyermekekben, hanem írókban is. Mégegyszer köszönöm a megemlékezést.

Felebaráti üdvözléssel

Veres Péter

Budapest, II. Gárdonyi Géza u. 60., Hongrie

A levél 1966-ból való.

Mátyás Ferenc részére
Tirnovița, Küküllőkeményfalva

Kedves Mátyás család!

Bizony nehezen és sokára jutok hozzá, hogy megköszönjem a kedves leveleket és jókívánságaikat. Ennek a 70 évnek az ürügyén olyan levéláradat zúdult az asztalomra, hogy már a második hete egyebet se csinállok, mint hogy legalább a fontosabbakra válaszolok. Persze csak úgy futólag, de amelyik választ kíván, azt nem hagyhatom szó nélkül.

Ha már benne vagyok, hadd mondjam meg, hogy az említett könyv, a Szegények szerelme most újra megjelent a másik két kötettel együtt, mint A Balogh család története. Majdnem 1500 oldal, de egy kötetben bibliapapíron. Most már az ára is kevesebb: 92 helyett csak 62 forint. De még így is drága egy szegény munkásembernek. Azonban az én könyveimet mindet drágán adják.

[...] Péter fiam nevében is mégegyszer köszönjük a levelet és a jókívánságaikat.

1967. I. 18.

Veres Péter

Budapest, II. Gárdonyi Géza u. 60.

Hongrie

József Attila-dalok Kolozsvárott 1938-ban

Ottó Ferenc, József Attila zeneszerzője (*Altató, Lassan tűnődve* stb.) a költő életének legfőbb tanúi közé tartozik. József Attiláról szóló munkájának több részletét már közreadta (*Alföld, Jelenkor, Kortárs*), számos fejezete azonban még megjelésre vár. Előre kell bocsátanunk, hogy ezek a részletek nemcsak hogy nem „deheroizálják” a nagy költő emlékét, ellenkezőleg: újabb s értékes vonásokkal gazdagítják majd, amiképpen Fábíán Dánielnek József Attiláról szóló, most megjelent könyve ugyancsak jelentős vonásokkal járult hozzá a költő teljesebb megismeréséhez. Ottó Ferencsel kapcsolatban kevesen tudják, hogy elsőnek zenésített meg József Attila-verset, s mindjárt olyan sikerrel, hogy már 1936-ban és 1937-ben többfelé előadták. A megzenésítés híre — Ottó neve nélkül — Kolozsvárra is elért, amit bizonyít a költő Brassai Viktornak a budapesti *Szép Szó* szerkesztőségéhez

írt levele. 1937. december 16-án kelt a levél, írója a kolozsvári munkás-kultúrkörben a József Attila életművét bemutató emlékesten akarta előadni a költő néhány megzenésített versét. Brassai azt hitte, hogy József Attila verseit Reinitz Béla zenésítette meg, mint Ady verseit is, s ennek kottáit kéri a szerkesztőségtől:

Kolozsvár, 1937. dec. 16.

Igen tisztelt Szerkesztőség.

Az itteni munkás-kultúrkör keretében egy József Attila-emlékestet szeretnénk tartani, lukratív cél nélkül, hogy a munkásság és humanizmus költőjének életét és művét ismertessük az itteni munkássággal és haladó polgársággal. Ismertető előadáson, egyéni- és kóruszavalatokon kívül szeretnénk néhány zeneszámot is előadni. Úgy tudjuk, hogy Reinitz Béla megzenésítette József Attila pár versét. Kérjük, szíveskedjenek — ha módjukban áll — egy-két kottát elküldeni az alábbi címre:

Dr. Becski Irén, Cluj (Románia).
Str. Elisabeta nr. 25.

Várjuk mielőbbi szíves küldeményüket, hogy a januárra tervezett est-re idejében elkészülhessünk.

Üdvözlettel
Brassai Viktor

A *Szép Szó* szerkesztősége jól ismerte Ottó Ferencet, Ignotus Pál a levelet hozzá továbbította, e sorok kíséretében:

SZÉP SZÓ

Szerkesztőség
Kiadóhivatal

Budapest, 1937. december 22.
V. Vilmos császár-út 28.

Nagyságos

Ottó Ferenc zeneszerző úrnak.
Budapest.

Kedves Barátunk!

Mellékelten küldjük ezt a levelet azzal a kéréssel, hogy sürgősen szíveskedjél elintézni a kolozsváriak kérését, s az elintézésről bennünket szíveskedjél értesíteni. Hálás köszönettel és szívélyes üdvözlettel

Ignotus Pál

Ottó éppen akkor készítette elő 1938 februárjára a József Attila-emlékestet, s az annak műsorára kitűzött megzenésített darabjait küldte el Kolozsvárra, a következő sorokkal köszönve meg a *Szép Szónak* a közvetítést:

Köszönöm, hogy rám gondoltatok. Elküldöm a „Lassan, tűnődve...“ és az „Altató“ című dalaimat, valamint a „Favágó“ című 3 szolamú férfikaromat, amely a mi februári emlékestünkön is szerepelni fog.
1937. dec. 23-án.

Ottó Ferenc

Ottó Ferenc följegyzései között nem található adat arra nézve, előadták-e a küldött darabokat Kolozsvárott, s milyen sikerrel. Vagy ha nem, milyen akadályok gördültek az előadás útjába.

SZIJ REZSŐ

30 év telt el az RKP 1945-ös konferenciája óta

A napjainkban elért kimagasló eredmények jegyében emlékezünk a Román Kommunista Párt 1945. évi októberi országos konferenciájára, a kommunisták felszabadulás utáni első nagy jelentőségű fórumára.

Az országos konferencia olyan időszakban végezte munkálatait, amikor az antifasiszta háború befejezése után az ország legégetőbb feladata az volt, hogy kijusson a nehéz gazdasági helyzetből, amelybe a háború pusztításai sodortak, megkezdje az ipar, közlekedés, mezőgazdaság helyreállítását, biztosítsa a továbblépést. „Rövid idővel a háború befejezése után, az 1945. évi országos konferencián — hangsúlyozza Nicolae Ceausescu elvtárs —, a párt ismertette az ország gazdasági újjáépítését célzó programjának fő irányait, valamint azokat a módokat, amelyek Románia alapvető gazdasági és társadalmi problémáinak távlati megoldására vonatkoztak.” (Nicolae Ceausescu: *Románia a szocialista építés kiteljesítése útján*. Bukarest, 1968. II. 500.)

A konferencia a párt felelősségének tudatában, a hazai realitások számbavétele, elemzése alapján kijelölte az azonnali és távlati feladatokat; ezek sikeres teljesítésétől függött az ország gazdasági felemelkedése, társadalmunk előrehaladása.

A politikai jelentés, amelyet Gheorghe Gheorghiu-Dej terjesztett elő, miután felvázolta a nemzetközi helyzetet, a párt történetét s a létezése óta eltelt időszak forradalmi harcában elért eredmények mérlegét, érdeklődése középpontjába az ország gazdasági életének elemzését, helyreállításának és további fejlődésének kérdéseit állította. Megmutatta a háborútól lerombolt nemzetgazdaság újjáépítésének útjait: a háborús termelés átállítása békés célokra, a szállítás helyreállítása, a földreform befejezése, az ország zilált pénzügyeinek rendezése, gépkölcsönző központok szervezése és fejlesztése a mezőgazdasági termelés növelése érdekében, a városi és falusi dolgozók létfeltételeinek javítása, a hitel- és bankügyek, valamint az ipari termelés állami ellenőrzése.

Az országos konferencia, amidőn a munkásosztály és szövetségese, a dolgozó parasztság, az egész nemzet feladatául tüzte ki a háború által tönkretett gazdasági élet helyreállítását és annak további erőteljes fejlesztését, hangsúlyozta, hogy az általános haladás és a nemzeti függetlenség biztosításának egyedüli útja: az ország iparosítása. „Államunk fejlődése egyenes, és szoros kapcsolatban áll az iparosítás előrehaladásával — mutat rá a jelentés —, az állam ipari erejétől függ nagymértékben államunk függetlensége is.” (Gheorghe Gheorghiu-Dej: *Cikkek és beszédek*. Bukarest, 1955. 63.) Az iparosítás alapvető fontosságát és szükségességét hangoztatva, a konferencia rámutatott arra is, hogy az iparosításon belül a nehéziparnak kell elsődleges szerepet játszania. A nehézipar fejlesztése útján válik lehetővé az ország természeti kincseinek teljes és ésszerű felhasználása, a gazdaságilag elmaradott vidékek fejlesztése; csak a fejlett nehézipar alapján fejlődhetnek tovább más iparágak, és létesülhetnek újak, emelhető a mezőgazdaság műszaki színvonala, válhat valóra a kisparaszti gazdaságok fokozatos áttérése a nagyüzemi termelésre, a korszerű, gépesített mezőgazdálkodásra. A nehézipar és a vele kapcsolatos feladatok meghatározásán kívül a konferencia figyelmet fordított a többi iparág s a gazdasági és társadalmi élet más tevékenységi területeinek megfelelő fejlesztésére is. Az ország gazdag természeti kincseinek ésszerű felhasználásán alapuló, elegendő munkaerővel és tartalékkal rendelkező iparosítási program leleplezte és szétzúzta azokat a maradi és ellenséges elméleteket és irányzatokat, amelyek szerint Románia kifejezetten mezőgazdasági ország kellett volna hogy maradjon. Ugyanakkor, a gazdasági, társadalmi és kulturális élet általános

fellendítése érdekében az országos konferencia fontos távlati feladatként határozta meg az ország villamosítását mint az iparosítás lényeges feltételét.

Politikai téren fő feladatként a népi demokratikus rendszer erősítését és fejlesztését tűzte ki, amely alapvető feltétele volt a nemzetgazdaság újjáépítésére és hatványozott fejlesztésére vonatkozó program teljesítésének, az ország szuverenitása és függetlensége biztosításának. Ez megkövetelte a munkásosztály akcióegységének, a munkásosztály és a dolgozó parasztság szövetségének, a román nép és az együttélő nemzetiségek testvériségének szüntelen erősítését. Ennek érdekében a konferencia országunk kommunistái tevékenységének középpontjába állította a párt politikai, ideológiai és szervezeti egységének további erősítését, az 1944. május 1-én a két munkáspárt között létrejött munkásegységfront szüntelen szilárdítását és végül a munkásosztály egysége megeremtését. E kérdésben hozott határozata leszögezte, hogy a munkásosztály akcióegysége vezetett a fasiszta iga lerázásához, a felszabadulás utáni forradalmi sikerek eléréséhez, köztük az első demokratikus kormány megalakításához, és hogy ez az egység a demokrácia és a béke alappillére kell hogy legyen. Továbbá: az egységes munkáspárt létrehozása jelentősen növeli majd a munkásosztály politikai befolyását a tömegekre, megerősíti az összes demokratikus erők hadállásait, és lényeges követelménye annak, hogy a munkásosztály maradéktalanul teljesítse nagyszerű forradalmi küldetését, a társadalomban rá háruló történelmi szerepet: hogy az egész nemzet vezetőereje legyen.

A konferencia munkálataiban fontos helyet foglalt el a munkás-paraszt szövetség, valamint a román nép és a vele együttélő nemzetiségek testvérisége állandó szilárdításának kérdése is, hangsúlyozva, hogy ez egyik alapfeltétele a szabad, demokratikus és független Románia megerősödésének és fejlődésének.

A Román Kommunista Párt, amely a legkövetkezőekben és leghatározottabban harcolt egy gazdaságilag erős Románia megeremtéséért, a legfontosabb politikai erőnek bizonyult a demokratikus kormány gazdasági és politikai tevékenységének szorgalmazása terén. A kommunista pártnak az ország gazdasági újjáépítésében és fejlesztésében játszott vezető szerepét illetően az országos konferencia hangsúlyozta: „Pártunk feladata, hogy egymemberként sorakozzék fel a cél megvalósítása érdekében, és hogy hajtőerejévé válják ennek az akciónak, amelyhez csak azok nem csatlakoznak, akik nem öhajtják az ország fellendítését.” (*A Román Kommunista Párt Országos Konferenciája. A Központi Bizottság politikai jelentése. 1946. 68.*)

A fentiek mellett az országos konferencia igen jelentős érdeme az a tény, hogy megvitatta és elfogadta a Román Kommunista Párt Szervezeti Szabályzatát, amely a párt végső céljaként a szocializmus és a kommunizmus felépítését jelölte meg, s meghatározta a párt felépítését, tagjainak kötelezettségeit és jogait. Az új típusú párt lenini elvein alapuló Szervezeti Szabályzat ugyanakkor megkülönböztetett figyelmet fordított a párt megerősítésére, sorainak egységére. Munkálatai befejezéseként megválasztotta a Román Kommunista Párt új Központi Bizottságát.

A megvitattott kérdések jelentőségét és a hozott határozatokat tekintve az országos konferencia rendkívüli fontosságú helyet foglal el pártunk történetében. Határozatainak tartalmát és természetét illetően teljesítette egy kongresszus fő feladatait és funkcióit. A következő időszakban a párt az országos konferencia útmutatásai alapján fejtette ki egész tevékenységét, amelynek eredményeként siker koronázta a polgári demokratikus forradalom kiteljesítéséért és a forradalom második szakaszára, a szocialista szakaszra való áttéréséért folytatott harcot. A Román Kommunista Párt Programja méltán emeli ki a három évtizeddel ezelőtt lezajlott országos konferencia jelentőségét, amidőn hangsúlyozza: „A konferencia határozatainak megkülönböztetett jelentőségük volt az elkövetkező nagy osztálycsaták sikeres kibontakozásában, a hazai mélyreható forradalmi és demokratikus átalakítások végrehajtásában.”

Az eredményekben, újabb és újabb megvalósításokban gazdag szocialista jelenünkben kiinduló emlékezőseink szála három évtizedre nyúlnak vissza. E három évtizedet a dolgozó tömegeknek a hatalomért és a szocializmus építéséért folytatott hősi erőfeszítései, mélyreható forradalmi átalakulások töltik meg elévülhetetlen történelmi jelentőségű tartalommal, s meggyőző erővel domborítják ki a Román Kommunista Párt politikájának igazát, a pártnak azt a képességét, hogy sikerrel töltötte és tölti be az egész nemzet vezetőerejének szerepét, azt a szerepet, amely megnyilvánult a hatalomért, társadalmunk demokratizálásáért, a forradalmi átalakításért, a szocialista rendszer megeremtéséért vívott harcban, és nyilvánul meg egyre sokrétűbben és gazdagabban napjainkban, a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építésének művében.

Az országos konferencia óta eltelt három évtized alatt az akkori, gazdaságilag elmaradott Románia lendületesen fejlődő szocialista állammá lett. A tegnapi és mai eredmények biztosítják holnapi lépteinket annak a programnak a megvalósítása útján, amelyet a XI. kongresszus dolgozott ki.

Fodor László

A szabadoktatás kezdetei Temesvárott

Napjaink művelődési életének fontos tényezői az országszerte működő szabadegyetemek. Temesvárott, mint több más városban is, a Szocialista Művelődési és Nevelési Bizottság — karöltve a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának megyei bizottságával — e közművelődési intézmény keretében magyar tagozatot is tart fenn, mely enciklopédikus jellegével alkalmas arra, hogy a legkülönbözőbb érdeklődési körű hallgatóságot vonzza.

A temesvári szabadegyetem magyar tagozata mintegy háromnegyed századra visszanyúló hagyományt fejleszt tovább. A hetvenöt évvel ezelőtti kezdeményezés országos viszonylatban is úttörő volt; a korabeli tudósítások kiemelik, hogy Erdély és a Bánság területén Temesvárott nyílt először szabadlíceum, s ez ugyanakkor fejlődött szabadegyetemmé, amikor Válenii de Muntéban Nicolae Iorga lerakta a színvonalas szabadoktatás alapjait.

Szabadlíceum és szabadegyetem

A temesvári Szabad Líceum előadásai abból a közművelődési előadásorozatból nőttek ki, amelyet a múlt század végén a helybeli középiskolai tanárok kezdeményeztek. 1898. január 20-án megalakult a temesvári tanárok köre, és már a következő hónapban nyilvánosságra hozta azt az elhatározását, hogy „a város intelligens közönsége számára irodalmi színvonalon álló nyilvános felolvasásokat rendez”. (Megjegyzem, hogy a temesvári Arany János Társaság csak 1903-ban jött létre.)

Az első felolvasásra 1898. február 27-én került sor a megyeháza dísztermében: Byron költészetét ismertette az előadó. Rövid időközökben Petőfi fantáziájáról, majd a közelgő huszadik század asszonyáról hangzott el felolvasás, 1898-ban összesen öt, 1899-ben pedig újabb hét ülésre került sor, s rendszerint zenezámok is szerepeltek a műsoron. A közönségsiker arra indította a tanári kört, hogy más értelmiségiek bevonásával egy átfogóbb közművelődési intézmény, a Szabad Líceum megalapítását kezdeményezze.

1899. november 5-én jelent meg a sajtóban a Szabad Líceum létesítéséről szóló bejelentés. Célja „Temesvár művelt közönsége számára oly állandó találkozó helyet teremteni, ahol a tudomány, irodalom és művészet egyes közérdekű kérdéseiről, valamint egyéb aktuális témákról hozzáértő előadók élvezetes és tanulságos előadásokat tartanak, másrészt pedig az intézménynek a dologi kiadások után esetleg fennmaradó jövedelmét a tanárok szegény özvegyeit és árváit segélyező országos alpnak juttatni“. A Szabad Líceum tehát nem volt ingyenes; a látogatók szerény díjat fizettek, amiből a Szabad Líceum a tanári segélyegyletnek juttatott bizonyos összeget, alapítványt létesített bánsági tanárfiúk főiskolai taníttatására stb.

Az első híradás után a sajtó részletesebb ismertetést közölt a Szabad Liceumról („szabadnak mondják, mert egyáltalán nincs kötelezettség hallgató és előadó közt, szabad, mert minden érdeklődő részt vehet benne“), felhívta a közönséget a beiratkozásra, és közölte az előadások programját, amelyben két nyelv- és irodalomtudományi, egy szociológiai, két pszichológiai, három jogi-államtudományi, három történelmi, két közgazdasági, két földrajzi-csillagászati, három fizikai-kémiai és egy egészségügyi előadás szerepelt. A felhívásnak megvolt az eredménye: 1899. november 20-án telt ház előtt zajlott le a Szabad Líceum megnyitása — Szabolcska Mihály előadásával a magyar líra történetéről. Az érdeklődés a továbbiakban is változatlan maradt: az évad végéig több mint 280 bérleti és egyes elő-

adásra szóló jegy kelt el. Az előadásokat helybeli tanárok, ügyvédek, bírák, orvosok, hivatalnokok, papok és mérnökök tartották, s nem egy esetben a tudományos és művészeti élet köréből meghívott tekintélyes személyiségek (Beöthy Zsolt, Alexander Bernát, Cholnoky Jenő, Konkoly-Thege Miklós, Téglás Gábor, Roska Márton, Nyáry Sándor, Feszty Árpád, Ligeti Miklós és mások).

A Szabad Líceum hallgatósága általában a város közép- és felsőfokú műveltséggel rendelkező rétegéből került ki. A tanári kör szociális kérdések iránt különösen fogékony elnöke, Bergmann Ágost felvetette azt a gondolatot, hogy meg kellene nyerni a munkásságot is. Indítvány nyomán 1904—1905 folyamán került sor néhány ingyenes előadásra a műveltebb munkások és iparosok számára. A kezdeményezésnek azonban kevés volt a sikere, mert a szervezett munkásság távol maradt. Bergmann ebből azt a következtetést vonta le, hogy a munkásság érdeklődési körébe vágó szociális kérdéseket kellene tárgyalni (tudományos alapon), s a tanári kör között ezt az elgondolást a szociáldemokrata szakszervezetek vezetésével, mely ilyen feltételek között szívesen beleegyezett, hogy a Szabad Líceum *népliceumi* osztálya a szervezett munkásság számára is rendezzen előadásokat. 1905. december 3-án kezdődött a népliceumi osztály előadásorozata Kunfi Zsigmondnak *A munkásság és a tudomány* című felolvasásával. A hallgatóság ezentúl vasárnaponként a munkásszövetségek helyiségeiben gyűlt össze, s gyakran közreműködött a Typographia Dalegylet és az 1906-ban létesült Munkáskör dalosztálya. A legaktívabb előadó Kunfi Zsigmond és Vértes Adolf szociológus volt. Az összejövetel iránt óriási érdeklődés nyilvánult meg: az előadásokon általában 300-500 főnyi hallgatóság jelent meg.

Bergmann Ágost indítványára 1905-ben két újítást vezettek be: a *sorozatos előadásokat*, hogy egy-egy tudományág kisebb egészét a lehető teljességgel ismertethessék, és a *zenetörténeti hangversenyeket*, amelyek keretében egy-egy nagy zeneszerző vagy zenei irányzat (Beethoven, Mozart, Liszt, Mendelssohn, Erkel, Wagner és mások, illetve kuruc zene, Petőfi-dalok, modern zenei törekvések stb.) jellemző műveit mutatták be. Ilyen előadást kettőt tartottak évadonként a Vigadóban; a hangversenyekre özlönyt a közönség. Az újítások meghozták gyümölcsüket: ezentúl a liceumi előadások átlag 300, a zenetörténetiek pedig 500 főnyi közönséget vonzottak, és nagy hangversenyt meg kellett ismételni.

Az előadásorozatok egyesek véleménye szerint már *népszerű főiskola* jellegű adtak a Szabad Líceumnak — azzal a fenntartással, hogy a közönségigény miatt a szórakoztató elemről egyelőre nem mondhatott le. De a tisztán tudományos szabadtanítás megteremtésére valóban megvolt a törekvés, s ez fokozatosan meg is valósult. 1910-ben — miután jó néhány egyetemi tanár rendszeres közreműködését biztosította — a Szabad Líceum meghirdette a szabadegyetemi előadásokat. Ezeket 1910. november 26-án nyitotta meg Schneller István kolozsvári professzor a személyiség neveléséről tartott értekezésével. Schneller meghívására nem utolsósorban azért került sor, mert egyike volt azoknak, akik a szabadegyetem eszméjét felkarolták; annak jelentőségére *Pedagógiai dolgozatok* című munkájában (1900) oly eredménnyel mutatott rá, hogy tervei alapján 1902-ben kormányrendelet szervezte meg a szabadegyetemet, szorgalmazván az ún. Népszerű Főiskola-tanfolyamok létrehozását.

Az 1911—1912. évi három, egyenként 4—4 előadást felölelő ciklus főleg hűmán tárgyú volt, 1912—1913-ban viszont a súlypont a természettudományokra to-
lódott át, 1913—1914 első félévében az ember állt az előadások középpontjában; a Szabad Líceum és a Szabad Egyetem működésének az első világháború kitérése vetett véget.

Népliceum, polgári líceum

Alig kezdte meg tevékenységét a Szabad Líceum, amikor 1899. november 25-én *Szabad Líceumot a népnek!* címmel felhívás jelent meg a temesvári sajtóban Mező Dániel Temesvár-gyárvárosi tanító tollából, aki — a tanítóság bevonásával — a kültekli munkáskép számára is hasonló művelődési intézmény létrehozását sürgette. Mint a nép ismerője, felhívta a figyelmet arra, hogy az egyszerű ember húzódozik onnan, ahol neki fel akarnak olvasni, s csak oda megy szívesen, ahol ő is beszélhet, kérdezhet s feleletet is kap, ahol a felvetett kérdések megoldása „társaságban, beszélgetésszerűen megy végbe” — írja cikkében.

A felhívás címzettjének a temesvári Nemzeti Szövetség tekintette magát; 1898. október 18-án történt megalakulása óta már számos népművelési előadást szervezett, de ötletszerűen; most a Mező-féle felhívás után megbízta ügyvezető

választmányát, tanulmányozza a népnevelő munka rendszerbe foglalásának kérését. 1900. december 6-án pontosan körülhatárolt keretbe foglalták a teendőket. Főlkérték Mező Dániel tanítót, hogy a Gyárvárosban, Pánczél Lajos tanítót pedig, aki néhány társával már 1895 óta foglalkozott iskolán kívüli népműveléssel, hogy a Józsefvárosban a munkások részére előadássorozatot vezessen. Közreműködésére sikerült a városi értelmiség legjobbjait, valamint a dalegyleteket is megnyerni. Többek között a babonákról, elemi jogismeretekről, világföldrajzról, történelemről, a szabadságharc eseményeiről, Arany *Toldijáról*, Petőfi *János vitézéről*, a kínaiakról szóltak. A két városrészben felváltva került sor az előadásokra, egy-egy évadban mintegy 32-re. A gyárvárosi hallgatóság főleg kubikosokból (zömben a szegedi árvízkatasztrófa után telepedtek meg Temesvárott), a józsefvárosi pedig napszámósokból állt.

Az előadások nagy tömegeket vonzottak. A Gyárvárosban az iskola hamarosan szűknek bizonyult, ezért a város 1903-ban bérelt helyiségben (Széna tér 16.) Munkásotthont hozott létre — teremmel; itt működött Mező Dániel vezetése alatt az 1902-ben szervezett népkönyvtár is, és itt tartották, mintegy 200—300 főnyi hallgatóság előtt, az előadásokat.

1905-ben a tanári kör Bergmann Ágost ösztönzésére egyesítette erőfeszítéseit a Nemzeti Szövetség és a városi vezetőség ama törekvésével, hogy a lakosság minden rétegét bevonják az ismeretszerzés körébe. Ennek érdekében a Szabad Líceum gondoskodott arról, hogy a Kereskedői Alkalmazottak Egyesülete, valamint a józsefvárosi Ifjúsági Egyesület rendszeresen előadókhöz jusson, beszervezte a művelődési munka körébe a vasúti munkások nagy részét, ugyanakkor nagymértékben újjászervezte a Mező és Pánczél vezette kurzusokat is. Ennek folytán 1905—1906-ban a város hat pontján folyt a „néplíceum“-nak vagy „munkáslíceum“-nak nevezett keretben a népnevelő munka.

Ugyancsak 1905-től a Szabad Líceum a Józsefvárosban a polgárság számára is rendezett előadásokat, amelyek műsorán zeneszámok és szavalatok is szerepeltek. Ez volt a „polgári líceum“. 1905—1906-ban az összes közművelődési előadások száma megközelítette a 130-at; ez olyan eredmény volt, amilyennel egyetlen város sem dicsekedhetett akkortájt.

1907-ben újabb előrelépésre került sor. A Nemzeti Szövetség megbízásából Mező Dániel hét vidéki községben (Székelykeve, Vadászerdő, Végvár, Majláthfalva, Újmosnica, Medves, Giroda) szervezett néplíceumot. Amikor a sajtó ezt hírül adta, a rékási tantestület jelentette, hogy ott már korábban indítottak közművelődési előadássorozatot; 1910-ben Szakálházán, Szabadfaluban, Csernán és Szinérzegen is kezdődtek népi gazdasági előadások, 1912-ben pedig Újszentesen alakult falusi szabadlíceum.

Népakadémia, munkásgimnázium

A néplíceumok, amelyeknek sikerült a temesvári földmunkásokat, napszámósokat, kereskedői alkalmazottakat, vasúti munkásokat és az ifjúságot magukhoz vonzaniuk, csak kis mértékben tudták bevonni a népművelésbe a nagyszámú gyári munkást. E réteggel a Szabad Líceum foglalkozott ugyan, de a feladatok meghaladták lehetőségeit; előadásai nem igazodhattak a munkásság igen különböző képzettségi színvonalához, másrészt, mivel nem fűződtek összefüggő tanfolyamokká, nem pótolhatták a munkásság előmenetele szempontjából oly fontos iskolai oktatást, illetve végzettséget. Ennek a feladatnak a megoldására hazánk első jogsegély-egylete, az 1904. november 6-án alakult Népiroda-Egylet vállalkozott, amikor 1908. október 15-én létrehozta a Népakadémiát. Ez előkészítő, középső és felső tanfolyamra tagozódott, tehát szerkezetében felismerhető az elemi, közép- és felsőfokú oktatással való párhuzam.

Az első esztendőben a közép- és felsőfokú tanfolyam programjában egészség-tani, illetve jogtudományi súlypontú különálló előadások szerepeltek, de a második évben a vezetőség az Uránia tudományos egyesülettel történt megegyezés folytán a középső tanfolyamot munkásgimnáziummá alakította át. Főlépítése a következő volt:

- egy előkészítő tanfolyamon a magyarul nem tudók elemi iskolai végzettséget szerezhettek;
- a fokozatosan kiépülő munkásgimnázium heti 13 órás tanfolyamai a közepiskola alsó osztályainak elvégzését tették lehetővé;
- a vasárnaponként tartott összejövetelek különböző előadásokat öleltek fel, s oly nagy volt irántuk az érdeklődés, hogy a Népakadémia 1909-ben minden városrészre kiterjesztette az előadásokat.

A kurzusok ingyenesek voltak, mindössze a munkásgimnáziumban kellett a német vagy francia nyelvórákért tandíjat fizetni. A hallgatóságnak rendelkezésére állt a Népiroda-Egylet könyvtára. Az előadások elemi iskolai helyiségekben, a tanítóképzőben vagy a zeneiskolában folytak. A munkásgimnázium látogatottságáról van egy-két adatunk: 1910—1911-ben 195 tag iratkozott be, 1915—1916-ban pedig 60.

A fentiekből kitűnik, hogy Temesvárott az ismeretterjesztés különböző intézmények keretében párhuzamosan folyt. Tevékenységük egybehangolására 1910-ben megalakult a Temesvári és Temesvármegyei Szabadoktatásügyi Bizottság.

E fórumok tevékenységének voltak olyan jellemzői, melyek korunknak is eszményei, s munkájukban kimutathatók oly előremutató elemek, melyeket joggal sorolhatunk haladó hagyományaink közé.

Az a magasfokú hivatástudat, amellyel a város értelmiségi rétege, különösen a tanári kar tehetségét a közművelődés szolgálatába állította, példamutató. Hasonlóképpen minden elismerést megérdemel az az állhatatosság, amellyel egy Mező Dániel vagy Bergmann Ágost a szabadoktatás demokratizálására törekedett. Ennek eredménye volt a népművelő munka decentralizálása, kihelyezése minden városrészbbe; az előadók tehát nem várták el, hogy a művelődésre vágyók jöjjenek hozzájuk, hanem ők mentek a nép közé, a kültekli munkásotthonba, vagy a vasutasok és szeszgyáriak munkahelyére. Tevékenységük hatékonyságát növelte az előadások különböző szintre tagolása a hallgatók előképzettsége szerint.

Megtörténtek a kezdő lépések abba az irányba is, hogy a hallgatókat praktikus ismeretekkel vértézzék fel. A kubikosoknak mérési módszerekről és népszerű régészetről közöltek ismereteket; az iparosok gyakorlati mértant, a vasutasok számtant tanultak, a munkásgimnázium tárgyai között pedig könyvvitel, gyors- és gépírás, elsősegélynyújtás is szerepelt. Szemléltetőeszközök, vetítógép igénybevétele természetes volt. Igyekeztek továbbá az időszerű kérdéseket is megvilágítani. Az angol—búr háború idején Dél-Afrikáról, a messinai földrengés idején a tűzhányókról, a belpolitikai küzdelmek alkalmával a választójogról és a sztrájk-ról, a Balkán-háborúk éveiben a szandzsákról hangzott el előadás stb. Különös jelentőséget szenteltek a helyi problémáknak; ezek felvetésében Teibisz Károly, a Liceum védnöke járt elől: a város fejlesztéséről értekezett. Temesvár gazdaságstatisztikájáról szóló expozéja ma is forrásértékű.

A szabadoktatási intézmények az együttélő nemzetiségek kölcsönös megbecsülésének jegyében fejtették ki működésüket. A román dalárda közreműködése gyakori volt (magyar dalokkal is); Putnoky Miklós lugosi főgimnáziumi igazgató 1900-ban *Román költészet a XIX. században* címmel tartott temesvári és vidéki előadásai nagy érdeklődést váltottak ki; saját fordításában Alecsandri-verseket is bemutatott. Lovas Imre, a Szabad Liceum titkára 1906-ban német előadások tartását indítványozta; Mező Dániel, amikor Medvesen beszélt a népnek, a román hallgatóságnak románul is kifejtette előadása tárgyát, az V. kerületi Népakadémia megnyitó előadásán Remus Agliceriu tanító románul beszélt.

Az előadásokon érvényesült a szabad véleménynyilvánítás joga. Amikor 1899-ben a materialista világnézetű dr. Szigeti Henrik törvényszéki orvos azzal fejezte be az agy működéséről szóló előadását, hogy „nincs halhatatlanság, nincs másvilág”, a Szabolcska Mihály vezette klerikális körök tiltakozásával szemben nemcsak Tóth Béla író emelt szót a *Pesti Hírlap* hasábjain a szólásszabadság mellett, de nem helyezkedett más álláspontra a tanári kör sem, melynek felfogását Berkeszi István fejezte ki nyilvánosan: „A Szabad Liceum azért alakult, hogy a tudományok és ismeretek mindennemű ágával foglalkozzék, és a tudományok mezején mindenki szabadon hirdethesse a maga meggyőződését. (Éljenezés) A Szabad Liceum nem korlátozhat senkit előadásában...” Egyébként dr. Szigeti maradt a szabadoktatás egyik legtevékenyebb tagja, amiből levonhatjuk a következtetést, hogy a materializmus és az idealizmus emez összecsapásából az előbbi nem került ki vesztesként.

Büchl Antal

Termelés és kutatás egy iskolai mezőgazdasági szövetkezetben

A szocialista társadalomra jellemző új embertípus munka iránti magatartását jól megszervezett, következetesen irányított, ellenőrzött munkával kell megalapozni. Az iskolának bizonyítania kell, hogy lépést tart a korszerű termeléssel, és képes megfelelő pályák felé irányítani az ifjúságot.

Az iskolai *mezőgazdasági oktatás* fő feladata — a fentiek keretében — megtanítani a tanulókat megfigyelni, kísérletezni, következtetéseket levonni és azokat a termelésben alkalmazni, továbbá úgy felkészíteni őket elméleti és gyakorlati ismeretekkel, hogy készek legyenek a korszerűen fejlődő mezőgazdaságban elfogadni és alkotó módon felhasználni az újat. A jelzett feladatokat az *általános iskola* több területen és változatos formában láthatja el:

— a tantervi anyag elsajátításával elméleti és gyakorlati foglalkozások keretében (osztályban, laboratóriumban, gyakorlókertben, üzemlátogatáson stb.);

— köri tevékenységben, ahol biztosíthatja a tanulók differenciált foglalkoztatását, érdeklődésüknek megfelelően;

— a termelőmunka és az elméleti ismeretek összekapcsolása érdekében szervezett iskolai mezőgazdasági termelőszövetkezetek keretében.

A felsorolt tevékenységi formák dialektikusan összefüggnek, és megvalósításuk sokoldalú igénybevételt jelent a tanulók számára (termelőmunka, kísérletek, megfigyelések, következtetések, értékelés; a termékek értékesítése és felhasználása), ami biztosíthatja a nevelés hatékonyságát. Mindennek érdekében a munkaszervezés *játékos formáját* kell alkalmazni, elvárva ugyanakkor a kellő komolyságot. A munka ne legyen teher, kényszer, hanem szolgáljon a gyermek örömére, lelki kielégülésére.

Országunk gazdasági életének harmonikus fejlődése feltételezi a mezőgazdaság modernizálását, ami viszont tudományos módszerek és megfelelő technikai eljárások alkalmazását igényli — ezt pedig csakis jól képzett szakemberekre bízhatjuk. Köztudomású, hogy azok a gyermekek, akik szüleik foglalkozása és mikroközösségük hatása révén közvetlen kapcsolatba kerülnek az iparral, többnyire ugyanarra fordulnak a pályaválasztás útján; mind szociológiailag, mind lélektanilag érthető tehát, ha a korszerű mezőgazdaság jövődjéért szakembereit elsősorban a *falusi iskolákban* keressük.

Több évi tapasztalat alapján rájöttem arra, hogy a falusi környezetben felnőtt gyermek kellő irányítással felkészült szakemberré válhat a mezőgazdaságban. A tanulók képzésében és a mezőgazdaság felé irányításában fontos eszköznek tartom a „mikrotévesz” — kis mezőgazdasági termelőszövetkezet — létrehozását és vonzó, a gyermekeknek örömtől szerző működtetését. A fizikai munka megszerettetése hozzájárul a pályaválasztási gondok megoldásához: a gyakorlati készség kialakítását segíti elő, módot ad az egyszerűbb szerszámokkal, gépekkel való bánás elsajátítására, fejleszti a találékonyságot és a kezűgyességet.

Óriási a nevelő értéke is. A gyermekek megtanulnak közösen dolgozni, fejlődik akaratuk, kitartásuk, alkotó képzeletük, szervezőképességük és versenyszellemük — mindazon tulajdonságaik, amelyekre a termelőmunkában elengedhetetlenül szükségük lesz. Ugyanakkor a tanulók tevékenysége nem kis mértékben hozzájárul a korszerű agrotechnika népszerűsítéséhez a felnőttek körében.

Az általános agrotechnika tanulmányozása az iskolában hozzásegíti a tanulót a legfontosabb termelőeszköz, a *talaj* tudományos megismeréséhez; kultúrnövényeink életfeltételeinek megismerése pedig lehetővé teszi a kis térsz-tagok számára a magas terméshozamok elérését. Ahhoz, hogy helyesen tudjunk gazdálkodni, föltétlenül szükséges ismernünk minden növény igényeit a talajt, az éghajlatot, a tápanyagokat és nem utolsósorban a művelést illetően. A mezőgazdaság tehát — a hiede-

lemmel ellentétben — sokoldalú képzettséget igényel. Egy jó mezőgazdásznak lépést kell tartania az újjal, ismernie kell a gépeket, a növényvédő és gyomirtó vegyszereket, az új növényfajtákat és azok agrotechnikai szükségleteit, a nemesítés alapelemeit, a talaj fizikai-kémiai felépítését, s értenie kell a meteorológiához, hogy az időjárás szeszélyeinek függvényében mindig a legmegfelelőbb intézkedéseket fogantathassa.

A „mikrotévesz” gyakorlati működtetése — az elméleti oktatással párhuzamosan — kiváló alkalmat teremt a szükséges ismeretek megszervezésére és alkalmazására. A tanulók hasznos készségeket szereznek a talajmegtanuláshoz, a vetőmag előkészítéséhez, a vetéshez, a növények ápolásához, a termés betakarításához és tárolásához — egyszerűen betekintést kapnak a mezőgazdaságba mint szakmába. Tájékoztatóra tesznek szert az ipar egyes ágai és a mezőgazdaság szükségesszerű kapcsolatait, a mezőgazdaság korszerűsítése és belterjessé tétele lehetőségeit illetően, s megtanulják értékelni a munkát, a sajátjukat, de a felnőtteket is — ami újabb motivációként hat mind iskolai, mind iskolán kívüli tevékenységükben.

Érdekes jelenség alakult ki falun. Az iskolás gyermekek s a szülők nagy része a „mesterség” fogalmat valamilyen városi ipari foglalkozásként értelmezi, s nem gondol arra, hogy a föld megművelése, a növénytermesztés és állattenyésztés éppoly fontos, mint az ipar, s ma már egyre nagyobb tudást és hozzáértést követelő mesterség ez is. Szociológiai és lélektani paradoxonnak tűnik, de így van: magukkal a földműves-gyermekekkel kell tehát megismertetnünk és megszerettetnünk a földművelés ősi foglalkozását. Erre — mint iskolánk tapasztalata is bizonyítja — kiváló eszköz a „mikrotévesz”, ahol a gyermekek nemcsak a munka örömeivel, emberformáló hatásával ismerkednek meg, hanem a tudományos gazdálkodás módszereivel is, ami érdekesebbé, vonzóbbá teszi számukra ezt a szakmát. Természetesen a nevelőmunka még eredményesebb, ha az iskolának olyan patrónusai vannak, mint a miénknek: az immár országos hírű gornyeszegi Marosvölgye Termelői Szövetkezet és a marosvásárhelyi Mezőgazdasági Kísérleti Állomás.

Megalakulás és munkaszervezés

A földterületet a „nagy” termelőszövetkezettől kaptuk, s művelésére szerződést kötöttünk, amelyben leszögeztük mindkét fél jogait és kötelezéseit. A szerződésben az iskola és a „mikrotévesz” képviselői kötelezettséget vállaltak: idejében és megfelelő körülmények között végezzük el a növényápolási munkákat, s a termést a gazdaságnak adjuk át — az pedig biztosítja a főbb talajművelési munkákat (szántás és porhanyítás), a vetést, a betakarított termények elszállítását, a technikai irányítást, a vetőmagot, a trágyát, a gyom- és rovarirtó szereket. Leszögeztük azt is, hogy a tagok javadalmazása globális akkord alapján fog történni, s elhatároztuk, hogy az elért jövedelem 50 százalékát iskolaműhely felszerelésére, 30 százalékát tanulmányi kirándulások és táborozások, illetve tapasztalatcserék szervezésére, 20 százalékát a tagság egyéni javadalmazására fordítjuk — ha pedig terven felüli jövedelmet érünk el, annak 40 százalékát a tagok, 10 százalékát a tanerők javadalmazására, a többit a közös alap bővítésére szánjuk.

A kisgazdaság számára termelési tervet dolgoztunk ki, ezt a tagság megvitatta és jóváhagyta. A tagságot az V—VII. osztályos tanulók és az osztályfőnökök, illetve pioniroktató-parancsnokok alkotják. Már az alakuló közgyűlésen megválasztottuk — s azóta minden évben újraválasztjuk — a vezetőtanácsot. Az első pillanattól vigyáztunk arra, hogy minden vezető szerepet gyermekek töltsenek be; így maguk közül választottak elnököt, alelnököt, mérnököt, könyvelőt és nyilván tartót, raktárnokot, anyagkezelőt és brigádosokat.

Meg kell jegyeznem, hogy a gyermekek mint vezetőtanács-tagok nagyon komolyan veszik feladatukat. Gyakorlati munkán az elnök, a mérnök, a brigádos szava „szent”. A kis tévesz-tag csakis az ő beleegyezésükkel hagyhatja el munkahelyét (még akkor is, ha mondjuk valamelyik tanerő küldi el valahova). A vezetőtanács egyben része a pioníregység, illetve -osztag vezetőségének is, így lehetőség nyílik az eredmények és hiányosságok elemzésére az ifjúsági szervezetben. Mi, tanerők (jómagam biológiatanár vagyok) tanácsadó, segítő szerepet töltünk be.

A „mikrotévesz” tagsága négy brigádra, s minden brigád három alegységre oszlik. A fiúk és lányok létszáma a csoportokon belül arányos. A brigádok élére nem mindig a legjobb tanulót választják, hanem azt, aki a legtöbb hajlamot tanúsítja a mezőgazdasági munkák iránt. A brigádosok és a csoportfelelősök feladata pontos nyilvántartást vezetni a munkában részt vevőkről és az elvégzett munkáról. A termelési tervet — immár négy éve — mindig egy évre dolgozzuk ki, és az év lejártával a vezetőtanács beszámolót terjeszt a közgyűlés elé. A tervben fi-

gyeembe vesszük a „nagy” termelőszövetkezet ajánlásait, valamint az iskolai program és a tanulók életkori sajátosságai szabta kritériumokat. Tekintettel arra, hogy a tevékenységet a demokrácia és az önkormányzás elvére alapoztuk, s hogy olyan kérdéseket kell megoldanunk, mint a munkafegyelem tiszteletben tartása, a beszámoló elkészítése, előterjesztése és érdemleges megvitatása stb., szükségesnek láttuk egy szervezeti szabályzat kidolgozását, melynek előírásaihoz pontosan ragaszkodunk.

A tagság minden évben szorgalmasan dolgozott — a második évtől azonban még öntudatosabban, nagyobb lendülettel, fegyelmezetten, s nemcsak a kötelező gyakorlati órákon, hanem szabad időben, sőt vakációban is. A gyakorlati foglalkozások előtt szakmai és munkavédelmi felkészítést tartunk, ismertetjük a munka egészségügyi szabályait, s a tanulók munkaruhát vesznek fel. A szakmai felkészítések során megmagyaráztuk a tanulónak például az őszi szántás szükségességét a tavaszi növények szempontjából, a műtrágya helyes adagolását a cukorrépa, a kukorica és a burgonya termesztésében, a megfelelő növényűrsűség fontosságát stb., a továbbiakban pedig figyelemmel kísértük egy-egy növényfajon belül a fajták legalkalmasabb megválasztását, termesztését s az új fajták bevezetését. Az elért eredmények a terméshozam növekedésével igazolják, hogy az agrotechnikai szabályokat helyesen alkalmaztuk: minden termesztett növénynél túlhaladtuk a tervezett mennyiséget. (Csupán néhány adatot említek meg: cukorrépából 55 350 kg, kukoricából 11 190 kg, burgonyából 43 860 kg hektáronként.)

Oktatói és nevelői célú vállalkozásról lévén szó, természetesen nemcsak nagy termés elérésére törekedtünk, hanem arra is, hogy a termelőmunkát összekapcsoljuk a kutató, kísérletező és megfigyelő tevékenységgel. Az anyagiaknál sokkal többet nyerünk az új embertípus erkölcsi vonásainak kialakításával — és ez a fő célunk. Iskolánk tanulói eddig is kivették részüket a munkából (minden évben szerveztünk tisztasági versenyt, hozzájárultunk a község szépítéséhez, segítettünk a terménybegyűjtésben), ez azonban időszakosan, alkalm szerűen történt. A „mikrotész” megszervezésével mindez új jelleget öltött, rendszeres tevékenységgé vált, s oda vezetett, hogy a tanulók ma már más szemmel nézik a földművelés „ösmesterségét”. S ez természetes is, hiszen kísérleteink folyamán sokszor valóban tudományos munkát végeztünk: megállapítottuk a talaj Ph-értékét (savanyúságát), talajhőmérőt használtunk a legmegfelelőbb vetési időszak meghatározására, ellenőriztünk egyes ősi megfigyeléseket (a kukorica esetében például azt, hogy a természetben vadon élő növények közül melyik virágzik 9-10°C hőmérsékletnél, ami a vetés idejének kezdetét jelzi; ilyen többek között a kékény), megvizsgáltuk a magok csíráképeségét, betakarításkor megismerkedtünk a nedvességmérővel, amelyel a kukorica nedvességtartalmát állapítottuk meg, a Zeiss refraktométerrel pedig a cukorrépa cukortartalmát sikerült kimutatnunk. A tanulónak külön élményt jelentettek azok a kísérletek, amelyeket a műtrágya mennyiségi és időbeli alkalmazására végeztünk a szakos tanár és mérnök irányítása mellett.

Gondolatébresztő kísérletezés

Szem előtt tartva a Román Kommunista Párt XI. kongresszusán elfogadott program előírásait az oktatásra és a munkaerő szakképzésére vonatkozóan, iskolánkban is megkülönböztetett figyelmet fordítunk az elméleti ismeretek gyakorlati alkalmazására a szakmai nevelésben. A program hangsúlyozza, hogy „minden iskolának ugyanakkor termelőegységnek kell lennie, amely lehetővé teszi a tanulók megfelelő gyakorlati képzését” — s mi ennek megfelelően a nemzetgazdaság szempontjából különlegesen fontos termények: a burgonya, a cukorrépa és a kukorica termesztését helyeztük előtérbe. Kísérleteink és megfigyeléseink, bár csak kis területeken végeztük őket, mégis jelentős eredményekhez vezettek, s ezek a következő években érdemleges változásokat hoztak egyes növényfajok és -fajták továbbtermesztésében. Megemlíthetem például a Desirée és a Ressay burgonyafajta kipróbálását és termesztése kiterjesztését — kísérleteink alapján — a „nagy” mtsz-ben, ahol ma már mintegy 30, illetve 50 hektáron termesztik e két fajtát.

A következőkben néhány kísérletünket szeretném ismertetni, helyszűke miatt természetesen csak rövidre fogva.

1973-ban beállítottunk egy mikroparcellás bemutató, illetve fajta-összehasonlító kísérletet 10 burgonyafajttal (ebből 8 fajtát a marosvásárhelyi Kísérleti Állomástól kaptunk, s hozzájuk utasításokat a megfigyeléshez). Megfigyeltük a gumók színét, alakját, a fajták viselkedését a fejlődés különböző szakaszaiban; megfigyeltük a burgonya levélszínét, a virágzás kezdetét és végét, a virágok színét, a szár leszáradását, a termőképességet; a betakarításnál megszámoltuk a gumókat, meg-

mértük a súlyukat, megvizsgáltuk hasznosíthatóságukat (ipari fajtáknál), és külön figyeltük ellenállóképességüket a betegségekkel (burgonyavész, szárazrothadás) szemben.

A mikroparcellás burgonyakísérletet megismételtük 1974-ben is. A második évben két új fajttal bővült a kísérlet: a Desirée és a Iarla fajttal. Az ültetést március utolsó harmadában és április első napjaiban végeztük. A termelési feltételek (az egyenletes, ágyásszerűen előkészített talaj) egyenlő lehetőségeket biztosított minden fajta számára. Az ápolást (kapálás és töltögetés) kizárólag kézi munkaerővel oldottuk meg, a növényvédelmi eljárásokat pedig (gyomirtás, kolorádóbogár elleni porozás, burgonyavész elleni permetezés) ugyanúgy végeztük, mint a nagy parcellákon.

A betakarításra szeptember második felében került sor, amikor a kis „téesztagok“ visszatértek az iskolába. Amint a táblázatból kitűnik, nemcsak a fajták között tapasztaltunk nagy természhozamkülönbségeket, hanem a két kísérleti év átlagai között is. (Míg 1973-ban a legmagasabb termés 43 130 kg volt a Ressay esetében, és a legalacsonyabb, 4333 kg a helyi vegyes fajtánál, 1974-ben a legnagyobb termés már meghaladta a 66 000 kg-t a Iarla esetében, a legalacsonyabb termés pedig 16 600 kg volt — ugyancsak a helyi vegyes fajtából.) Az egyes fajták közötti különbség mindkét évben igen nagynek mutatkozott, s a két év átlagában az Ostara hozta a legjobb eredményt, tehát a mi körülményeink között ez a fajta ezután is bő termést ígér. Amint már említettem, a kísérlet második évében a Desirée és a Iarla meghaladta a 6 vagonos átlagtermést — 7, illetve 14 százalékkal szárnyalva túl az Ostara „rekordját“. Hasonlóan bőtermő fajtának minősíthető a Ressay is, amely 1973-ban a legnagyobb termést adta.

E négy burgonyafajta bebizonyította magas termőképességét, s ezért következő évi kísérleteinkben is figyelemmel fogjuk kísérni viselkedésüket. Ugyancsak a kísérletek tanulságaként állapíthatjuk meg, hogy a leggyengébb terméseredményeket a helyi vegyes és az Urgenta fajták hozták (az Ostara termésátlagának 22—29 százalékát).

Sikerült megállapítanunk, hogy bizonyos pozitív összefüggés van a gumók száma és a termésátlag között (például az Ostara fajtánál 21,6 és 31,8 volt a tövekkénti gumók száma, az Urgenta fajtánál 13,6 és 15). A táblázatból az is kitűnik, hogy az egyes fajták nem egyformán ellenállóak a rothadásos betegségekkel szemben. Betakarításkor legtöbb rothadt gumót (2,6 százalék) a Spartan fajtánál tapasztaltunk. Megfigyeléseinkből kitűnt, hogy ez elég bőtermő fajta, átlagtermése meghaladta a 30 tonnát, de gyenge ellenálló képessége miatt nem javasolhatjuk további termesztését. A többi fajta, főleg a bőtermő Ostara, Desirée és Iarla esetében, a romlott gumók százaléka nem haladja meg a 0,5 százalékot.

Végkövetkeztetésként a tanulókkal együtt megállapítottuk, pontosabban ők maguk világosan meglátták: nagy terméshezámot csak bőtermő új fajtákkal lehet elérni. A több mint három éve termesztésben levő fajták leromlottak, és nem képesek nagy termést hozni. Ösztönöztem a tanulókat, hogy a levont következtetéseket hasznosítsák a *háztáji kertekben* is, győzzék meg szüleiket a fajták felújításának hasznáról, valamint arról, hogy az Ostara, s Desirée, a Iarla és a Ressay fajta minőségileg is kielégíti a piac, a fogyasztók igényeit.

Az említett fajták bőtermő-képességüket annak köszönhetik, hogy a többi fajtához viszonyítva ellenállóbbak, és a gumóknak kezdetben nagy a növekedési erélye — vagyis mire az erős támadás fellépne, a gumók már kifejlődtek. Ugyancsak nagy fontosságot tulajdonítunk a korai ültetésnek a betegségek megelőzése, leküzdése és a téli tárolás veszteségének csökkentése érdekében, mert a korán ültetett növény korán fejezi be a vegetációt, s mielőtt az őszi esőzések beállnak, amelyek rámoassák a gombaspórákat a gumókra, a burgonyát már ki lehet szedni.

Mérlg és javaslatok

Ha megvizsgáljuk a feladatok teljesítésének mikéntjét és felmérjük az eredményt, jó érzéssel mondhatjuk, hogy a geryeszegi iskolai „mikrotéeszben“ elértük a célt — főleg az erkölcsi nevelés terén. A tanulók jókedvvel és örömmel, nagy komolysággal és felelősségérzettel szervezik és vezetik a mindenkor esedékes munkákat. A munka *minősége* „jó“ és „nagyon jó“ osztályzatot kapott a patronáló termelőszövetkezet szakembereitől és a közgyűléstől.

Szoros kapcsolat alakult ki a „nagy“ termelőszövetkezet, a kísérleti állomás és kicsi tangazdaságunk között. A közös megbeszélések nemcsak megoldották a felmerült kérdéseket, hanem a gyermekek látókörének szélesedéséhez is hozzájárultak. Az ifjúsági szervezetben munkaelemzéseik során a pionírok és a KISZ-tagok hatá-

Fajtaösszehasonlító kísérletek

Fajta	Tövek száma parcellánként		Gumók száma parcellánként		Gumók súlya parcellánként (kg)		Hektáronkénti átlagtermés (kg/ha)		Átlagtermés (kg/ha)	Relatív termés (%)	A talajban a ve- getációidő alatt megromlott gumók (%)
	1973	1974	1973	1974	1973	1974	1973	1974			
Ostara	10	10	216	368	25,4	28	38 120	58 300	48 210	100	0,1
Braşovean	10	10	243	250	19,1	19	32 860	35 200	34 030	70,5	0,2
Măgura	10	10	331	234	15,5	19	31 000	39 500	35 250	73,1	0,8
Spartan	10	10	288	268	20,8	16	27 700	33 000	30 385	63	2,6
Sirtema	10	10	183	184	15,4	18	30 830	27 400	29 115	60,3	—
Gül Baba	10	10	223	220	11,1	16,5	22 330	35 100	28 715	59,5	0,1
Bintje	10	10	221	286	13,3	16,5	17 700	35 100	26 400	54,7	0,3
Urgenta	10	10	136	150	5,4	8	10 870	17 100	13 965	28,9	0,3
Helyi vegyes	10	10	86	176	2,1	10	4 333	16 600	10 466	21,7	0,6
Ressy	10	—	235	—	28,7	—	43 130	—	43 130	113	0,3
Desirée	—	10	—	266	—	—	—	62 400	62 400	107	0,5
Iarla	—	10	—	332	—	32	—	66 600	66 600	114	0,2

rozottan megbírálták a fegyelem- és szabálysértőket, javaslataik pedig megszívlelendők és jók voltak: a közösségi munka erősítését, a közös javak gyarapítását, a fegyelmezett és szervezett munkavégzést, a szocialista elveken alapuló javadal-mazás megismerését szorgalmazták.

Mindez az utóbbi években sok tanulónak segített a pályaválasztásban. Örven-detes tény, hogy egyre többen érdeklődnek a mezőgazdaság iránt, mezőgazdasági szakliceumban tanulnak, majd az agronómiai fakultáson szeretnék folytatni tanul-mányaikat. Többen gépkezelők lesznek vagy más, ugyancsak a mezőgazdasággal kapcsolatban szakmák felé irányulnak. Az anyagi és erkölcsi haszon mellett ezt a szociológiai ténytet is a „mikrotéesz” egyik lényeges eredményének tekinthetjük.

Az eltelt időszak ugyanakkor módot adott több probléma tisztázására, úgy-hogy itt bátorkodom néhány javaslatot megfogalmazni az iskolai mtsz-ek műkö-désének megjavítása érdekében. Tapasztalatból szölok, a gyakorlatban ellenőrzött tények alapján, s megemlítem, hogy mind megyei vezető szervünk, mind pedig az Országos Pionirtanács egyetértett a következőkkel:

— minden tanuló (de legalábbis minden pionír és KISZ-tag), minden oktató-parancsnok és osztályfőnök legyen tagja az iskolai „mikrotéesznek”; a vezető funk-ciókat tanulók töltsék be, a tanerőké legyen a tanácsadó és minőségellenőrző szerep;

— a tanerők és a mérnökök végezzék lelkiismeretesen a munkavédelmi fel-készítést, ellenőrizzék a szabályok betartását, s mindezt vállalják a személyes felelősséget;

— vigyázzanak arra, hogy ne terheljék túl a gyermekeket, biztosítsanak szá-mukra elegendő időt a tanulásra és a szórakozásra;

— a „mikrotéeszben” termesztett növények legyenek jellemzőek az illető vi-dékre, s termesztésüknél alkalmazzák a legmesszebbmenően a korszerű agrotechni-kai szabályokat; hasznos, ha egyes növényfajtákat itt kísérleteznek ki, vagyis az iskolai kisgazdaságok legyenek a „nagy” mezőgazdasági termelősövetkezetek labo-ratóriumai;

— az illetékes megyei szervek bízzanak meg felkészült szakembert a kisgazda-ságok irányításával az iskola, a pionírszervezet, a KISZ és a „nagy” termelősö-vetkezet (sőt esetleg a kísérleti állomások) hozzájárulásának összhangba hozatala céljából.

Tapasztalataink azt igazolják, hogy a gornyeszegi iskolai mtsz keretében vég-zett oktató-nevelő tevékenység eredményes volt — mint országsszerte számos más hasonló egységben is. A nyári szünidőben tanulóink úgy jelentkeztek a „nagy” mtsz és az állami mezőgazdasági farm növényápolási idénymunkálatainak elvégzé-sére, mint már jelentős jártassággal és készséggel rendelkező kis szakmunkások.

Célunk az, hogy a kenyér egyre több és egyre fehérebb legyen, hogy fiatal-jaink együtt szívják magukba a kenyérteremtés szépségének élményét a szülőföld illatával.

Finna Géza

A székelykeresztúri múzeum emlékkönyve

Mint a hasonló kiadványok többségében, a székelykeresztúri múzeum emlékkönyvében* is a közleményeknek csak egy kisebb hányada vonatkozik közvetlenül a címadóra — Becze Antal *Beköszöntőjén* és Molnár István ünnepi beszédén (*Szemelvények negyedszázad történetéből*) kívül alig néhány. Hogy mindenekelett mégis a címadóról szólunk, erre az illendőség mellett a múzeum kialakulásának és fejlődésének különössége késztet. A ma már 28 000 tárggyal, jelentős alapkiállításokkal és szabadtéri néprajzi részleggel büszkélkedhető tájmúzeum ugyanis nem egy százczes lélekszámú nagyvárosban alakult ki a kulturális központok törvényeszerű fejlődése során, hanem egy néhány ezres kisvárosban öntevékeny módon, önerőből (hogy milyen kitartó és tiszteletet parancsoló áldozatvállalásokkal, az említett beszéd is jelzi). Különös módon alakult ki, de mégsem véletlenül — mert nem előzmények nélkül. Keresztúr értékméltó hagyományaiban gyökerezik, abban a tudás- és művelődési vágytól telített iskolai és népi közszellemben, amelyet olyan nagyszerű elődök tápláltak, mint Kriza János, Marosi Gergely és Orbán Balázs, s olyan közvetlenebb iskolai előzményekben, mint Nagy Lajos és Szentmártoni Kálmán század eleji szertári gyűjteményei. Ebből a talajból nőtt ki 1946-ban a múzeum. Hogy közvetlenül mégis kinek a kezdeményezésére és erőfeszítése nyomán, erre viszont már csak nagyon szerény utalás történik. Holott a múzeum megalakulása és több évtizedes fejlődése szorosan összefonódik nagyérdemű igazgatója, dr. Molnár István nevével, tudományos és szervező munkásságával, az erők, az önzetlen támogatók, gyűjtők és adományozók legfőbb serkentőjével és összefogójával. A múzeum nagyívű fejlődésének főbb fejezeteit és állomásait — az iskolai szakaszától az 1949-es költözködésen át az 1953-as nagyméretű bővüléséig, az állami támogatás fokozatos megnyerésén át több kutatói állás biztosításáig — a beszéd tömören ismerteti; az 1953 utáni két évtizednyi szakaszt túlságosan is összevontan. Remélhető azonban, ennek is lesz folytatása: annak részletezése, hogyan is fejlődött az országnak „emlékkönyvre” egyik legmértöbb múzeuma.

Egy múzeum ugyan évfordulók és emlékkönyvek nélkül is lehet igen jelentős, de annál örvedetesebb, ha hozzá méltó nagyszabású tudományos ülésszakot tud megszervezni, és hozzá mérhető emlékkönyvet tud összehozni. A tágabb Székelyföldet tekintve, a keresztúri múzeum ebben sem gyökeretlen. Kiadványával a szomszédos és idősebb sepsiszentgyörgyi testvérmúzeum hagyományának a terebélyesítését vállalta, azét, amelynek mindmáig a korán elhunyt Csutak Vilmos emlékezetes műve a mércéje, az *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára* (Sepsiszentgyörgy, 1929).

Abban is egészséges hagyományt követ, hogy a társadalomtudományok (régészett, történelem, néprajz, népművészet, folklór) mellett bő teret szentel a természettudományoknak. S miközben kedvező visszfényt vet magára a múzeumra is, nem méltányolható eléggé általános serkentő hatása a további tudományos kutatásokra. Annál is inkább, mivel a kötetre — következetesebb anyanyelvűsége révén — örvedetesen vonatkozik mindaz, amit Gáll Ernő mondott a Kriterion- napokon a kiadó tudományos sorozatairól. Ez a kötet is „az anyanyelv kommunikációs erejét” testesíti meg, másrészt viszont azt is bizonyítja, „mennyre fontos

* Almanahul Muzeului din Cristuru Secuiesc ■ 25 ■ A Székelykeresztúri Múzeum Emlékkönyve. Studii și comunicări prezentate la sesiunea jubiliară consacrată celei de-a 25-a aniversări a Muzeului din Cristuru Secuiesc, octombrie 1971 — 1971 októberében a Székelykeresztúri Múzeum 25. évfordulója ünnepi tudományos ülészakán elhangzott tanulmányok, közlemények. Redactori — Szerkesztők: Molnár István, Nicolae Bucur. Redactor tehnic — Műszaki szerkesztő: Tóke Andrei.

Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Harghita, Muzeul Cristuru Secuiesc — Harghita megye Szocialista Művelődési és Nevelési Bizottsága, Székelykeresztúri Múzeum. Miercurea-Ciuc — Csikszereda, 1974.

az anyanyelv a tudományos kutató, a gondolkodó számára, éspedig nem csupán a széles közönséggel való kapcsolatainak megteremtésében, hanem az önkifejezésben, önmeghaladásban" (*A Hét*, 1975. július 25.). Ugyanakkor a többnyelvű (román, francia, német vagy angol, illetve a román szövegek utáni magyar) kivonatok elősegítik a magyarul vagy románul nem tudók számára is a tájékozódást.

Ez a gazdag és értékes kötet azonban szebb és jobb minőségű nyomdai kivitelezést (s több jó fényképet), igényesebb filológiai gondozást érdemelt volna. Mindenekelőtt nyelvezetének és stílusának kisebb-nagyobb egyenetlenségeit fájjaljuk, a felületeségeket és kidolgozatlanságokat, a zavarosságot és olykor a legközönségesebb nyelvi hibákat. Ráadásul a hibajegyzékben sem jelzett helyesírási és sajtóhiba is túlszámolt sok a kötetben. És sok a filológiai következetlenség és szakszerűtlenség is.*

Végül szóvá kell tennünk, hogy noha 2050 példányban jelent meg, s ez a maga nemében nem lebecsülendő, az emlékkönyv gyakorlatilag mégis hozzáférhetetlen (esetlegesen jutván el a szerkesztőségekbe is), mivel nem került könyv-árusi forgalomba. Rejtőzködő — a művészeti és művelődési intézmények (népi alkotások házai stb.) többi kiadványaihoz hasonlóan. Ez máskülönben könyvforgalmazásunknak egyik tisztázatlan és rendezetlen kérdése.

K. A.

1.

Az emlékkönyv természettudományokkal foglalkozó részében olyan földrajzi-földtani és biológiai tárgyú tanulmányokat kap kézhez az olvasó, amelyek most jelennek meg először nyomtatásban — és ez a kiadványnak tudományos közírásunk fejlesztésében betöltött szerepét állítja előtérbe.

Nézzük először a földrajzi-földtani közleményeket. Kristó András dolgozata a homoródalmási Vargyas-szurdok *geomorfológiai problémáiról* értekezik, aminek az ad fontosságot és hézagpótló jelleget, hogy az erről a vidékről megjelent eddigi munkák úgyszólván kizárólag csak a szoros barlangjaival foglalkoztak. Kristó András érdeme, hogy a Vargyas-szoros és környéke részletes geomorfológiai térképének elkészítése mellett — alapjában elfogadva az előtte járók feltételezte epigenetikus eredetét — a szoros kialakulásáról a korábbi kutatások eredményeit is magában foglaló egységes elméletet állít fel.

Székelyföld egyik legtipikusabb, legtöbbit vizsgált és vitatott, de megnyugtató módon ma sem tisztázott kérdése a Hargita övezetében feltörő mintegy kétezer ásványvízforrás hozamának nemzetgazdasági hasznosítása. Ehhez a témához kapcsolódik Ipó László tanulmánya a kelet-erdélyi *gyógylápokról*, amelyeknek kialakulását és összetételét elsősorban ezek a vegyileg különböző ásványvizek határozzák meg. Ipó László dolgozata több gyógylap analíziseredményeit közli, s felhívja a figyelmet gyógyászati és gazdasági jelentőségükre.

Néhány más közlemény nem szigorúan földrajzi-földtani szakdolgozat: „bekötelesek” miatt *tudományközi jellegűeknek* nevezhetők. Ilyen mindenekelőtt Vofkori László Székelykeresztúr településföldrajzi viszonyait tárgyaló, sok demográfiai elemet tartalmazó tanulmánya, amely a történeti áttekintés mellett a mai iparosodó város urbanizációs kérdéseivel is foglalkozik; ilyen Olaszteleki Nagy Imre földtani hagyatékanak értékelése Kisgyörgy Zoltán közleményében, amely az autodidakta tudós geológiai munkáinak jegyzékét is tartalmazza; s ugyancsak ilyen Pitó László lényegében pedagógiai tárgykörű tanulmánya, amely az iskola és a múzeum kapcsolatával foglalkozik, s hangsúlyozza a kirándulássorozatok szükségességét a szülőhely alaposabb megismerése céljából.

Az emlékkönyvben megjelent biológiai tanulmányoknak az ad a „helyi érdekűség” túlmutató jelentőséget, hogy következtetések — már Székelykeresztúr

* Érthetetlen és elfogadhatatlan a magyar személynevek utóneveinek rövidítése bármilyen feloldás nélkül (olykor végig a főszövegben is). Ésszerűtlen, ha ugyanabban a közleményben a családneveket Dobay = Dob.-szerűen rövidítik, de a „Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc)” bármilyen rövidítés nélkül máfészékször (!) fordul elő. A román vagy más nyelvű szövegekben sokszor következetlen a magyar család- és utónevek sorrendje. A legtöbb esetben megmarad az eredeti sorrend (de a családnév kiemelése nélkül), előfordul azonban a fordított sorrend is, mi több, kiemelés nélkül is. S míg a román szövegekben az eredeti sorrendben írt magyar család- és utónév között általában nem találunk vesszőt, magyar szövegek magyar jegyzetében többször is előfordul („Dobay, L.”). A következetlenségre s a helyesírási szabályok mellőzésére másik jellemző példa a forrásmunkák helytelen idézése. A szerző és a cím között (l. a 371. szabályt) kettőspont helyett többnyire vessző szerepel, de sokszor gondolatjel (és egészen szokatlan módon ide ékeződik be az évszám is) — meglehetősen összevisszaságban (magyar szövegben: „KOVÁCS István, A marosvásárhelyi [..]”, ellenben román szövegben: „V. Alecsandri: In [..]”).

környéke földrajzi arculatából adódóan is — jóval nagyobb területre, sok vonatkozásban az egész Erdélyi-medencére vonatkoztathatók (a Pap Géza közleményében tárgyalta csiga- és lepkefajok például nemcsak Székelykeresztúr körzetében, hanem országosan is ritkaságszámba mennek). Sajnos, szintén nemcsak erre a vidékre érvényesek Kováts Lajos *ornitológiai* megállapításai sem — közelebről: tanulmányos felmérései a ragadozó madarak „helyzetéről”. Egypár meggondolkozott adat ebből a tanulmányból: az utóbbi évtizedekben a vizsgált területről *teljesen eltűnt* a fekete sas, a parlagi sas, a réti sas, a dögkeselyű, a saskeselyű és a barátkeselyű, öt másik faj pedig — a vörös kánya, a fakó réthéja, a barna héja, a fakó keselyű és a törpe kuvik — a biztos eltűnés útján van. A mintegy kétszáz év óta észlelt 35 ragadozómadár-fajból a mai körülmények között mindössze 10 faj fennmaradása valószínű. Kováts Lajos számadatokkal igazolja, hogy a többnyire hasznos ragadozó pusztításában legnagyobb részét a meggondolatlan és tudatlan vadászokat terheli a felelősség.

A modern technika és az élővilág viszonyának egyik szintén nem örvendetes kérdése az ütközés vagy áramütés következtében megsebesült madarak „sorsa”, illetve legtöbbször elpusztulása; erről az emlékkönyvben Kohl István közöl érdekes statisztikát. Egy másik állattani tárgyú közlemény többek között azért is érdemel figyelmet, mert hazánkban eléggé kevesen foglalkoznak *teratológiával*; Borsodi László tanulmánya tehát, amely a Csíki-havasok és a Hargita keresztes viperáinak biometriai és pikkelyzeti anomáliáit vizsgálja, bizonyos értelemben úttörésnek minősül.

Az emlékkönyv itt áttekintett részének szerzői közül csak Kovács Attila foglalkozik *botanikával*; tanulmányában az erdős zónához tartozó Réz-vonulat xerofil jellegű növénytársulásairól 1967—1971 között gyűjtött adatait dolgozza fel — s ugyanúgy zárja a természettudományi tárgyú anyagok sorát megemlékezésével Papp Sámuról, a nemrég elhunyt botanikusról.

Egri László

2.

Az emlékkönyv kimondottan történeti vonatkozású közleményei témakörük-nél fogva is igyekeztek hangsúlyozni a kötet megjelenésével fémjelzett ünnepi eseményt. A tizenegy tanulmány szerzőjének mindegyike helyi vonatkozású témát választott vizsgálódása tárgyául, s így egyszerűen összeállt egy olyan gazdag anyag, mely kevés vidék esetében észlelhető. Ezen túlmenően a tárgyalat témák természetét illetően is szerencsés egyensúly figyelhető meg, ami meglehetősen ritka hasonló kiadványoknál. A tanulmányok skáláján az ókortól a jelenkorig minden történeti periódus képviselve van, s ennek köszönhetően az olvasó izelfőt kap Udvarhelyszék, de elsősorban Keresztúr fiúszék történetének különböző korszakaiból.

A közzétett anyagok értékét emeli, hogy úgyszólván kizárólag alapos kutatások (régészeti, levéltári, közölt források) eredményei, s magukon viselik az eredetiség bélyegét. Ez annál is fontosabb, mivel jó útmutatóul szolgálnak a vidéken tevékenykedő történelemtanároknak bizonyos problémák megközelítési módját illetően. A másik erénye e tanulmányoknak, hogy viszonylag szorosan körülhatárolt témakörük ellenére nem befelé tekintő, öncélú jellegűek, hanem logikusan kapcsolódnak a történeti folyamatok egy-egy általános kérdéséhez, szerves láncszemei a nagyobb történelmi egységeknek. Ez természetesen azzal is magyarázható, hogy a szerzők nagy többsége a hazai történettudomány számon tartott képviselőinek sorába tartozik, s tapasztalatokban gazdag tudományos műltra tekint vissza. A cikkek íróival, illetve jelentkezésükkel kapcsolatban semmi kifogásom nincs, szeretném azonban megjegyezni, hogy jó lett volna a történelmi jellegű fejezetben is nagyobb teret biztosítani a helyi erőknak (mert ilyenek is szép számban vannak), ahogyan az a természettudományok, a néprajz—népművészet—folklor témakör esetében megfigyelhető. Ez azért is ajánlatos lett volna, hogy ezen az úton is bátorítást kapjanak a szűkebb értelemben vett helytörténeti kutatások vidéki művelői, akiknek publikálási lehetőségei korlátozottabbak, s nemritkán a tapasztalatlanságból eredő bátorság hiánya is visszatartja őket ilyen próbálkozásoktól. Ez utóbbi gondolatot hangsúlyozni kívánom azért is, mivel véleményem szerint a hasonló jellegű kötetek nem elhanyagolható feladatai közé tartozik összefogni azokat az erőket, amelyek tevékenységük körében feltárják történeti emlékeinket, hozzájárulva ezzel a népnevelésben annyira fontos önismeret ápolásához.

Ebben a szellemben fogant egyébként az emlékkönyvben közrebocsátott történeti jellegű tanulmányok majdnem mindegyike. Székely Zoltán írása (*A rugonfalvi népvándorlaskori sírok*) újabb hozzájárulás a Székelyföld kora középkori története még sok tekintetben tisztázatlan kérdésének megvilágításához. A tanulmány szerzőjének több évtizedes múltra visszatekintő és országosan elismert tudományos munkásságából fakadó igényesség jegyeit viseli magán. Azon túlmenően, hogy Székely Zoltán tanulmánya iskolapéldául szolgál a régészeti leletek feltárasa és szakszerű bemutatása igényelt körülméktől munkához, gazdag összehasonlító anyag felhasználásával a magukban nem sokat mondó tárgyi leleteket úgy szóllaltatja meg, hogy azok szervesen illeszkednek bele a népvándorlaskori Erdély történetének mozaikjába.

Ferenczi István írása (*A Nagyküküllőmenti Bögöz községnek és nevének eredetéről*) történetírásunk egyik eléggé elhanyagolt területének jelentőségére irányítja a figyelmet; a helynévkvutatás és helynévelemzés fontosságára. Ez az a terület egyébként, ahol vidéki értelmiségünk igen értékes munkát végezhet. Kár, hogy egyes részeiben a tanulmány kissé bonyolultan fogalmazott.

A székelyföldi kézműipar kibontakozásának, fejlődésének, majd hanyatlásának problematikája hosszú ideig úgyszólván teljesen kívül maradt a szakemberek érdeklődési körén. Az érdektelenség indokolatlan voltát meggyőzően példázza Fodor László munkája (*Adatok a székelyudvarhelyi céhek bomlásának kérdéséhez*). A tanulmány gazdag levéltári forrásanyagra építve finoman árnyalt freskóját nyújtja az udvarhelyi céhéletnek, a céhek keretei között zajló osztályharc problémájára helyezve a hangsúlyt. Nem szerénytelenség e közleményt hézagpótló jelzővel illetni helytörténeti irodalmunkban.

A Fodor László vizsgálta téma ugyanakkor felhívja a figyelmet a székelyföldi kézműipar fejlődésének sajátos körülményeire is. Gondolunk mindenekelőtt a székelyföldi városok polgárságának jogi állapotára, a városokban érvényesülő ketős (polgári és nemesi) közigazgatásra, az ebből eredő éles osztályharcra, a száz városok erős konkurenciájára, amelyek mind fékezőleg hatottak a polgári elem előretörésére, a gazdasági kibontakozásra. Nem véletlen, hogy az egy Marosvásárhelytől eltekintve az összes székelyföldi városok fejlődése elakadt. És hogy miért, erre legjobb példaként éppen Udvarhely szolgál.

A kapitalista viszonyok fejlődése, ha jóval nehezebb is, mint más vidéken, de a XIX. század utolsó harmadában és a XX. század elején a Székelyföldön is észrevehetően gyorsuló tendenciát mutat. Az új gazdasági struktúra magára szabott társadalmi viszonyokat hív életre. Ebben a folyamatban eddig nem tapasztalt mutációk következnek be nemcsak egyes vidékek gazdasági szerkezetében, hanem településtörténeti, demográfiai és kulturális viszonyaiban is. A Székelyföldön természetesen nem találkoznak a régebbi állapotok olyan robbanásszerű átalakulásával, mint az ipari forradalom Angliájában, s még olyannal sem, mint hazánk gyorsabban iparosodó vidékein, de a változásokat itt sem lehet tudomásul nem venni. Hogy ez mennyire így van, erről meggyőző Vajda Lajos *Székelykeresztúr társadalma a századfordulón* című írása. A szerző talán túlzottan is gazdag és sokirányú statisztikai adathalmazának elemzése segítségével felvillantja az urbanizálódó Székelykeresztúr minden számba jöhető problémáját. A tanulmányban választ találunk az 1869—1910 közötti évek viszonylag gyors népszaporulatának okaira, a lakosság életkor és foglalkozási ágak szerinti megoszlására, a vagyoni differenciálódásra, a város életében mutatkozó iparosodási tünetek mibenlétére, az el- és kivándorlás mozgató rugóira stb. Nem kerülték el a szerző figyelmét még olyan szubjektív jellegű problémák sem, mint a székelyek életmódjában erősen érvényesülő régi hagyományok és az érzelmvilág; ezeknek a tőle tárgyalt időszakban nem egy esetben jelentős társadalmi kihatásai voltak (pl. a perspektívátlan ragaszkodás a földhöz).

Említést érdemel a szerencsésen alkalmazott komparatív módszer. A Keresztúr esetében vizsgált jelenségeket a szerző gyakran összeveti Udvarhelyszék vagy Erdély akkori hasontermészetű problémáival, s ilyenformán az egyedi jelenség nem válik elszigetelt adattá, hanem az általános kép kiegészítő része lesz. A közlemény bátran tekinthető a századforduló Keresztúrhoz hasonló településeinek világos mikromonográfiájaként.

Vajda Lajos mondanivalóját tovább szélesíti és új vonásokkal gazdagítja Egyed Ákos tanulmánya (*Tenyészállat-kiállítások és vásárok Székelykeresztúron a XIX. század végén és a XX. század elején*). A tanulmány központi mondanivalója az a drámai jegyeket magán viselő válság, amelybe a Székelyföld legfontosabb gazdasági ága, az állattenyésztés jutott a jelzett időszakban. A tagosítás és arányosítás következtében a közlegetőlktől és erdőktől megfosztott kiscgazdák az állattartás terén csaknem lehetetlen helyzetbe kerültek. Emellett erre a periódusra esett az állat-

állomány 85-86 százalékát alkotó tradicionális állatfaj — a fehér marha — tartásának krízise. Jóllehet a zord helyi viszonyok tekintetében e faj sok pozitív tulajdonsággal bírt, alacsony tej- és húshozama miatt már nem volt versenyképes a kapitalista piacon. A kor követelményeinek megfelelő fajok beszerzéséhez viszont nem állt rendelkezésre a szükséges tőke, főleg a nagyszámú kisgazdák részére. Ebből a válságos helyzetből való kijutás módozatainak és formáinak keresésével ismertet meg Egyed Ákos írása, amely Imreh István és Pataki József *Hagyomány és korszerűség az állattartásban* című cikkével együtt (Korunk, 1966. 356—361.) jogosan szolgál buzdító példaként a helytörténet kutatóinak.

A két világháború közötti politikátörténet és munkásmozgalom kérdésével számos tanulmány és monografikus munka foglalkozik. Ennek ellenére az időközben elhunyt Jordáky Lajos tanulmánya (*A parlamenti választások és munkáspártok Hargita megyében a két világháború között*) hasznosan egészíti ki helyi vonatkozású ismereteinket a polgári rendszer politikai manipulációit, a néptömegekkel szemben alkalmazott represszív módszerek fegyvertárát illetően. Ugyanakkor kiemeli a haladó erők ellenant harcának jelentőségét a burzsoá rend különböző nemzetiségű uralkodó körei ellen.

Gheorghe Bodea közleménye (*File din istoria MADOSZ-ului: Gazeta „Falvak Népe” și mișcarea cristalizată în jurul ei*) az 1932-ben megjelenő *Falvak Népe* baloldali újság tevékenysége elemzésének tükrében vázolja azt a politikát, melyet a Román Kommunista Párt folytatott egyrészt a különböző osztályhelyzetű magyar haladó erők, másrészt a különböző nemzetiségű forradalmi erők harcának megszervezéséért.

A történelmi tanulmányok körét inkább adatközlő jellegű közlemények zárják. Ezek sorában Imreh István írása (*Ősök és erkölcsök Keresztúr fiúszékben*) érdekes és értékes ismereteket tesz hozzáférhetővé a múlt század elején uralkodó erkölcsi állapotokról és normákról. Ferenczi Géza mintaszerű okfejtéssel tisztáz egy, az énlaki rovásírásos felirattal kapcsolatos, eddig még nyitva állónak tekinthető kérdést (*Kiegészítések az énlaki rovásírásos felirat megfejtéséhez*). Keresztes Gyula hasznos művészettörténeti vonatkozású adatokra derít fényt a székelykeresztúri római katolikus templom restaurálási munkálatai alkalmával végzett feltárásokról írva (*A székelykeresztúri római katolikus templom helyreállítása*), Balázs László *Helynevek Küsmödpaták és a Siklódi patak völgyében* című munkájával pedig színesebbé teszi a kötet bemutatott fejezetét.

Magyarí András

3.

A viszonylag kevés műfajt (a népi táncot és — egy kisebb részlettől eltekintve — a népzene is mellőző), de három nagy területet: a népi mesterségeket, a népművészetet és a népköltészetet arányosan képviselő néprajzi közlemények mind táji hovatartozásuk, mind a tárgykör nagysága s a vállalkozás mérete szerint eléggé változatosak — az egy-két oldalas leírástól (Anton Badea közlése a Maroshévíz környéki Bélbor eke- és boronafajtáiról) Molnár Kálmán átfogó monografikus dolgozatáig Kápolnásfalu lakosságának hagyományos erdőkitermelő, fafeldolgozó és -értékesítő tevékenységéről (*Adatok a Hargita népi erdőgazdálkodásához — kissé szerénykedő s nem eléggé tárgyyszerű címmel*).

Változatos a kutatás, a feltárás módszere is. A helyszíni gyűjtés jórészt lelet- és adatmentésnek bizonyult. Néhány tárgyalt népi mesterség ugyanis a kutatott helyen évtizedekkel ezelőtt megszűnt, ma már csak az emlékezetben él, tárgyi emlékei megritkultak vagy megsemmisültek. Molnár Kálmán dolgozata mellett ilyen adat- és leletmentés Seres András értékes és szakszerű közleménye a háromszéki (erdővidéki) Magyarhermány egykori fazekasságáról (*Hermányi fazekasság*).

Szembeötlő a levéltári és könyvtári kutatások kiszélesedése. Kizárólag levéltári búvárkodás eredménye János Pál viselettörténeti anyaga (*Adalékok a XVIII—XIX. századi csiki népviselethez*) régi cselédszerveződések, elszámolásokból, hozománylevelekből, falujegyzőkönyvekből, peres iratokból hámozván ki sokrétű eredeti adatait. Kár azonban, hogy ezeket — egy néprajzilag nem teljesen egysíkú tájon és változásoktól sem teljesen mentes nagyobb időszakban — sem pontosabb helyhez, sem pontosabb időhöz nem köti, ellenőrizhetetlenül és történelmietlenül össze-mosván a képet, mellesleg a forrásokat és lelőhelyüket sem jelölve meg, még összevontan sem.

Annál gazdagabb jegyzetanyag kíséri Molnár István dolgozatát (*A hazai zsindegyházak térbeli-időbeli alakulásának áttekintése, egykori és mai termelési sajátosságainak néhány vonása*). Tanulmánya kitűnik következetes történetiségével. (Néhány megye- és hegységnevezés használata viszont következetlen.) Módszere is összetett: helyszíni kutatásokkal, megfigyelésekkel és adatgyűjtéssel egészül ki. Még összetettebb Tarisznyás Márton módszere, bőven merítvén a levéltárakból is. Tárgykörét (*Adatok a gyergyói mészárosmesterség történetéből*) szerteágazóan vizsgálja, sort kerítvén a jogi kérdésektől az állatbeszerzés földrajzi elterjedéséig szinte mindenre.

Külön figyelmet érdemel Nicolae Dunăre népművészeti vonatkozású összehasonlító tanulmánya a kászonyvölgyi kölcsönhatásokról (*Raporturi interetnice în valea Casinului*) pontos megfigyeléseiért és tárgyilagosságáért. Mint az egykori Nemzetiségi Minisztérium tanulmányi főnöke 1945–1946-ban fogott hozzá az összehasonlító kutatásokhoz. A kászonira 1952-ben került sor egy magyar kutatócsoport keretében (I. Dr. Kós Károly—Szentimrei Judit—dr. Nagy Jenő: *Kászoni székely népművészet*. Bukarest, 1972).

A régészet egyes eredményeit használta föl — túl messzemenően — Kovács Dénes a legrégebb időkig visszanyúló és művészettörténeti-elméleti kérdéseket is fejtegető rövid, de nem a legkövetkezetesebben fölépített áttekintésében (*A hímestojások kérdései*). Míg előző, hajtogatott füzetében (*Gyimesi csángó írott tojások*. 1969) a motívumok, a „hímek“ pontosan helyhez és adatközlőkhöz kötöttek, itt ugyanazok a motívumok és neveik (János Pál eljárásához hasonlóan) már általánosítottak anélkül, hogy valódi elterjedtségüket — korábbi ígéretek* ellenére — megbízhatóan ismernék. Ami pedig a két, régészet feltárta kerámiamotívummal való összevetését illeti, ugyan nagyon tetszetős, de az ilyesféle (esetleg véletlen) hasonlítások és összehasonlítások további és jóval körültekintőbb vizsgálódást igényelnek (a tájszótörténetit is beleértve), különben könnyen elhamarkodott következtetésekre vezethetnek. A füzetéből mellesleg nem a 30. oldalon található s nem egykönnyen rokonítható adatolt, hanem a 35. oldalról az adatolatlan *fehérkabala*** mintát vette át. (A történeti — és nem az újkori német — horogkeresztszerű motívum máskülönben nemzetközileg eléggé szerteágazó.)

Azóta ugyan már újrafogalmazott, de ma is nagyon időszerű elméleti (a népművészet fogalma, terjedése, értéke) és elvi-gyakorlati (beavatkozás, tanácsadás) kérdéseket fejtett ki Bandi Dezső (*Néprajz és népművészet*). Szenvedélyes érvelése, eredeti gondolatai a népművészet jövőjéről (egy-két eléggé le nem ülepedett és kissé ellentmondásosnak tűnő megállapításától eltekintve) igen megszívlelendők.

Köztudomású, milyen nélkülözhetetlenek a tárgyi néprajztudományban a szakszerű és szemléletes rajzok, ábrák, fényképek és térképek. Ezt e kötet is igazolja. Kovács Dénes írásában éppenséggel döntő, perdöntő szerepet igyekeznek játszani, s a Molnár Kálmánéban is mellőzhetetlenek. A Seres Andráséét vonzóbbá és meggyőzőbbé teszik. Annál érthetlenebb viszont, hogy a Molnár Kálmánéban épp ott szakad meg a szakszerű szemléltetés, ahol a legnagyobb szükség volna rá: a kevésbé közismert népi vízfűrészek és épületek leírásában, amely emiatt igen nehezen követhetővé válik. Elkelt volna egy-két fénykép vagy ábra a Tarisznyás Márton írásában is, és nagyon hiányolható a Nicolae Dunăre tanulmányában.

A dolgozatok egy része gazdag és értékes népi szakszókincset tárt föl az élő nyelvből (kápólnásfalusi erdőkitermelés és fafeldolgozás, magyarhermányi fazekasság, kászoni népművészet, ez utóbbi románt, magyart egyaránt), az élő nyelvből és levéltári anyagból vegyesen (gyergyói mészárosasság) vagy csak levéltári anyagból (csíki népviselet). Egy szótár — akár részekre bontva az egyes dolgozatok végén, akár összesítve függelékként — jelentősen fokozta volna használhatóságát.

Míg a régészeti és történelmi résznek döntő többsége Keresztúr-fűszékekhez kötődő, a tárgyi néprajzi közlemények közül kizárólag ilyen egy sincs. Ezt az egyoldalúságot viszont jelentősen enyhíti a népköltészeti rész, annak ellenére, hogy az első közlemény, a Nicolae Bucuré (*Considerații pe marginea unor variante*

* „Nem foglalkoztam benne sem a minták eredetével, sem elterjedési körével, sem az elnevezések nyelvészeti elemzésével. Ezeket egy nagyobb tudományos igényű tanulmányban fogom összefoglalni.“ (*Gyimesi csángó írott tojások*. 40.)

** „Kabala — az itteni nyelvjárásban lovat jelent (latin caballus). Fehér ló pedig a pogány ősvallásból a — népmesébe átkerült elem.“ (I. m. 30.); „Közhasználatú magyar nyelven ez fehérlovat jelent.“ (*A Székelykeresztúri Múzeum Emlékkönyve*, 395.) *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (II. Bp., 1970) szerint viszont a *cabala** szláv eredetű, „latin származtatása téves“, jelentései pedig: kanca; tűzhely, kemence, kuckó, sut; ekecsúszató kétágú fa; fonalmotolla, csévelő; forgóhinta; keresztfa a zsupédelt ormán (a szlávban is: kanca, fűrészelő bak stb.); a *cabala** vándoroszónak a végső forrása meg a rabbinikus héber *qabbala*, jóslás, misztikus, titkos tan, cselészövés, babona stb. jelentésekkel. A szintén szláv eredetű román *cobila* jelentése: (eke)támasz, bak, (eke)golyó; a *cobilă* meg: vízhorod rúd, csőbőrűd, vállrúd (*Dicționar romîn-maghiar*. Vol. I. Buc. 1964).

de balade populare harghitene) szintén más vidékekről való. Közli „a léha, könynyelmű vajda“ (voievodul usuratic) történelmi balladatípusnak egy történelmiségéből sokat vesztített lóvész leszármazottját a megmérgezett szoknyavadászlóról (népi Don Juanról) Válean éneke (Cintecul lui Válean) címmel, összevetvén néhány közép-erdélyi és egy maroshévízi változatával; s utal egy lóvész mellékhajtságára, egy helyi eredetűnek tűnő verziójára is (Ghițșor). Közli továbbá egy csikszentdomokosi magyar nyelvű lejegyzését (Bíró Jani; vö. *Háromszéki népballadák*. 1973. 368—380. sz.: Meggyilkolt legény siratója — további utalásokkal), végül pedig egy rokon tárgya miatt bennünket is közvetlenebbül érdeklő „török-rabolta leány“ típusú lóvész balladát elemez, a balladából — sajnálatosan és következetlenül — csak részleteket idézve, s helyi elterjedtségéről sem nyújtva főlvilágosítást. A változatot — összehasonlításai alapján — az eredetinel összevontabbnak és töredéke-sebbnek találja, és rámutat a legfontosabb eltérésre is: a befejezésére. Ez — a típusban általános öngyilkosság helyett — már csak elválás, mégpedig olyan, amelybe — értelmezése szerint — beleérezhető a viszontlátás lehetősége. Ez viszont bennünket is további összevetésre készíthet, hiszen — bár a török-rabolta leány magyar változatainak többsége szintén a leány halálával végződik — két olyan változat is ismeretes, amely az elrabolt leány szerencsés hazaszökésével zárul. Az egyik ugyan a Lóvéstől távoli torontáli Padérol, a másik azonban a közelebbi moldvai Lészpedről.

Ellenben a lóvész változat eltávolodásának (a Duna vidékéről szétterjedő eredetiebbektől) — úgy vélem — talán egyszerűbb folklorisztikai okai voltak, hiszen a pusztító török—tatár betörések és népirtó hadjáratok Közép- és Északkelet-Erdélyt sem kímélték, sőt a Kárpátokon át olykor épp a csiki tájakat érték el elsőnek, kegyetlenül gyilkolva s ezreket fűzve rabszjira, amiről máskülönb en e vidék népmondái is megemlékeznek.

A közlemény magyar kivonata kirívóan rossz példája a zavaros és nagyoló nyakatekertségnek és tárgyserültségnek. Üres szólalmi mellett részben meg félre is vezető (sem Lóvész, sem Maroshévíz nem „néhány Hargita környéki falu“).

A múzeum jelezte tájhoz kötődik viszont a népköltészeti rész többi három írása — a két nagyobb lélegzetű szorosan, a kisebb, a kötetzáró részben. S egyúttal mindhárom a *Vadrózsák*hoz is — a két utolsó kizárólag, de az első is alapvetően.

Mitruly Miklós összefoglalója (*A Keresztúr környéki székely népköltészet a magyar folklorikában*) az egész néprajzi rész egyik legfunkcionálisabb írása tette inspiráló feladatjelzéseivel, köztük olyan sajátossal és konkrétal is, mint a Sebesi Jób-féle népballadák valódiságának a kutatása és kiderítése. Időrendi áttekintésében nyomon követhetjük nemcsak a népköltészeti gyűjtések és közlések Kriza idejére eső föllendülését, hanem fokozatos elapadását is, a tárgyi néprajz magasba törésétől eltérően.

Faragó József meg Kriza egyik legkiválóbb munkatársának, Marosi Gergelynek, a tudományos, korszerű népmesegyűjtés úttörőjének állít méltó emléket (*Marosi Gergely székelykeresztúri népmesegyűjtése a Vadrózsák számára*), részletesen felfedve Marosi módszerének kitapintható ismérveit, jegyeit, meggyőzően fejte ki azt is, hogy a hiteles lejegyzés megalapozásához Marosit széles körű, kiváló nyelvészeti tudása és módszere vezette el. A Kriza-tanulmánykötetben követett higgadtabb tárgyalásmódtól eltérő eltúlzott szembeállítás a Arany Jánossal viszont fölösleges és igazságtalan.

Végül Borbáth Károly a *Vadrózsák* egyik gyűjtőjének, Lőrincz Eleknek és a *Vadrózsák* két mesemondójának, Péterfi Györgynek (Kóta Gyurkának) és Puskás (Róka) Tamásnak ismeretlen életrajzi adatait tárja föl mintaszerű pontossággal, néhány korábbi tévedést is helyesbítvén (*Adalékok a székely népmesék gyűjtésének történetéhez*). Abbeli (1971-es!) felhívásából azonban, hogy 1975-re, Kriza halálának 100. évfordulójára Kriza valamennyi gyűjtőtársának irodalmi tevékenysége is földolgoztassék, nem sok valósult meg.

E három, szorosabb érdeklődési körömbé vágó írással — a bennük fölmerülő további fontos, részben vitás, de itt most terjedelmi okokból nem érinthető kérdések miatt — külön is szeretnék foglalkozni, részletesebben, érdemben.

Könczei Ádám

Dokumentum és tanúság

„Nagy öregeink“ egyre-másra kévénik kötetbe életük emlékkalászeit. Bányai László csak most gyürkőzik — nemrég jelent meg önéletrajzi előzetese a *Korunk* ez évi júniusi számában. Összegyűjtött írásainak kötete* azonban már napvilágot látott (második, bővített kiadásban is), és szó ami szó, fölér egy életpályarajzzal. Szellemi önéletrajz.

Ez összegyűjtött írásokról elmondhatnám én is, hogy — négy és fél évtizedre visszamenően — jelzik a szerző fejlődésének mérföldköveit, fontosabb állomásait, betekintést nyújtanak egy közéleti ember harcaiba, közösségi gondjaiba vagy a világtörténelem akkori kavargásába. Csak hogy az ilyenféle megállapítások majdnem minden gyűjteményes kötet esetében érvényesek. Tehát általánosak. Tehát semmit sem mondanak. Mert a sajátosat, az egyetlen kötetre jellemzőt, az egyedít nem észlelik. Márpedig a könyv értékét épp azon mérjük, mit mutat föl megismételhetetlenség, elűtés dolgában. Milyen az „egyéniisége“?

Bányai könyvének van egyéniisége. Mert szerzőjének is van.

„Általában történésznek tartanak — írja *Elsülyedt megye* című, előbb említett emlékezésében. — De voltaképpen húszegynéhány éves koromig az irodalom, jelesen a költészet művelése hozott lázba, s az egyetemen filológiával foglalkoztam. Azután »szakmailag« nagy kihagyások jöttek a mozgalmi munka hevében. Ami a tollat illeti, a közírás volt fél évszázadon át fel nem hagyott műfajom.

Történelemmel akkor kezdtem csak komolyabban foglalkozni, mikor a második világháború előtt a közeledő világ-rengés arra készítetett, hogy a távoljövőbe vetett bizalmon kívül a múlt tekervényes útjai révén is keressem a jelenben való eligazodást.“

Bányai mindemez érdeklődési köréből, szerepvállalásából, buzgalmaiból és kutatódásából sokat foglalt be kötetébe. Meglepő, hogy mi mindenhez nyúl, mekkora terjedést fog át, mi tömegű érdemlegességet tud erről is, arról is mondani. Meglepő, de érthető. Aki sok mindennel próbálkozott, az természetesen belelésta magát ebbe is, abba is, és mint közíró, politológus, kritikus, történész jól értékesíti tapasztalatainak soklombúságát. Írjon hát akár a francia egyetemi

ifjúságról, akár a székelység múltját elemző Bözödi-kötetről (*Székely bánja*), a kérdéshez otthonosan, avatottan közelít, kutatóárkában értékes rétegszelvényekre bukkan, s következtetései gazdag csomózatiak. Ezzel magyarázható könyvének sokrétűsége, érdekesen viláldzó mutakozása, gazdag információkinálata.

Mégis látókésztségének történelmi alapozása érvényesül a legszembeszökőbb módon. Mutassa be akár a regényírás útjait, szóljon a hajdani kisebbségi lét gondjairól, Gaál Gáborról avagy Móricz Zsigmondról, történelmi korképpel kerékként körképet mondandója háttérül. Némi túlzással azt mondhatnók, hogy írói arcképei, könyvismertetései éppúgy, mint publicisztikai írásai avagy emlékezései, jobbra történelmi rajzok. A két háború közti haladó katolikus törekvésekről, az erdélyi protestáns racionalizmusról, a nemzetiségek anyanyelv-használatairól is — úgy tetszik — azért ír, hogy e kérdések kapcsán sajátos történelmi helyzeteket világítson meg, tanulságos történelmi konklúziókhoz jusson, s fölhajtsa a múlt és jelen találkozó sodrásvonalait. Mindezzel pedig fölöttébb elősegíti a megértést, az eligazodást, de továbbmenően: biztosítja a tárgyekezelés, a problémafölvetés sokágúságát, a téma mely beagyazottságát, olyan történelmi-társadalmi-gazdasági mögöttség kialakítását, amely eleve akadály a fölületesség és az egysíkú beállítás útjában.

Ez a múltra utaló indoklás jól mutatkozik meg például *A katolicizmus útja* című írásban: „A középkor kiváltságai-ban eltespedt formalizmus különösen erős volt a spanyol egyházban, amelynek a világi hatalommal összefonódott biztonságérzetét a legújabb évekig semmi sem bolygatta meg. Érthető, hogy a fasiszta fölkelők erkölcsi és anyagi tartaléka lett...“

Ezzel szemben: „Nem véletlen, hogy éppen Franciaországban történt meg az árral való szembeszállás, hogy a tömegek leghamarább ott készítették az egyház egyes képviselőit kedvező színvallásra. A francia egyház a polgári forradalmak óta társadalmi kiváltságokkal nem rendelkezik. Híveinek tömege az, ami anyagi erejét meghatározza.“

Ugyanígy a történetiség szolgál indítással *A felvilágosodás eszméinek útja* című tanulmányában fölvetett kérdések tisztázásához: „Erdély protestáns teológusai is Hollandiát, sőt Angliát járják, amióta a harmincéves háború megnehezíti német-

* Bányai László: Hosszú mezsgye. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1974.

országi tanulmányaikat. A Hollandiában és Angliában kibontakozó észlelvű és tekintélyelvet romboló presbiteriánus teológia és kartezianus filozófia az erdélyi magyar protestantizmus forrásban levő viszonyai közé könnyen beszűrődhetett...

Történelmi vérteljesége segíti hozzá, hogy tágas mezőt fogjon át tekintete, s időbelileg is kiterjedtségben lásson, ne vesszen el az egyenapóságban, az azonaliság sürgetésében, hanem hátra-hátrapillantva többet sejtessen meg az eljövendőtől. Ez a beállítottság teszi szoros értelmezésű politikai közírását is távlatosabbá, időtállóbbá. Tegyük azonban hozzá, hogy Bányai történelem is sokszintű: nem csupán a politikai történet és a hadi múlt ötvözi alapállását. Beletartozik a kultúrhistoria és a gazdaságfejlődés vagy a néptengeri mélyrétegmozgások pszichológiai vizsgálata is. E látásmódból sarjadt néhány alapos tanulmánya: a *Nemzetiség, anyanyelv; „Mitteleurópa“ és a Duna menti összefogás; Sajátos tudatunk történelmi gyökerei.*

Erdekesek írói arcképei. Amit Mauriac, Malraux, Gide, Szenczei László, Kuncz Aladár, Bánffy Miklós, Gaál Gábor életével és művével kapcsolatban mond, nem irodalomtörténeti adalék, nem kritika, nem irodalmi esszé, hanem sajátos műfajú írás, amelyben a szerző a közéleti és irodalmi tevékenység, a történelem és a kultúra, a nép és író sorsának összefüggéseiről, egyedi beállításban tár fel sok rejtettséget.

Számomra a legmeglepőbb fölfedezés Bányai tisztánlátása. Fölfedezés? Talán nem ez a legillőbb kifejezés. Elvégre idestova harminc éve ismerem őt, tudom, hogy párizsi diákként kezdte tanulmányozni a marxizmust, bátran szakított az egyházzal, s állt a baloldala a dolgozók közé; mégis meglepő élmény volt részemre több tucatnyi, 35-40 évvel ezelőtt született írásából sorozatban „vételezni“ az áradó igazlátást. Napjainkban már szinte közhely fölemlgetni, hogy annak idején voltak, akik tisztán láttak, akik előre figyelmeztettek a hadi készülődés, a sovinszta uszítás, a fasizmus veszélyére, mégis, a tisztánlátók kiáltó szavának történelmi jelentőségéről nem lehet eleget írni. Mert Bányai kötete is, eme helyesítés erkölcsi és politikai töltetével, nemzetiségünk szellemi kincsei közé tartozik.

Dokumentum és tanúság.

Azt igazolja, azt hirdeti, hogy sok-sok közelmúltbeli haladó jellegű csoportosulásunk, szervezetünk, kiállításunk, megmozdulásunk, lett legyen szó akár a Vársárhelyi Találkozóról, az Erdélyi Fiata-

lok balszárnyáról, a MADOSZ-ról vagy a régi *Korunk*ről, a Városi és Falusi Dolgozók Blokkjáról, a gyimesi zendülésről vagy a marosvölgyi famunkások sztrájk-sorozatairól, nos mindezek nem csupán alkalmi fellobbanások voltak, nem véletlenül összehaveródt gyülekezések, hanem igenis a párt nevelte marxisták, baloldali, plebejus irányzatú írástudók, néppárt demokraták világlátása, harcossága, szívós szervezőküzdelle állt mögöttük.

Ezt mindig is hangoztatnunk kell!

Az egykori történelmi felelősségtudat, a kiállás bátorsága teszi a kötet kisebb lélegzetű írásait is — az előbb vázolt fölismerés jegyében — értékes mementókká, letűnt korszak máig sugárzó üzenetivé (*Az osztatlan béke, Vészes órában*).

A kötet fogyatékoságai onnan erednek, hogy a szerző nem mindig hű önmagához, nem képes legfőbb erényét, sokrétű historikusságát, gazdag komponensű elemzőképességét érvényesíteni. Így vesz át esetenként kellő ellenőrzés nélkül az újabb fölfogás szerint megcáfolt tételeket, a vázolt történelmi helyzeteket meglehetősen leegyszerűsítve. Nem egy írásában kevesebbet nyújt, mint amennyit előbbi tanulmányai nyomán várnánk. Kós Károlyról vagy Nagy Imréről közölt kis cikkei nem nélkülözik ugyan a melegséget, a lírai hangvétel, de szokványosak, és nem mondanak újat, ha meggondoljuk, hogy kultúránk e jelesait Bányai fél évszázada ismeri, jó barátjuk volt, vagy kemény vitafelük, a közismert vonatkozásokon túlmenően tehát eredeti, kevéssé tudott oldalukról is bemutathatta volna őket.

Fölöttébb zavar az előszónak ez a néhány mondata: „Itt-ott kihagytam kevésbé jelentős részleteket, s ugyanazon tárgyú, ugyanabban az időben írt cikkeket, tanulmányokat néhol összevontam. Mondatokon is simítottam, hogy világosabban fejezzék ki az eredeti gondolatot, amit a kor viszonyai nem tettek lehetővé, s hozzáférhetőbbé tegyem a mai szóhasználathoz szokott olvasó számára. Egy-két helyet pedig a vázlatosan írt cikkbe szöttem az ugyanakkor megjelent azonos témájú könyvemnek néhány passzusát.“

Minden tisztelem a szerzőé, mégis hangot kell adnom bizonyos fokú csalódottságomnak. Mi szüksége volt Bányai Lászlónak a simításokra, beiktatásokra, összevonásokra? A kései csiszolások gyakran a szépítés irányában történnek. És a hitelesség, a dokumentumérték, a tanúságtétel horderejének a rovására... Bevallom, én az (utólag) jólfésültéknél

szívesebben olvasom a korabeli mostoha viszonyok madárnyelvén írt, borzas vagy a szülés fájdalmaival magán viselő írásokat, ha tudom, hogy azok pontosan úgy jelentek meg, mint annak idején.

A Kriterion azzal, hogy vállalta a kötet gondozását, kiadását, nemcsak egy újabb fontos könyvet jelentetett meg, hanem művelődéspolitikai vonalvitelét tette teljesebbé.

Herédi Gusztáv

Egy összeesküvés epilógusa

Kartyások körében született a mondás: „A kibicnek semmi sem drága.“ A történelmi múltat értelmező (nem mindenkor hálás) utókor szerepe sokban meg egyezik a kibicével: kockázat, olykor felelősség nélkül, sőt gyakran a partnerek lapjainak ismeretében vállalhatja az egykori „lépések“, cselekedetek minősítését. Hánszor fogalmazzuk meg kegyetlenül, a kívülálló közönyével elődeinkről a megsemmisítő szentenciát: „Törekvéseiket nem igazolta a történelem“, feledve, hogy akiknek egykor lépniük adatott, akiknek dönteniük és cselekedniük kellett, nemhogy jövőjüket, hanem — akár csak gyakran mi, mai halandók is — többnyire jelenük mozgatóerőit sem ismerték-ismerjük. Mindezen buktatók ellenére sem mondhatunk le történelmünk értelmezéséről, mi több, értékeléséről, még ha egyre kevésbé hisszük is már, hogy közvetlenül jövőt építő tanulságokat meríthetnénk belőle.

Már néhány évvel a tragikus végű Habsburg-ellenes Makk—Gál szervezkedés után a kortársak, Orbán Balázsék nemzedéke szenvedélyesen vizsgálta a mozgatórugókat, és kereste a mozgalom bukásának okait. A titkos szervezkedés befejező akkordja széles körű részvételt keltett: a székelyföldi vezetők a marosvásárhelyi Postaréten, 1854. március 10-én (Török János honvéd százados, református kollégiumi tanár, Gálfi Mihály székelyudvarhelyi ügyvéd, Horváth Károly háromszéki földbirtokos), illetve Sepsiszentgyörgyön, április 29-én (a mindössze húszesztendős Várady József honvéd főhadnagy meg Bartalis Ferenc bibarcfalvi gazdálkodó) bitófán végezték életüket, s több mint félszázán a résztvevők közül vasban töltendő várfogsággal nyomorították meg. A befejezés, a következmény közismert volt. A rendőrhatalom példát kívánt statuálni, az ítéletet háromnyelvű falragaszon Erdélyszerte közzétették. Az előzmények, az események okai, összefüggései viszont sok találgatásra adtak alkalmat.

Az osztrák haditörvényszék ítélete önmagán túlmutatónak bizonyult. A könyörtelen megtorlást aláfestő „dobpergés és német vezényszavak — a Téka-sorozatban kiadott dokumentumgyűjtemény* válogatója és bevezetésének szerzője, Károlyi Dénes szerint — az öt férfiú vértanúságán kívül a Habsburg-ellenes mozgalmak végét is jelzik“. Nos, az összeesküvés epilógus-jellege meghatározta a tragikus vég jelentőségét, és ma is felfokozza érdeklődésünket az események menete, a résztvevők kiléte, szerepe, cselekvésük indítékai iránt.

A kis formátumú, alig harmadfélszáz lap terjedelmű kötet olvasása során úgy éreztem, mintha egy romantikus hangvételű, drámai feszültséggel telített, egymással ellentétes ívelésű erőteljes szövegmokból fölépülő zenemű partitúrájával ismerkednék. Ebben (egyik főszólamként) „a láthatatlan kormány“: a törökországi, majd angliai emigrációból kormányozó, korábbi politikájának fogyatékságaival leszámolt, a nemzetközi forradalmi mozgalom vezetőivel, így a románokkal is kapcsolatot kereső Kossuth Lajos megbízottjaként két honvédtiszt — előbb „a hánykolódó jellemű“ Makk József százados Havasalföldről, később az ugyancsak merész, de körültekintőbb Gál Sándor tábornok Londonból, Máltából, Konstantinápolyból — próbálta a marosvásárhelyi Török János közvetítésével irányítani a szervezkedést. Kossuth levelei kanyargós utakon, természetesen többhónapos késéssel jutottak el Makk és Gál kezébe, akik maguk is a tervezett felkelés góciól, a Székelyföldtől sok száz kilométerre építették stratégiai légvárterveiket, még akkor is, amikor az itthoni résztvevők kezén már rég rabblincs csörgött. Mert a másik „főszólam, az elnyomóké korán a lázadóké-szervekedőké fölé kerekedett. Az osztrák zsoldárhatalom beépített kémje (Bíró Mihály kisgörgényi földbirtokos, alias Ignatz A.)

* Székely vértanúk — 1854. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1975.

révén ugyanis kezdettől, 1851 ősztől követte Török Jánosék minden mozdulatát. További különböző rendű-rangú, jól megfizetett besúgók, ügynökök egész raja, köztük a marosvásárhelyi városbíró Lázár János, a háromszéki katonai főbiztos Kovács István kapitány, egy maksi földbirtokos, pénzéhes bélafalvi paraszток: Bíró Istvánné, Tuzson Lajos, Wellisch osztrák kém, meg bőrüket menteni remélő árulók (Piringer-Pataky Mihály és Bartalis Ferenc) járultak hozzá a maguk undorítóan disszonáns szerepével-szólamával, még a fegyveres harc kibontakozása előtt a szervezkedés felgöngyölítéséhez, a könyörtelen következetességgel bekövetkező végkifejlethez.

Vitathatatlanul igaz, hogy az adott időpontban, az európai forradalmi apály idején, az osztrák rendőrállam vaskezü terrorja alatt és az erdélyi társadalmi erőviszonyok kedvezőtlen alakulása miatt a Székelyföldön hiányoztak a szabadságharc újrakezdésének objektív feltételei. Szomorúan kell hozzáfűznünk ehhez az igazsághoz, hogy a vezetők és résztve-

vők emberismeretének megbocsáthatatlan fogyatékoságai meg a gyakori konspirációs hibák miatt a sikeres harc szubjektív feltételei sem voltak adva.

Mégis az utókor legteljesebb megbecsülését érdemlik a Makk—Gál titkos szervezkedés mártírsorsú résztvevői, hiszen eleve számolva a megtorlás lehetőségével, vállalták, heroikus gesztussal vállalták a cselekvést megtíport népük szabadságáért.

Károlyi Dénes sokszínű válogatásában, amelyet jól egészít ki gazdag tartalmú bevezető tanulmánya, helyet kapott a számos kortársi naplójegyzet, visszaemlékezés, emlékirat, korrajz mellett Kosuth levelezésének tíz darabja és Makk József meg Gál Sándor egy-egy rendelete. A *Székely vértanúk — 1854* méltó folytatása a Kriterion Könyvkiadó ki-tűnő *1848 — arcok, eszmék, tettek* című tavalyi tanulmánykötetének. Természetes hát, hogy megjelenése után néhány héttel mind a 9550 példány elkelt a könyvesboltokból.

Katona Adám

A lehetőségek prózája

Útkeresők számára törvényszerűen szegődik a felfedezés öröme mellé a kiábrándulás. A kiábrándulás abból adódik, hogy az új mindig szembeszegzi igazságát a régivel, a régivel, amely talán hibáival együtt hozzánk nőtt, s szűkreszabottságában is otthonos. Az új pedig még ismeretlen, tele izgató kérdőjelekkel, fehér foltokkal; pusztá létével tagadja a régit, igazságával mítosszá minősíti át, az útkeresőnek úgy kell visszapillantania rá, mint ami befejezettségében immár végérvényesen a múlté, s mint ilyen, e múlt tévedéseinek mutatója.

A kamaszok meg akarnak bizonyosodni a hatyúdal-legenda valódiságáról, ám a kísérlet végeredménye a kiábrándulás: a bakómunkát végző kamasznak rá kell jönnie, hogy a leölt hatyú közönséges vergődő libaként tikogva múlik ki, hogy nincs hatyúdal, mert az elmúlás nem varázslatos énekekkel közelít, hanem hátraszegett nyakú, hiábavaló vergődés az életért. Ehhez az új igazsághoz dúdol undorát leküzdve tétova dalt a kamasz, amely már nem valaminek a végét, hanem a kezdetét jelzi.

Utalásunk Csiki László első próza-könyvének* kötetnyitő karcolatát idézi (*Kamaszok*), s az írás azt az alaphangot üti le, amely egy újfajta próza megte-remtésének igényét mutatja. Mert Csiki László prózáiról indulása nem egy elfogadott, szentesített irodalmi esemény vagy holmi divat jegyében, hanem ezek *ellenében* fogant. S amint ez indulók-nál gyakorta megeshet, ebben a kötetében jobbára csak a tagadás, valamely esz-mény elvetése körvonalazódik, ám ez a tagadás — ha állítás hiányában egyelőre nem is válhatott teljessé — annyira határozott volt, hogy az olvasónak nyom-ban észre kellett vennie: prózáiró keresi egyéni hangját, méltó formát akar terem-teni mondanivalója, eszményei számára, s lázas útkeresése bizonyítja, hogy neki fáj legjobban a kezdeti bizonytalankodás, az állítás hiánya. Első kötete leszámolás és ugyanakkor számvetés is. Leszámolás a kor fiatal prózáiróinak köz-kezdvelt és lejáratott témavilágával (az ún. „padlásszoba-romantikával”), hiszen Csiki jól tudja: a próza nem mondva-

* Csiki László: *Cirkusz avagy: Búcsú az ifjúságtól*. Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár, 1971.

csinált meghasonlások, apró szerelmi ügyek lomtára. Számot vet ugyanakkor saját erőivel, mérlegeli a megszerzett tapasztalatokat, élményanyagát, hogy érdemben szólhasson lényeges dolgokról.

A könyv leszámolás-jellegét már a cím is jelzi; s míg a kötet cím-adó írás főhőse „visszajátssza” magát a múltba, saját tényleg, epocsékolt ifjúságába, hogy aztán tartozását utolszor leróva illúziótlanul, de érettebben induljon el a választott új úton — amely talán révbejutással kecsgett (?) —, hátat fordítva egykori önmagának és környezetének, addig a prózáiról Csiki — amint ezt stílusa és szerkesztésmódja bizonyítja — megpróbálja egybehangolni s a mondanivalóhoz simítani stílus és módszer csak egységben formateremtő kettősét; a törekvés még akkor is nyilvánvaló, ha ez nem sikerül minden esetben maradéktalanul, ha a kor novellisztikájának némely hibája itt-ott még rányomja bélyegét az írásokra.

Ami már első köteté megjelentekor fölkelte figyelmünket, az a milióábrázolás, amely nélkülözi a rossz értelemben vett aprólékosságot, valamint a gondolatiságra való törekvés — két olyan tényező, amely a prózában elsődleges fontossággal bír. E kettő alkotja a novella belső világát, azt a hangulati-fogalmi atmoszférát, amely a cselekmény-nyel együtt leköti az olvasó figyelmét.

Csiki írásai — legyenek bár bibliai parafrazisok vagy szürrealista beütéseket tartalmazó elbeszélések — korunk problémáira irányítják a figyelmet. Második kötetének* három elbeszélése csupán a láttatás prózáiról mikéntjében tér el egymástól, a problémákör mindháromban azonos. A két első elbeszélés az absztrakciók világában próbálja tetten érni valóságunk egyes lényegi vonásait, míg az utolsó — bátran mondhatjuk — szintézisigényű írás, mintegy a két előző elbeszélés által az olvasóban keltett sejtéseket, nyitott problémákat hivatott egy mederbe terelni.

A *Bevándorlók* már megírásának módszerében is érdekes elbeszélés. Dráma prózában, jelöli meg műfaját Csiki, s valóban, az egész elbeszélés egyetlen szigorú rendezői elven alapszik. Ami táj itt, érezzük, nem több ökonomikusan fölállított kulisszánál, s csupán annyit látunk belőle, amennyi elég ahhoz, hogy a cselekményt valamely térben elképzelhessük, hogy az elkövetkező történéshez a szerző-rendező mozgásbeli viszonyítási pontokat szolgáltatson: „Jobbágycék ég a mindenkori tájon, alatta hegyek, a hegyeken fák, a fák közt állatok;

takarja egyik a másikat. A közelebbi dombokon szőlőtőkék és satnya akácok — ...” Majd a hangulat fokozása érdekében ugyanezen mondaton belül az elbeszélés mindenkori jelenéhez viszonyítva virtuális, előrelátás jellegű síkváltás következik (az eljárás némileg Krúdyra emlékeztet): „... — télen majd csikaszok orgonálnak benne.”

Pantomimszerűen indul a cselekmény a három vándor érkezéssel; mozgásuk kiszámítottasága (a leírást remekbeszabott rendezői utasításként is fölfoghatjuk) teremti meg a feszültséget. Ebben az első, előkészítő részben a párbeszéd másodlagos szerepet játszik, fontosabb ennél a „gesztusnyelv”. Később, ahogy tudomást szerzünk az idegenek érkezésének céljáról, a párbeszéd és a gesztusnyelv aránya kiegyenlítődik, majd lassanként az előző veszi át a vezető szerepet, már körvonalazódik az összeütközés is, a gyorsan pergő cselekmény egyre drámaibb sodrást ad az elbeszélésnek, s e drámai sodrásban lassan életre kelnek az absztrakciók (Lót, a felesége, kényai meg az őket követő fiatalember kezdetben mind egy-egy absztrakció), „amelyek” a bűnös város elhagyása előtt még nem voltak többek mozgó báboknál, de az elbeszélés-dráma izzásában, e környezetből kiszakítottan, egymásra utaltan és egymásra acsarkodva, tehát egymáshoz való viszonyukban fokozatosan kibontakozik egyéniségük. Túl mondanivalójának izgatott polivalenciáján az elbeszélés izgalmas formaművészeti kaland, módszerek bravúros egybeötvözése.

Az epilógusszerű zárórész („A szerző hajdani iskolai dolgozata”) érzésünk szerint fölösleges, túlmagyarázó adalék, csupán annyit hoz tudomásunkra, hogy az írás a szerző gyermekkori reminiscenciáinak parabolisztikus-látomásos művé való kiteljesítése; műhelytitok (vagy „műhelytitok-koholmány”) a szerző groteszk fintaora önmaga felé, amihez az olvasónak már túl sok köze nincs (akárcsak a hátsó borítón olvasható „használati utasítás”-féléséghez), mert amit meg akart tudni, az végül is kiderült magából az írásból.

Ezt az apró hibát másodsorra már nem követi el Csiki, bár *Az idegen város* című elbeszélés stílusában és módszerében hasonló az első íráshoz. Visszatérő témája, az idegenségérzés itt fejeződik ki a legadekvátabb módon, s mert a narrátor egyszerűen csak közöl, láttat — olykor már-már a legtökéletesebb prózáiról szenvtelenséggel —, az írás mentes marad a szenvvelgéstől, illetve a hamis pártostól.

Az idegenségérzést mindenekelőtt az adja, hogy a főszereplő Bé és az idegen

* Csiki László: *Az idegen város*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1974.

város lakosai között nem jöhet létre semmiféle közlési viszony, hacsak nem számítjuk a gesztusnyelvet, amely itt félreértés forrása lesz. A választott alaphelyzet, tehát a szóbeliség hiánya alkalmat nyújt Csikinak arra, hogy megcsillantsa leíró milióábrázoló képességét. Párbeszéd hiányában ez az írás némafilmszerűvé válik: mozdulatok, fővillanított részletek kapnak elsődleges fontosságot. Az írás kapcsán önkéntelenül felötlik bennünk Claude Lelouche híres filmjének (*Egy este, egy vonat*) néma jelenete. Míg azonban az említett filmrészlet valami tragédia sejtetője, addig a Csiki-elbeszélés végül is egyfajta környezettel való megbékéléssel, az idegenségérzés megnyugvásában való föloldásával végződik. A zárójelenet itt már nem csupán adalék, hanem az előző cselekmény disszonáns motívumainak végső feloldója: Bé idegenség-kálváriája megszűnt; úgy vélik, halottja van az idegen városban, a halott pedig múltat biztosít, a gyász létjogosultságot az otthonosságra. Ezt sugallja a zárójelenetben a szerző (narrátor) és az elbeszélés hősének azonosulása: az elsőszemélyes előadásmódba való váltás feloldja az előző jelenetek stílusának szentvelenséget, az idegen város és lakói inkább emberközelbe kerülnek, s az elbeszélés így válik hangulatilag-formailag sajátossá.

A két említett írás szerkezeti szilárdsága vitathatatlan. Csiki biztos formakezelése a harmadik, a könyv legvitathatóbb, de minden kétséget kizáróan szintézis igényű elbeszélésében (*Az út szélén*) mintha elbizonytalnodna: a mondandó feszítő erejének, az élmények súlyának nem tud formát szabni. Az írás lendületén is érződik, hogy Csiki sok mindennel le akar számolni, vallomással próbál rendet teremteni múltbeli élményei között, s joggal gyaníthatjuk, hogy nem csupán kötetzáró írás ez, hanem a szerző egyik alkotói korszakának sarokköve. Az elsőszemélyes, memoár jellegű előadásmód, az explicite, gyakran tételes-lapidárisan megfogalmazott „tanulságok”, következtetések hagyományos prózára vallanak. Nem tagadhatjuk, hogy éppen ezek a következtetések, kiterők tezik eklektikussá az írást, sőt a szerző verbalizmusa olykor kirívó. Ám a mindent elmondani akarás fűtöttsége egyszerűs mind felmenti az írást (és a szerzőt) az egyszerűen elmondtam, a dixi et salvavi animam meam szerzői eljárás vádjá alól, s épp azért, hogy az író állásfoglalása egy pillanatilag sem kétséges. A

korra vonatkozó visszapillantó értékelése — ha nincs is híjával az elfogultságnak, ami érthető — igyekszik legalább a mértéktartás látszatát kelteni. A felhalmozott tényanyagot tekintve pedig (ha az eseményeket helyenként túlértelemezi is), akár a korról írott szociológiai tanulmányoknak is bevalna írása. Az elbeszélés hibáit és erőnyeit mérlegelve elmondhatjuk, hogy e korról, ennyire érdemben, még csak Király László szolt *Kék farkasok* című regényében.

„Akkor még így gondoltam én, mert el se tudtam képzelni igazi tragédiákat, csak igazi *színpadokat*“ vallja a narrátor, amikor az öreg örmény „mártíromkodásáról“ szól, akit abban a tévhitben vádol önsajnálatással, amely e korban divott. Csak hosszú évek múltán lehet biztosan lemérni, hogy mi volt színpadias és mi valódi tragédia, mert e kettő gyakran megtévesztően hasonlatos a nagy változások korában, mint ahogy nehéz különválasztani a szükségszerűt az indokolatlan túlkapásoktól. Egy azonban bizonyos: tanulságait fel kell használni, s éppoly rövidlátásra vallana a fenntartás nélküli vizsgálás a korabeli eseményektől, mint a különbségtétel nélkül minden régít bünsősnek valló álláspont, amely akkor divatos volt. Ebből a szempontból Csiki mint szemtanú érdembeli „krónikásnak“ bizonyul: ha benne élt is a korban, viszonylag mégis kívülállóként, a lehetőségekhez mérten objektíven ítélkezik, hisz megvan az ehhez szükséges történelmi távlat. Egyben az írás főhőse is otthonra lett egy más kor más körülményei között; tapasztalatai otthonossá egyszerűsítették a kuszaságot: immár különbséget tud tenni a talmi megjátszás és az igazi tragédiák, események között, s az otthonosságot önmagában teremtette meg elsősorban. Így ismétlődik meg *Az idegen város* főszereplőjének otthonra lelése magasabb fokon ebben az elbeszélésben: egy kétkedéssekkel, meg hasonlásokkal teli tudatfolyamat megtorpanásoktól sem mentes fejlődéséről ad hírt Csiki László. A három írás együttese adja a már említett leszámolást és számvetést mind művészi-formai, mind pedig világnézeti síkon. E kettő tökéletesedése, egymáshoz közelítése teszi Csiki prózáját a lehetőségek prózájává.

A sokszor emlegetett leszámolás és számvetés tehát nem valaminek a végét, inkább valaminek a kezdetét jelzi. Csiki László prózája minden szempontból újszerű, érdekes; szükségünk van rá — hiányzott eddig irodalmunkból.

Mózes Attila

A kritika századában

„A kritika századában élünk. Aggodalommal vagy lelkesülten, megjatszott belenyugvással vagy nem rejtett meggyőző szándékkal ejtjük ki vagy olvassuk ezt az explicit vagy a sorok közé bújtatott mondatot, miközben a módszerek és rendszerek, értékelések és vélemények elszaporodásának vagyunk tanúi, olyannyira, hogy ma már odajutunk: több kritikát olvasunk, mint verset, több metairódmalmat, mint irodalmat“ — jellemzi a korhangulatot, kritika és „szépirodalom“ mai viszonyát Marian Papahagi a *Tribuna* 1975. 33. számában (*Critica și „intelegererea“ opereii*). Ugyanitt a tehetséges kolozsvári költő és kritikus, Ion Pop a neves párizsi kritikussal, Jean-Pierre Richard-ral készített interjúban kérdez rá az irodalom-bírálat és irodalommagyarázat mai helyzetére. Richard szerint mostanában nemigen vádolják meg a kritikát azzal, hogy az irodalom parazitája; „ez a XIX. századra jellemző ellenvetés volt, különösen abban a pillanatban, amikor az irodalmat a géniusz robbanásaként határozták meg: az alkotók zseniálisak voltak, a kritikusok pedig — élőködők. Most viszont, azt hiszem, ez a zsenielmélet annyira lejáratos, hogy szinte már nem is beszélnek a szerzőről, hanem ellenkezőleg, minden alkotó műben a jelenlévő kritikai részt emelik ki. Modernségünk nagy istenéről, Mallarméről azt mondják, hogy ő az első kritikus is. [...] Az egyik modern közhely szerint már nincsenek is alkotók, csak kritikusok... Azt mondják, hogy ma a legjobb írók az olyan emberek, mint Barthes, Foucault, Deleuze, akik bizonyos értelemben kritikusok...“ Jean-Pierre Richard rokonszenves fenntartással fogadja ezt a „modern közhelyet“, s fiatal román kollégája (pár évvel ezelőtt egyetemi előadásainak hallgatója) közbekérdezésére kifejti, hogy ő az esszé e terjeszkedésében nem lát válságjelet, a kritikai szövegek mellett ugyanis kitűnő egyéb szövegeket is írnak prózában és versben, amelyek néhány esztendőn belül ismertté fognak válni.

A kritika — mint konkrét irodalom- és műbírálat — ugyancsak napirenden lévő, mondhatni központi kérdés hazai művelődési életünkben. Az irodalmi mű, a művészeti alkotás társadalmi funkciójának minél teljesebb érvényesítéséről van szó, sorozatban értekeznek erről írók, irodalmárok, műkritikusok a *Scinteia*-ban (lásd például Nicolae Balotă cikkét: *Actualitatea consacra opera literara*. *Scinteia*, 1975. 10.260.). Amint az ismert művészettörténész, Raoul Șorban újra leszögezi, a nem szűk kör számára dolgozó, hanem az egész társadalom figyelmére számító kritikusnak tág perspektívával kell rendelkeznie, saját korát és az előzményeket egyaránt alaposan kell ismernie, s tájékozottnak kell lennie az új, kortársi művészeti törekvésekben is, hogy hatékonyan, objektíven és tudományosan fejthesse ki véleményét. A kommunista kritikus csakis a vélemények nyílt szembesítéséért harcolva fejlesztheti ki a polemikus szellemet, az alkotó offenzívát (*Responsabilitatea sociala a criticii de arta*. *Scinteia*, 1975. 10.259.).

E felfokozott társadalmi érdeklődés közepette különösen fontos a kritika műfaji sajátosságainak, kettősségének tudatosítása, amelyre többek között Eliot híres esszéi hívják fel a figyelmet: a kritika ugyanis egyidejűleg „megértés“ és „magyarázat“. Marian Papahagi ezt a gondolatot viszi tovább, a kritikusban újra feléledő olvasási szenvedély s a kritikus kiállás ellentmondását „a kritika »tragikus« feltételé“-nek nevezve. A gyakorlatban természetesen vannak konkrét példák, konkrét megoldások e „tragikus“, műfaji belső ellentmondás feloldására, a szubjektív és objektív oldal kiegyenlítésére. Ilyen példát mutat be Ion Pop szakmailag is izgalmas párizsi interjúja Jean-Pierre Richard-ral (*„Lectura este un abandon, o alunecare pe panta textului“...*). Richard a „tematikus kritika“ képviselője, eseményt jelentő könyvek szerzője (*Irodalom és érzékelés, Mallarmé képi világa, Tizenegy tanulmány a modern költészetéről, Tanulmányok a romantikáról; a Költészet és mélység* román fordításban is megjelent). A francia kritikus műveinek és módszerének s a modern irodalomtudományak alapos ismeretéről tanuskodó kérdésekre lényegi válaszok következnek, s így az interjúból egy érdekes irodalom-

értelmező irányzat rajzolódik ki. Richard-t ma főként „az írói táj“ érdeklí — a szövegből kiolvasható „táj“, ami természetesen nem azonos a reális, életbeli tájjal; a papírról leolvasható „tárgyak“, összefüggések feltárását tűzi célul maga elé, azoké a rejtett összefüggésekét is, amelyekre a „jéghegy“ víz fölötti részéből lehet következtetni. Szövegközpontú ez a közelítés, de nem a szavak feltétlen tisztelete jellemzi, hanem a mögötte rejlő *dolgok* izgatják (ebben látja Richard önmaga és Barthes között a különbséget). Mindenesetre lényeges vonása az azonosulni tudás az elemzett szöveggel („az olvasás öröme“). A kritikai elem így első sorban az elemzendő mű kiválasztásában érvényesül Richard gyakorlatában, de nem zárja ki, sőt igényli a „távolítást“, a különböző szintek szembesítését; az írói táj vizsgálata mellett szinte is szükség van a szöveg ideológiai, formai, költői vizsgálatára s a tudatalatti, a „fantáziabeli“ elemzésére is.

Meggondolkoztató a válasz, amelyet Jean-Pierre Richard ad a tanár—tanítvány viszonyára vonatkozóan. A párizsi kritikus-professzor szerint a francia egyetemeken ma többnyire kollektív munka folyik, amelyet a tanár irányít, de nem „diktál“. A maga szempontjából nagyon hasznosnak véli a tanári gyakorlatot: önmagunk szüntelen ellenőrzésére, világosságra, nagyobb önfegyelemre kényszerít. A kölcsönös tanulás lehetőségéről van szó végeredményben...

K. L.

FILMINTERJÚ LUKÁCS GYÖRGYEL (Élet és Irodalom, 1975. 31.)

A nagy gondolkodóval életének utolsó hónapjaiban készített hét filminterjú közül hármát már közölt az *Élet és Irodalom*; e negyedik a Tanácsköztársaság leverése utáni Lukács Györgyöt szövegezteti meg: hogyan került kapcsolatba a kommunistákkal, hogyan jutott Bécsbe, miként dolgozott otthon az illegalitás éveiben.

A kommunistákhoz vezető út egyszerűnek bizonyult a háborúellenes, az oroszországi forradalmat figyelő szemmel kísérelő Lukács számára. Ide érve az emlékezésben eloszlat egy legendát: „Itt egy legendával kell szakítani, tudniillik azaz, hogy már ismertük Lenint. Lenin műveinek fordítására sokkal később került sor, és tulajdonképpen azt lehet mondani, hogy csak a bécsi emigrációban kezdtünk komolyan foglalkozni Leninnel mint teoretikussal.“

A sajtó szakadatlanul foglalkozott az orosz helyzettel, a forradalommal, a hatalom megragadásával. Lukács — amint vallja, Ady hatása alatt — úgy ítéli meg a helyzetet, hogy hazájában is „forradalmi robbanásra van szükség, amely elsősorban a hűbériség összes maradványait, és egy modern Magyarországot terem“. A kivezető utat tizennyolc őszén még ő sem látja világosan: „Nem állíthatom, hogy biztos képzeteim voltak...“ Az út korántsem volt egyenes. Összel még szembefordult a kommunista állásponttal, de minél tisztábban látta a fejlődést, a dolog szükségszerűségét, annál gyorsabban fejlődött „a kommunizmus iránti hajlandóság“-a, és 1918—1919 fordulóján megírta *Taktika és etika* című cikkét, amellyel a kommunista mozgalom hívé-

vé szegődött. December közepén csatlakozott a párthoz, vagyis bejelentette belépését, de — amint vallja — párttagsága kérdését sosem intézték el: „Már népbiztos lettem, de még nem vettek fel a párthoz a szó formális, bürokratikus értelmében.“

Az első időben ideológiai szerepet töltött be: előadást tartott munkásoknak a diktatúráról és a demokráciáról (hatására többen iratkoztak be a párthoz), az *Internacionálé* című folyóirat szerkesztőbizottsági tagja lett. Ez a helyzet februárban — amikor Kun Bélaékát lefogta a rendőrség — megváltozott. Vita keletkezett a párthoz arról, hogy folytassák-e a napi politikát, vagy pusztán ideológiai munkára szorítkozzanak. Az előző vélemény győzedelmeskedett: a pártmunkát folytatni kell. Megjelent a *Vörös Újság*, kommunista gyűléseket szerveztek, úgyhogy nem sokkal Kunék kiszabadulása után megint létezett a fővárosban — és részben vidéken — egy működő kommunista párt. Tagja lévén a második Központi Bizottságnak, mindennek Lukács György is részese volt. Minthogy az elfogadók listáján szerepelt a neve, félillegálisnak működhetett, s az egyes szervezetek megalakításában nem vehetett részt; a Központi Bizottság elvi határozatainak meghozatalában segédkezett. A Tanácsköztársaság bukása után Lukácsot és Korvint azaz biztákt meg, hogy maradjanak otthon, illegalitásban. Korvint csakhamar elfogták, s ezzel elvágták a mozgalomtól Lukácsot, aki ezt felismerve — munkalehetőség híján — mindent elkövetett, hogy kijusson Bécsbe. (Kun Béla szimpatizáns polgároknál ilyen célra pénzt hagyott letétben. Segítséggükkel jutott ki Bécsbe mint a Mackensen-hadsereg egyik tisztjének sofőrje.)

Az 1919-ben megindult *Rote Fahne* magyar mellékletében Lukács és néhány társa igyekezett megszólaltatni a pártot. Amikor a forradalom vezetői kijötték a börtönből, mindjában szélesedett a mozgalom, és 1920 elején — ekkor Kun Béla is elhagyta Karlsteint — létrejött egy központi bizottság (Kun, Landler, Szántó Béla, Hirosik és Lukács), és átvette a tényleges vezetést.

Az 1927—1928-as években Lukács főként agitációs és pedagógiai tevékenységet fejtett ki: előadásokat tartott, szemináriumokat vezetett. Teljes illegalitásban 5-6 embert titokban felhozattak, s előadásokat, szemináriumokat tartottak nekik. Részt vett ezenkívül a kommunista sajtó munkájában.

Pártvezetőségbeli tevékenységének a Blum-tézisek (1928—1929) vetett véget. „...arra a meggyőződésre jutottam — vallja —, hogy a Horthy-rendszer esetleges válsága nem azonnal veti fel Magyarországon a diktatúra kérdését, hanem a válság abban a formában nyilvánul meg, amit Lenin kilencszázötben a proletariátus és a parasztság demokratikus diktatúrájának nevezett, és hogy ebből fog aztán a proletárdiktatúra kinőni.“ Konfliktusba került ezzel az azonnali diktatúra elvét valló Kun Bélaékkal, és megszűnt a Kommunista Párt vezetőségi tagja lenni. A Komintern VII. kongresszusáig kívül állt a magyar párton. Moszkvában élt mint az emigránsok szervezetének tagja, az *Új Hang* című folyóirat munkatársa. Előadásokat tartott, cikkeket írt, „amelyekben, a mai olvasó számára talán meglepően, nem ortodox kifejezéseket használtam“. Híres nyulacska-példázata: „A marxizmus Himalájája ugyan a világnézeteknek, de az ott ugráló nyulacska ne képzelje magát nagyobbnak a síkság elefántjánál.“

Lukács 1945—1948 közötti propagandája alkalmas volt arra, hogy az írók és a tudósok legjobb része közeledjék a kommunizmushoz.

VITA A JÖVŐ FILOZÓFIÁJÁRÓL (Revista de filozofie, 1975. 3.)

Mi lesz a filozófia sorsa? Melyik lesz a jövő filozófiája? — kérdezi Pavel Apostol, az ismert filozófus.

Az első kérdésre adandó felelet lényegében megegyezik a következő kérdésekre adott válasszal: a rohamosan fejlődő szaktudományok nem teszik-e fölöslegessé a bölcséletet? Vajon a részstudományok nem fosztják-e meg a filozófiát saját kutatási tárgyától?

A jövő filozófiája szükségszerűen összefügg a filozófia jövőjével. Az előbbi

kérdés pozitív megoldása csak az utóbbira adott igenlő válasz, valamint a jelenlegi filozófiai irányzatok elismerésének körülményei közt lehetséges. Ezen túlmenően, a bölcsélet távlatának és a holnap filozófiájának nyugtalanító kérdéseire csak egy olyan ideológia keretében találjuk meg a helyes magyarázatot, amely adekvátan tükrözi a társadalom életét, a történelem alakulását és az emberi sorsot. Tudvalevően, Marx keményen bírálta az egész előző filozófiát azért a „mulasztásáért“, hogy csupán a világ értelmezésére szorítkozott. Ő a filozófusok hivatását az egész emberiség hivatásával összhangban látvónak látta; ez pedig nem más, mint a világ, vagyis a társadalom és az ember forradalmi átalakítása. Ezzel a merőben új szemlélettel Marx voltaképpen újraértelmezte a filozófia társadalmi funkcióját, kutatási tárgyát és módszerét.

Visszautasítva Hegelnek a filozófiáról mint a tudományok tudományáról vallott nézetét, Marx túlhaladta a „vagy tudomány, vagy bölcsesség“ téves alternatíváját, és kimutatta, hogy a létről kialakított eszméink valójában olyan elvonatkoztatások, amelyek a társadalmi tevékenységben gyökereznek. Ezért tárgya, illetve feladatai meghatározásakor az igaz filozófiának az alapból, az emberi létfeltételek beható elemzéséből kell kiindulnia. Mert mindazt, amit a világról s benne önmagunkról tudunk, az átfogó értelemben vett társadalmi gyakorlatban szerezünk.

Helyettesíthetik-e a szaktudományok a filozófiát? Lear király sorsára juthat-e a bölcsélet? Nem. Mert a bölcsélet felségterülete az Egész, a totalitás. Egyetlen szaktudomány sem foglalkozik a társadalom és az ember által birtokba vett valóság rendkívül bonyolult összefüggérendszerével, az egészében vett társadalmi gyakorlattal.

Világszerte élénk, néha egészen heves vita folyik arról, hogy melyik lesz a jövő filozófiája. Magától értetődik, valamennyi irányzat hívei saját magukat tekintik a holnap filozófia képviselőinek. A kizárólagos, egyoldalú álláspontok mellett találkoznak olyan törekvésekkel is, amelyek arra irányulnak, hogy a különböző irányzatokat, áramlatokat összemossák. A legutóbbi filozófiai világgongresszuson például A. Bahm amerikai gondolkodó a jövő filozófiáját a legkülönbözőbb irányzatok eklektikus összekapcsolásában vélte felismerni.

A kortárs filozófiai irányzatok tárgyi-lagos elemzéséből azonban kiderül, hogy: 1. napjaink leghatékonyabb filozófiája a marxizmus-leninizmus; 2. a marxizmus erőteljes hatással van mindazokra, akik

elkötelezték magukat a társadalom átalakítása mellett; 3. filozófiának bevallott elenségei is kénytelenek voltak átvenni a marxizmus néhány alaptételét bizonyos témák elemzéséhez.

A tények, a filozófiai élet sajátos feltevélei és bölcséletünk további térhódítása alapján arra következtetünk, hogy napjaink legtermékenyebb és leghatékonyabb filozófiája a marxizmus. Filozófiánk alaptételei korunk szellemi életének egészséges magvát alkotják, és ezen az alapon bizvást mondhatjuk, hogy a jövő filozófiája a marxizmus lesz.

MUNKANÉLKÜLI ÉRTELMSÉGIEK (Merkur, 1975. 6.)

Kísértet jár a Szövetségi Köztársaságban — állapítja meg Ivo Frenzel —, a „szellemi proletariátus“ kísértete. A főiskolák tartós növekedésével az NSZK-ban már 1980-ban egymillió diákkal kell számolni. Addig is várható, hogy a magas szakképesítésű értelmiségiek képzésében mutatkozó „túltermelés“ olyan súlyos problémákat szül, amilyenek a húszas évek óta itt ismeretlenek voltak.

A szerző szerint a munkanélküli értelmiség sajátos társadalmi esetet jelent. A hosszas, mind egyéni, mind társadalmi szempontból igen költséges tanulmányok után a főiskolát végzett viszonylag későn helyezkedik el szakmájában, körülbelül 28. életévének betöltése után. Ez az értelmiségi későn startol tehát, a hagyományos elvárások szerint azonban, a társadalmi piramis megfelelő helyén, jól fizetett és presztízsnak örvendő állásnak kellene őt várnia. Sokáig úgy tűnt, a gyors fejlődésben levő országban semmi sem akadályozhatja az ún. akadémiai pályákra lépők szinte korlátlan érvényesülését. Hiányoztak azonban az alapos szakmaelemzések, és teljesen háttérbe szorult az iskolapolitika gazdasági motivációja.

Két évvel ezelőtt — írja Ivo Frenzel — teljesen elképzelhetetlen lett volna, hogy a műépítészek és építészmérnökök alkotják majd a szakmai munkanélküliek legnépesebb (20%) csoportját. Ma az a helyzet, hogy sokévi tapasztalattal rendelkező szakemberek állás nélkül maradtak, az utánpótlás pedig csak súlyosbítni fogja a helyzetet. A kilátások a vegyiparban is gyengék, elhelyezkedésük során a jogászoknak is jelentős akadályokkal kell megküdeniük.

Ha arra a kérdésre keresik a választ, mit hoz a jövő, akkor figyelembe kell venni azt a tényt is, hogy az értelmiség sem szakmai, sem társadalmi szempontból nem homogén képződmény. Az orvosi utánpótlás tekintetében például még hosszú távon is hiánnyal kell számolni.

A Merkur szemleírója úgy látja, hogy e jelenségek mögött — a pesszimisták nézeteivel ellentétben — nem valaminő katasztrófális méretű értelmiségi túltermelésről, hanem csak az ún. ipari társadalomban végbemenő struktúráváltások következményeiről van szó. A technikai fejlődés a legtöbb országban — nemzedékekkel ezelőt még elképzelhetetlen arányú — keresletet támasztott magas képzettségű szakemberek iránt. Ez a tendencia még tart. A statisztikák továbbá azt mutatják, hogy az egyetemi diploma változatlanul nagyobb biztonságot jelent a munkahely megőrzésében. Persze, kérdéses — teszi hozzá a szerző —, mennyire marad érvényes ez a tétel az olyan „divatos“ szakmák esetében, mint a szociológia, a politológia és a kommunikációtudomány. A színháztudomány és a publicisztika viszonylatában a végzetek száma többszöröse a reális szükségleteknek.

Túl a jelen és a közeljövő várható problémáinak jelzésén, a Merkur szemleírójának konklúziói értelmiségszociológiai szempontból is érdekesek. A jövő értelmisége egyre kevésbé fog — szerinte — ahhoz az irástudóhoz hasonlítani, akit hagyományosan ismerünk. Mindenekelőtt egyetemi képzettségű szakember lesz, aki azonban már nem talál szinte automatikusan munkahelyet. Az egyetemi végzettségnek már nem lesz olyan presztízse, hogy a szakmai kockázatot megszeménoen kizárja. A különböző szakképzések birtokosait kudarc fenyegetheti annak következtében, hogy a gazdasági és technikai fejlődés megváltoztatja vagy egyenesen megszünteti az illető szakmát. Ezért már a diáknak figyelemmel kell követnie az elhelyezkedési lehetőségeit meghatározó tendenciákat, az idősebbek számára pedig szinte szabályszerű lesz az át- és továbbképzés.

Cikke befejező részében Ivo Frenzel arra buzdít, hogy az új szellemi munkanélküliség fényében gondoljuk újra az értelmiség társadalmi szerepét.

GÁL LÁSZLÓ ÉS A FIATALOK (Magyar Szó, 1975. 196.)

Hommage à Gál László címen az úvidéki napilap melléklete, a „Kilátó“ a hetvenhárom éves korban elhunyt költőre emlékezik. Bori Imre a kételkedőt idézi („a legjellegzetesebb —közösségi ember« a mi világunkban“ — írja Bori ugyanerről a Gál Lászlóról, akit a jugoszláviai magyar költészet legnagyobbjának tart), ugyanezt teszi Szelei István, személyes emlékei, találkozásai alapján, Utasi Csaba és Végel László pedig főképpen e kételkedés pályavégi eredmé-

nyeit méltatja, az *Új Symposion* fiataljainak megbecsülését fejezve ki. (Végl cikkében olvassuk: „Az a lírikus volt Gál László, aki elfogadta a történelem nagy kihívásait, élete utolsó másfél évtizedében, az összegezés, az elmélyülés természetesen korszakában egy gazdag és változatos élet forradalmi tapasztalatait, elmentmondásait, fájdalmait és reményeit tudta elmondani vallomásos verseiben...“)

Hornyk Miklós, aki néhány évvel ez-előtt izgalmas interjúsorozatot jelentetett meg a *Híd*-ban, a magyar irodalom nagyjait bírva szólásra, most *Az utolsó percek* címmel anekdotikus formában rendkívül jelentős beszélgetéssorozatokat közöl, amelyek Gál László emberi-költői tartására, az igazi költő tiszteletreméltó magatartására vetnek fényt. Íme az egyik: „— Hatvány Lajos és Németh László nem szenvedhették egymást — ez volt Laci bácsi egyik jellegzetes példázata. — Volt is rá okuk éppen elég. Hatvány Ady fegyvertársa volt, de eléggé szerény tehetségű író. A fiatal Németh László le is szedte róla a keresztvizet annak rendje-módja szerint. A negyvenes évek végén, amikor az *Izony* megjelent, Hatvány a barátainak így panaszzkodott: »Ilyen az én szerencsém. Ha valami jót akarok olvasni, Némethet kell kezembe vennem...« Az én szerencsém a Hatványéhoz hasonlatos, vigye el az ördög. Énrólam a *Symposion* szedte le a keresztvizet, és most minden hónapban türelmetlenül várom a megjelenését. Mondd csak, miért késik ennyit ez a folyóirat? No persze, a többi is késik, de az nem hoz ki a békétűrésből.“ A poén: halála előtt néhány héttel Gál László ismét a Hatvány-anekdotát idézte, de most abból az alkalomból, hogy az *Új Symposion* verseket kért tőle, közlésre. „Laci bácsi füstfelhőbe burkolózt. — Valami félreértés lehet a dologban. De azért jólesett, hogy eljöttek.“

A „Kilátó“ összeállításában olvashatjuk a költő vallomását, a hetvenedik születésnapon közölt interjúból: „... Jugoszláviai magyar költőnek lenni és szocialistának, azt is jelenti, hogy népeink, a népek közeledését szolgálja. A békét. Hogy mit veszít a költő, ha lemond bármelyikről? Az emberséget, a költőiségét, mindent.“

ANGLIA VÁLTOZÓ ARCA (Observer, 1975. június 15.)

A legutóbbi évtizedben a szigetországi városok arca gyors változást mutat: a kertés házak, a kényelmes peremvárosok, a gyárnegyedek körüli keskeny utcák és kis üzletek, sőt a nem is olyan

régi hagyományra visszatekintő, általában közepes-polgári szinten élőkől központi terv nélkül felépített tengerparti nyaralók (például Jaywick Sands) az idő múlásával, az épületek elhasználásával és az igények megváltozásával párhuzamosan egyre nagyobb veszélynek vannak kitéve. A bontásokkal, átépítésekkel az angol vidéki városok otthonos, bensőséges jellege is megváltozik — illetve megváltozna, ha nem mutatkoznának eredményes kísérletek is a régi, tradicionális vonások és az új urbanizációs technikai követelmények összeegyeztetésére. Worcester, Bristol, Leeds, Cardiff, Glasgow, Newcastle régi központjai nem tudtak ellentálni a időnek, a hagyományörzés itt nem lehetett olyan eredményes mint Oxford, Bath vagy London esetében.

Régi városok egy-egy negyedének átépítési tervében sok szempontot kell figyelembe venni. Newcastle Byker nevű munkásnegyede — Stephen Gardiner (*The Changing Face of Britain*) és Rosalind Morris cikke (*What Byker People Think About It*) egyaránt kiemeli — jó példa arra, hogyan lehet kielégíteni a lakosság helyhez-tradícióhoz ragaszkodását egyrészt, a korszerű városépítési feltételeket másrészt. 1969-ben a városi tanács Ralph Erskine-t, a 25 éve Svédországban élő kitűnő építész bízta meg Byker átépítési tervének elkészítésével. Amint a leírásokból és fényképekből kiderül, Erskine legnagyobb ötlete egy hatalmas „fal“ építése volt; Európa e leghosszabb lakóháza, amelyet 9500 emberre terveztek, hivatott feltartóztatni az autótól hatalmas zaját, mögötte viszont, mint a csodaországban járó Alice, virágoskerteket, varázslatos helyeket, képzelőerőről tanúskodó emberi otthonokat találunk (és az embereknek el sem kellett hagyniuk a megszokott környezetet).

Nem kisebb gond a XIX. századinál többnyire nem régebbi, népszerű peremvárosok megőrzése, megújítása. Oxfordnak, pontosabban Észak-Oxfordnak — jelzi John Patten (*In Defence of Suburbs*) — szerencséje volt, a múlt században nem lévén ipara, ami idevonzotta volna az embereket; mégis egész peremvárosokat s nem csupán egyes házakat megőrizni igen nehéz, sok energiába és pénzbe kerül. A helyes választ, a helyes arányt nehéz megtalálni, de nyilván nem szabad feladni az angol városkép olyan hírességeit, mint például Oxford tiszta, zöld növényzettel körülvett, piroséglás utcáinak látványát... Jaywick „ősinék“ semmiképpen sem nevezhető, de a „do-it-yourself“ (csináld magad) elvét képviselő bungalóit is megvédte egyelőre tulajdonosainak elszánt ragaszkodása a hagyományokhoz.

A FILM MÁGUSA
(Newsweek, 1975. aug. 18.)

Fellinit, Hollywood Akadémiája Díjának, a cannes-i filmfesztivál nagydíjának, a New York-i Filmkritikusok díjának győztesét, *Az országút*, a *Cabiria éjszakái*, a *La Dolce Vita*, a *Nyolc és fél* rendezőjét nem most először nevezik „il mago”-nak, varázslónak. Olaszországban jobban tisztelik, mint a leghíresebb filmstárokat, jobban ismerik, mint bármelyik politikust — írja a tájékozottságáról híres mesterről, a modern filmtörténet klasszikusáról, akit ma is az egyik legszabadabb gondolkodású („one of the most unorthodox”) kortársi filmrendezőnek tartanak. Tízmillió dolláros költséggel most készülő filmjének, a *Casanová*-nak forgatása közben egy hetet töltött Fellinivel a lap riportere, Edward Behr, s Carter S. Wisemannel közös cikkében „élőben” mutatják be olvasóiknak a „varázslót”.

Mi is hát Fellini varázslatainak lényege, hol a kulcs a titok megfejtéséhez?

„A régi mítoszok már nem hatnak — mondja Federico Fellini. — A vallás és a biztonságérzet összeomlott, mert már nem teljesíti védő funkcióját. Az emberek viszont nem tudnak mítoszok nélkül élni, mindig újakat keresnek.” Nos, ő filmjeivel ezt az új mítoszt igyekszik megteremteni; s ha kísérletei néha kaotikusaknak is tűnnek, a rendező azt mondhatja — amint gyakran mondta is —, hogy a filmek, akárcsak az emberek, elkerülhetetlenül tele vannak hibákkal...

A Petronius alapján készült *Fellini Satyriconja*, majd a *Fellini Rómája* után (jellemző a filmcímekben szereplő rendezői név!) Fellini sok híve aggódva fogadta a rendező fokozódó vonzódását a groteszkhez, a gyermekkort idéző *Amarcord* aztán megnyugtatta követőit. A hatalmas apparátussal, de meglehetősen titokzatosan készülő *Casanova* ismét felcsigázta az érdeklődést. (A korabeli hajviselet pontos utánzása érdekében ezer párokát rendeltek, egynek az ára több mint 350 dollár!) Máris úgy beszélnek róla, mint az 1976-os esztendő nagy filmeseményéről.

Erdős I. Pál: Avasország

SZERKESZTŐK-OLVASÓK

SEIDNER IMRE (Arad). — Véletlenül a kezembe került egy érdekes könyv. Amint lapozgatom, egyszerre szemembe ötlük a *Brassói Lapok*, amelynek éppen azt a korszakát emeli ki a mű a forrásmunkák és utalások között, amelyben fiatal riporterként magam is ott dolgoztam a lapnál. Gazda József gondolatébresztő tanulmánya újságírói múltam legszebb időszakát idézte föl. Egy híres művész, Gyárfás Jenő emléke... szívbemarkoló közelségére meghitt érzés önt el. A festőlángelme nagyságának történetesen szemtanúja lehettem. Nagyságából semmit nem vesz el, hogy amikor ötvenegy esztendővel ezelőtt megszólaltattam, bámulatos alkotói magasságából nemsokára emberi tragédiába hullott alá a művész sorsa. A szerző, Gazda József a könyvben szereplő számos egyéb forrásmunka között felhasználta *Megszáradt a festék Gyárfás Jenő palettáján* címmel írott és a *Brassói Lapok* 1924. január 18-i számában napvilágot látott riportomat is, amelyről az idők folyamán bizony el is feledkeztem.

A Gyárfás-monográfiát lapozgatva, akaratlanul is két ember arca rajzolódik elém. A két ember, akit kivételes hivatásszeretet szenvedélye hatott át, és akiknek alakjára ma fájdalmas emlék hull: dr. Móricz Miklós és Gyárfás Jenő. Dr. Móricz Miklóst, a lap tényleges szerkesztőjét széles látókörű egyénisége, messze néző tekintete és újságírói érzékenysége igazi mesterré tette a kezdő újságíró számára. Ezeket a tulajdonságokat igazolta az is, hogy egy olyan kiváló művészhez küldött ki engem Sepsiszentgyörgyre, akit ebben az időben nem becsültek meg eléggé. Mégpedig úgy küldött ki, hogy örökítsek meg néhány megkapó színfoltot a XX. század egyik legnagyobb festőjének életéből.

Sepsiszentgyörgyi küldetésemmel igazolnom kellett a bizalmát. Másodmagammal keltem útra, a rajzolóművész Róth Ferenc kíséretében, akit éppen azokban a napokban vetett sorsa a Cenk városába. A könyvben újraközölt régi riport töredékei visszahozzák a sepsiszentgyörgyi téli égboltot és alatta a kis zsákutca hangulatát is, ahol már nem volt nehéz rábukkanni a műteremre. A följáró híd alatt suhogó patak vízesése hozzátartozott a balladaköltő sötét sejtelmeit ábrázoló nagy mester mindennapjaihoz. Ez az utca ma Gyárfás Jenő nevét viseli. A műterem, felette a toronyszobával, úgy hatott, akár egy elvarázsolt kastély. A környékbeli gyermekvilág babonás tisztelettel vette körül a művész otthonát, amely a maga zárkózottságában a mesék Csipkerózsikájának hangulatát eleve-nítette föl.

A remeteséget választó művész valóban remete volt. Nem játszotta az előkelőt, sem a gőgöt: nem ismerte, egész egyénisége egyszerűséget mutatott, rokonszenvet keltett. Számomra életre szóló tanítást jelentett ez a találkozás, és ezért utólag is köszönetet mondok Móricz Miklósnak, a nagy szerkesztőnek, aki már a látogatást követő napon megíratta velem a cikket, és írásmatom mindjárt nyomdába is adta. A riportot a *Brassói Lapok* olvasótáborra kedvezően fogadta. Azután a *Keleti Újság* is cikkezett róla, 1924. május 7-én. A látogatásra mint életpályám jelentős állomására tekintek vissza. Ötvenegy esztendeje, hogy még láttam a mestert, aki a következő évben, 1925-ben hunyt el.

A Korunk Galériában október folyamán Tóth Szűcs Ilona kolozsvári és Zolcsák Sándor marosvásárhelyi festőművész munkáit állítottuk ki.

A Korunk Galéria vendégkönyvéből

Cseh Gusztáv kiállított grafikái a szemlélőt nemcsak realitással, érthetőségükkel, hanem a fehér és fekete könyved kifejező szépségével igaz kalauzolóként kísérik végig az In memoriam Bartóktól a brüsszeli csodás grafikáig.

NAGY ZOLTÁN

Ami lényeges, és szavakkal kifejezhető — ott olvasható a prospektusban. Szilágyi Júlia okos-szép soraihoz nehéz lenne valamit is hozzátenni, még nehezebb valamit is elvenni belőle. A Palotás-kiállítás méltó folytatása a Korunk Galéria nagyszerű sorozatának...

TÓTH SÁNDOR

Lugosi Edit és Lugosi László „keménysége” sokkal több az esztétikai kategóriák méricskélő módszereinél: hit az emberben és az anyagban! Edit Erdély dombhálóit köti bele szőnyegeibe, izléssel, erővel, a szabadság tágasságával; László nehézveretű légiessége — főként a tömörebb, egytömb szobroknál — maga a hajlíthatatlan, próbák elé néző ember!

SZAKOLCZAY LAJOS

Mint művészetének talán első, legrégebbi csodálója, aki annak idején Szopos Sándornak dicsekedett el lakótársa rajzaival, örömmel üdvözlöm Kristófi Jánost, a kiforrott művészt a Korunk kiállítói között.

ENGEL KÁROLY

Soha ehhez hasonló összhangját a mértani szabályszerűségnek és bámulatos művészi hangulatosságnak, szin pompának festményekben megvalósulva nem láttam. Őszinte elragadtatással Tóth Szűcs Ilona képei előtt

VÖRÖS ISTVÁN